

JAROSLAV VACULÍK

**DĚJINY VOLYŇSKÝCH ČECHŮ
II. (1914-1945)**

Reedice pro elektronické vydání

Praha 1998

Lektorovali:

© doc. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc., 1998

ISBN

Obsah

ÚVOD	4
1. ZA SVĚTOVÉ A OBČANSKÉ VÁLKY (1914-1920).....	6
2. NA ZÁPADNÍ (POLSKÉ) VOLYNI (1921-1939)	24
3. NA VÝCHODNÍ (SOVĚTSKÉ) VOLYNI (1921-1941).....	57
4. ZA NACISTICKÉ OKUPACE A VE DRUHÉM ODBOJI (1941-1945).....	72
POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA	85
JMENNÝ REJSTŘÍK	90
MÍSTNÍ REJSTŘÍK.....	97

ÚVOD

Druhý díl Dějin volyňských Čechů zahrnuje další, ještě dramatičtější etapu života české menšiny na území někdejší ruské Volyňské gubernie. Relativně klidný tok života třicetitisícové minority, nacházející se ve stabilizovaných ekonomických poměrech, byl násilně přerován světovým válečným konfliktem, jehož boje se odehrávaly i na území samotné Volyně. Vystoupení Ruska z války v březnu 1918 však neznamenalo konec válečných útrap, ale počátek nové, tentokrát občanské války zuřící mezi jednotlivými národnostmi a politickými skupinami starého impéria. Její důsledky dopadaly opět především na řadové obyvatelstvo, zejména v takových pomezích regionech jako byla právě Volyně. Jak si ve zvratech obou válek vedli volyňští Češi a jak se zapojili do prvního československého odboje, se snaží ukázat první kapitola předkládané práce. Vedle několika tisíc krajanů, kteří bojovali proti Německu a Rakousko-Uhersku v řadách ruské armády, to byli dobrovolníci v České družině, základu budoucích československých legií. Bylo to právě Rusko, kde zdejší Češi jako jedni z prvních pozvedli prapor národního odboje. V předních řadách jejich vůdců stáli i volyňští Češi.

Následující kapitola se soustřeďuje na život krajanů v meziválečném Polsku, ke kterému připadla po rozdělení Volyně v roce 1921 jejich převážná většina. Volyňští Češi neměli k Polsku tak intimní vztah jako ke starému Rusku, nicméně polský stát vytvářel předpoklady pro rozvoj soukromé iniciativy, a to nejen v hospodářské oblasti. V meziválečném období byly také prohloubeny styky se starou vlastí, která získala samostatnost a věnovala větší pozornost zahraničním krajanům.

Ve třetí kapitole se soustřeďujeme na menší část minority, která zůstala součástí Ruska, ovšem v jeho nové bolševické podobě. Zatímco dvacátá léta s jeho novou ekonomickou politikou dávala prostor pro soukromou iniciativu v hospodářské oblasti a relativně respektovala práva národností, pak ve třicátých letech nastal pravý opak - násilná kolektivizace, likvidace národnostního školství i samosprávy, potlačování náboženství a politická perzekuce se soudními procesy a vyhnáním na dálný sever nebo východ. Tyto stalinské metody se po okupaci západní Volyně v roce 1939 dotkly všech volyňských krajanů.

Čtvrtá kapitola postihuje krátké, ale hrdinské období volyňských Čechů. Popisuje nejprve poměry na Volyni v době nacistické okupace v letech 1941-1944, a to včetně odbojové činnosti krajanů a jejich pomoci perzekvovaným osobám různých národností. Poté se snaží přiblížit léta 1944-1945 spjatá se spontánním dobrovolným vstupem krajanů do 1. československého armádního sboru v SSSR a heroickým bojem v jeho řadách v Karpatech, na Slovensku, ve Slezsku i na Moravě při osvobození Československa. Volyňští Češi tak svou aktivní účastí ve druhém zahraničním odboji důstojně navázali na tradice prvního odboje a vlastní krví si otevřeli cestu k trvalému návratu do staré vlasti. Žádná ze zahraničních českých menšin nepoložila na oltář vítězství tak velkou oběť. O sepsání svých dějin usilovali volyňští krajané již v meziválečném období, opakovaně pak v letech po druhé světové válce. Oba tyto pokusy však nepřinesly relevantní výsledek. Teprve soustředěné úsilí Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, směřující ke sepsování kronik jednotlivých českých obcí na Volyni, publikování mapy českého osídlení a seznamu obcí, upřesňování počtu účastníků prvního a druhého odboje a jeho padlých účastníků, vydávání vzpomínek pamětníků a pořádání historických symposií vytvořilo spolu s autorovým studiem domácích a zahraničních archivních pramenů předpoklady pro sepsání první monografie věnované dějinám volyňských Čechů.

Autor je zavázán všem, kdo se seznámili s jednotlivými variantami druhého dílu a kriticky je připomínkovali, čímž přispěli k jeho stávající podobě. Ze specialistů z řad profesionálních historiků to byli dr. Vladimír Hostička, CSc. (Praha), dr. Oldřich Janeček, CSc. (Praha), dr. Helena Nosková, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha), doc. dr. Karel Pichlík, CSc. (Historický ústav AV ČR Praha), dr. Karel Richter, CSc. (Praha), dr. Stanislav Slavík (Národní muzeum Praha) a vedoucí brněnské pobočky Historického ústavu AV ČR dr. Radomír Vlček, CSc. Neméně cenné byly připomínky pamětníků z řad volyňských krajanů, zvláště předsedy Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel prof. dr. Vladimíra Dufka, CSc., Rostislava Hlaváčka, ing. Jiřího Hofmana, CSc., někdejšího předsedy Svazu Čechů z Volyně Jaroslava Chudoby, okružního protopresbytera dr. Jana

Křivky, Ireny Malínské, Marie Pánkové, ing. Václava Petříčka, prof. ing. Miroslava Šatavy, CSc., a Jiřího Větrovce.

V neposlední řadě patří dík vedoucímu oddělení novodobých dějin Národního muzea v Praze dr. Stanislavu Slavíkovi za obohacení obou dílů publikace o fotografické přílohy. Mapové přílohy 1. dílu zajistil rovněž dr. Slavík, 2. dílu ing. Jiří Hofman. Poděkování patří také Masarykově univerzitě v Brně, která dlouhodobě vytvářela zejména ekonomické podmínky pro provádění výzkumu v domácích i zahraničních archivech a knihovnách.

Monografie je výsledkem víceletého studia dějin Čechů na Volyni v letech 1985-1989 a 1993-1997 v archivech a knihovnách v Praze, Moskvě, Petrohradě, Kyjevě, Varšavě a Vratislavi a je pochopitelně omezena znalostí pramenů. Neklade si nárok na definitivní soudy a závěry, ve výzkumu bude samozřejmě nezbytné nadále pokračovat. Autor proto uvítá každé upozornění na nedostatky práce, neboť pouze věcná diskuse může vést k co nejpravdivějšímu vylíčení minulosti.

1. ZA SVĚTOVÉ A OBČANSKÉ VÁLKY (1914-1920)

a) dopad válečných událostí

V Jihozápadním kraji (Kyjevská, Volyňská a Podolská gubernie) válečný stav vyhlásil 23. července (5. srpna našeho kalendáře) 1914 hlavní velitel Jihozápadního frontu gen. Ivanov, který nařídil evakuaci státního majetku, úřednictva a jejich rodin z území válečných událostí.1/ Občané nepřátelských států, Německa a Rakousko-Uherska, byli prohlášeni za zajatce, mohli být vysídleni z Ruska nebo jim mohlo být vykázáno nucené místo pobytu. Úřady také omezily možnost občanů těchto států disponovat majetkem. Generální gubernátor stanovil náčelníkovi policie Kyjevské gubernie prostory určené pro vysídlení rakouských a německých občanů, stejně jako nežádoucích ruských obyvatel. Pozdější nařízení zakazovala nabývat vlastnictví a ukládala likvidovat zemědělská hospodářství občanů nepřátelských států. Rakouští občané české, rusínské (ukrajinské) a srbské národnosti žijící na Volyni byli dáni k dispozici gubernskému četnickému velitelství v Žitomiru. Pokud dali čestné slovo, že bez povolení neopustí Rusko, mohli zůstat na svých místech, a to pod dohledem policie.2/

Vypuknutí světové války v roce 1914 zastihlo na Volyni nejen na 30 tisíc Čechů - ruských státních příslušníků, ale také více než dva tisíce Čechů - rakouských státních občanů (v roce 1897 to bylo 2147 osob). Zatímco ruští občané byli povolováni do carské armády, pak na rakouské občany se vztahovala vojenská povinnost v rakousko-uherské armádě. České organizace v Rusku, zvláště Dobročinný a vzdělávací spolek J. A. Komenského v Kyjevě, vyvíjely horečnatou činnost směřující k vynětí rakouských Čechů z přijatých opatření vůči příslušníkům nepřátelských států. Na české Volyni vzbudil nervozitu zejména projekt likvidace půdy zahraničních občanů z 9. (22.) listopadu 1914, otištěný v novinách Kijevska ja mysl. Podle tohoto návrhu mělo být německým, rakouským, uherským a tureckým občanům zakázáno získávat na území celého Ruska vlastnická práva.

Nevztahoval se pouze na osoby, které se narodily jako pravoslavní Slované.3/

Za této situace nebylo divu, že rakouští Češi dlící v Rusku usilovali o získání ruského občanství.

Úřady však přijímaly tyto žádosti velice kriticky: "U úřadů vzniká otázka, proč Češi, kteří žijí v Rusku již desetiletí, teprve nyní, když je to prospěšné pro ně, pomýšlí na přijetí ruského poddanství."4/ Podle ruských zákonů cizí občan žádající o ruské občanství, musel čekat pět let.

Občanství mohly získat pouze dospělé osoby, takže nezletilé děti zůstávaly cizími občany, ale mohly se stát ruskými občany ihned po dosažení zletilosti. Po vypuknutí války nastaly situace, kdy Čech jako ruský občan byl povolán do armády, zatímco jeho manželka rakouské příslušnosti obdržela příkaz, aby se ze svého statku vystěhovala. Marné byly zákroky kyjevského Českého výboru na pomoc obětem války, ministerstvo vnitra existenci takových případů popíralo.

Ministerstvo financí nařídilo finančnímu ředitelství provést kontrolu berních knih a přitom zjistit, které statky patří občanům nepřátelských států. Teprve později dalo ministerstvo vnitra pokyn gubernským úřadům, aby volyňské Čechy ponechaly na pokoji.5/

Když Rusko vstoupilo do války, volyňští rolníci zpočátku nevěděli, kdo s kým bojuje. Informace získávali až od vojáků, kteří táhli jejich vesnicemi na frontu. Právě probíhaly žně a každý usiloval zachránit před zničením své obilí. Kromě mladých mužů konajících základní vojenskou službu byli mobilizováni i záložníci. Z některých rodin odešlo najednou více mužů, takže vedení hospodářství zůstalo na bedrech žen a starých lidí. Carské úřady hned v roce 1914 nařídily také odvod koní do armády. Proviantní skupiny kupovaly od hospodářů za hotové seno, oves a brambory. Ceny obilí po vypuknutí světové války stouply až o 300 %, ale zákaz výroby a prodeje alkoholických nápojů, včetně piva, vedl k poklesu ceny chmele pod výrobní náklady. Ministerská rada ponechala případný souhlas k prodeji piva samosprávným orgánům, které se však šmahem usnášely proti. Obrovský kapitál vložený do českých pivovarů, sladoven a chmelnic tak zůstal ležet ladem.6/

Válka postihla také jediný český časopis v Rusku, a to kyjevského Čechoslovana, vydávaného volyňským Čechem Věnceslavem Švihovským. Inzerce byla zastavena, polovina odběratelů nezaplatila předplatné, kontakty s českými koloniemi na Volyni nebyly dostatečné a vyvstala otázka, "má-li být Čechoslovan zdokonalen a udržen nebo má-li se po příkladu svých předchůdců -

Česko-ruských listů a Ruského Čecha - uložit k věčnému spánku".7/ Švihovský zdůrazňoval, že má-li se Českoslovan úspěšně rozvíjet, musí mít pevný finanční základ, který by jej učinil plně nezávislým na přízni několika jednotlivců nebo na úrodě a ceně chmele. Takovým finančním základem měla být Slovanská tiskárna, která zahájila práci v květnu 1913 s třiceti pracovními silami. Po mobilizaci se však práce tiskárny téměř úplně zastavila, takže vyschl hlavní zdroj příjmů, ze kterých bylo možno vydávání Českoslovana financovat. Proto se vydavatel rozhodl koncem roku 1914 vydávání časopisu dočasně přerušit.

Po ústupu ruských vojsk z Haliče na Volyň na jaře 1915 se situace zdejších Čechů podstatně zhoršila, neboť se ocitli přímo v centru válečných událostí. Ve vesnicích byli rozmístěni kozáci, silnice byly plné uprchlíků, kteří utíkali před frontou nejen z vlastní vůle, ale i na rozkaz úřadů. Tam, kde byla očekávána větší bitva, civilní obyvatelstvo muselo opustit své domovy, vojsko jejich domy zapalovalo, aby vytvořilo kouřovou clonu před nepřítelem. Starostové museli zajistit povozy s koňmi pro potřeby armády. Za tři dny jízdy obdržel povozník odměnu ve výši sedmi rublů. Ruští vojáci byli dobře zásobováni, dostávali denně na osobu tři funty chleba (funt = cca 40 dkg), maso, polévku i dávku cukru k čaji.8/

Rozkazem vrchního velitele Nikolaje Nikolajeviče byli z 22 západních gubernií odsunuti ruští Němci. Během týdne tak byla ze svých kolonií vysídlena i většina volyňských Němců. V případě odporu kozáci pálili domy a násilím jejich obyvatele vyháněli. Drakonický zákon byl v roce 1915 uplatňován i na polské obyvatelstvo Volyně. Nekonečné proudy vyhnanců s vozy táhly po trase Žitomir - Kyjev, kde je nakládali do vlaků a vyváželi do vnitřního Ruska nebo na Sibiř. Výjimky byly dělány pouze u rodin, jejichž příslušníci byli v ruské armádě.9/ Vysídlování se dotklo i některých českých vesnic, jejichž obyvatelé museli, často až do konce války, opustit své domy, jež v průběhu válečných operací vesměs podlehly zkáze. V srpnu 1915 rakousko-uherská a německá armáda obsadily Luck a Dubno. Od Lucka postupovaly dále k Rovnu, ale byly odraženy v bitvě u Klevaně. Tam pak fronta stála až do Brusilovovy ofenzívy na jaře 1916.

Nejméně utrpěla východní Volyň, kam fronta nedošla. Obyvatelstvo však sledovalo nekonečně dlouhé vlaky s vojskem, koňmi a válečným materiálem, sanitní vlaky s raněnými a nákladní vlaky se zajatci z fronty. Mezi rakousko-uherskými zajatci bylo také mnoho Čechů a Slováků, kteří byli překvapeni, že zde žijí Češi. Volyňští krajané přicházeli na železniční stanice, např. v Olšance, s koši jídla a pití, aby české zajatce nasatili. Později postavili na nádraží kotle, v nichž vařili pro raněné a zajatce brambory, které podávali s mlékem; hospodyně přinášely také pečivo. V olšanském pivovaru stály dlouhé stoly, na kterých ženy krájely chléb, dovezený sem z vojenských polních kuchyní, a sušily jej na suchary. Ty pak vkládaly do pytlů a beden a odesílaly na frontu.

Těžká byla situace českých osad pod rakousko-uherským zábořem. Na podzim 1915 byli obyvatelé Malína a Knerut na Dubensku během dvou hodin násilně vystěhováni do opuštěných ukrajinských vesnic u Vladimíru Volyňského. Vystěhovaní lidé se mohli vrátit do svých domovů, téměř kompletně zničených, až v březnu 1918. Vysídleny byly také české vesnice Moskovština, Libánovka, Teremno a Miluše. S vystěhováním byly spojeny bída, hlad, útoky loupežných tlup a epidemie. Na okupovaných územích, např. v Kupičově, museli Češi pro německou armádu rubat dříví v lese a klást klády v močalovitých místech cest.

Během Brusilovovy ofenzívy v roce 1916 byla rakousko-uherská a německá vojska nucena ustoupit o 60 a místy až 120 km. Z úředního průzkumu míst znovudobytých na nepříteli v Dubenském a Křemeneckém újezdu vyplynulo, že zdravotní stav obyvatelstva byl uspokojivý. Nedostatek obilí nebyl pociťován, ale chyběly průmyslové výrobky. Pole od Dubna do Lucka, která nebyla oseta, byla pokryta hustým býlím, osetá pole, kterých bylo 45 %, slibovala bohatou úrodu. V Dubenském újezdu bylo úplně zničeno pět obcí, 75 % domů bylo zničeno v Dubně a dalších deseti obcích.10/ Podle zprávy České dobrovolné požární družiny v Kněhyninkách byly po bojích na Volyni sady vypáleny bezohlednými kozáky, na polích zely hluboké krátery, ve zříceninách žily ženy s dětmi a starci, všichni bez existenčních prostředků.11/ Fronta, která proťala celou Volyň, způsobila zničení nejlepších polí, chmelnic, zahrad i usedlostí. Další škody nadělala vlna "běženců" (uprchlíků), kteří brali nejen to, co nutně potřebovali, ale často i ničili sady a chmelnice podle zásady: "když já všechno ztratil, tak ať ani ty nic nemáš".12/ Také vojáci po bitvě nebo dlouhém pochodu vyváděli z

chlívů poslední kusy dobytka. Situaci na Volyni zásadně nezměnila Kerenského ofenzíva a tarnopolský ústup ruské armády v Haliči v létě 1917.

Důsledkem bolševického převratu v říjnu (listopadu) 1917 bylo uzavření separátních mírových dohod v březnu 1918 v Brestu Litevském mezi sovětským Ruskem a Centrálními mocnostmi (Německem a Rakousko-Uherskem) a také ukrajinskou Centrální radou a těmito mocnostmi. Volyní procházeli ozbrojení bývalí vojáci ruské armády, z jejichž řad se rekrutovaly různé bandy, které přepadávaly a vykrádaly statky a vraždily jejich majitele s celými rodinami.^{13/}

Německá a rakousko-uherská okupace Ukrajiny v roce 1918, která následovala po uzavření míru, znamenala nucené odvody obilí, masa, sena, slámy - vše bylo odváženo do Německa a Rakousko-Uherska ke zlepšení tamní vyživovací situace.^{14/}

Podepsání míru umožnilo návrat mužů z armády, pokud nebyli v zajetí, nepadli či nezůstali sloužit v československých legiích, stejně jako "běženci" vystěhovaných do týlu bojujících armád. Ti ovšem našli své domovy v dezolátním stavu, vypálené domy i sady, poničená pole i lesy, zničené chmelnice, zjišťovali ztrátu inventáře. Z pěkných velkých domů zůstaly většinou jen zříceniny, část budov byla rozebrána na materiál, část shořela. Postiženy byly zejména obce v Dubenském a Luckém újezdu.

Po porážce Německa a Rakousko-Uherska ve světové válce, která skončila v listopadu 1918, a po stažení německých a rakousko-uherských vojsk z Ukrajiny následovala občanská válka mezi ukrajinským Direktoriem, bílými Rusy, bolševiky a Poláky. Příchod bolševiků v květnu 1919 na Volyn vedl tamní Čechy k žádostem adresovaným polským orgánům i nové československé vládě o ochranu. Zámožní Češi prchali před bolševiky do Polska a někteří až do Čech.^{15/}

Podle memoranda předaného československému prezidentu Masarykovi "bratrovražedná občanská válka a hrůzovláda vyzbrojených, nikým netrestaných lupičů vyžádala si na českém obyvatelstvu zde obětí životem, jež se čítají desítkami. Povstání stíhá povstání a každá strana, v jejíž moci třeba jen nakrátko se octne pokojné naše obyvatelstvo, osobuje si úplné právo nad jeho životem a jměním: provádí pod hrozbou zbavení života a jmění mobilizace, rekvíruje poslední koně, zrní, ba i prádlo, neposkytující ze své strany nejmenší ochrany proti lupičům, kteří jsou vlastně dnes pány situace."^{16/}

Za bolševické vlády v roce 1919 se totiž rozmohly loupežné bandy, které přijely do vesnice za bílého dne se zbraněmi v rukou a loupily. Ukrajinské obyvatelstvo, aby uchránilo svůj majetek, posílalo tyto "rudé" k Čechům, které považovali za bohaté.^{17/} Různé skupiny pod pláštěm ideologie prosazovaly své lokální a skupinové zájmy.

Bolševické panství si v roce 1919 vyžádalo životy řady českých předáků na Volyni, jako byli J. A. Somol v Mirohošti a Šneidr v Dubně, a značných hmotných škod.^{18/} Působení kyjevské Čeky (ČK - Mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí, sabotáží a spekulací) si v tomto roce vyžádalo sedmnácti českých obětí, z toho osmi z Volyně. Na osud českých obětí bolševického teroru upozorňoval volyňský Čech dr. Václav Vondrák československé ministerstvo zahraničních věcí, když kritizoval laxní přístup repatriačního oddělení československého ministerstva národní obrany k návratu ruských Čechů vystavených nebezpečí ztráty života.^{19/}

Důsledkem bolševického uchopení moci a probíhající občanské války bylo rovněž znehodnocení peněz, vklady ve spořitelnách, i když byly učiněny ve zlatých rublech, ztratily hodnotu. Bolševická vojska rekvírovala rolníkům koně, povozy i potraviny: "Sovětská vojska řádila na Volyni jako zběsilá. Všechno bylo zničeno, dobytek skoro úplně vybit neustálými rekvizicemi. Obyvatelstvo žilo ve stálém strachu o trnulo hrůzou, takže chuť k práci nadobro opadla. Za nejmenší vzpouru byli lidé na místě usmrcováni. Naši krajané vítali přímo s jásotem polské vojsko, které je osvobodilo od dosavadní tyranie."^{20/}

V srpnu 1919 zahájili ofenzívu proti bolševikům Poláci, kteří dobyli linii Zdolbunov - Křemenec. Polská ofenzíva byla podporována i volyňskými Čechy, kteří účinně Polákům pomáhali.^{21/}

Koncem dubna 1920 začala, po předchozí dohodě s ukrajinským vůdcem Symonem Petljurou, nová polská ofenzíva proti bolševikům. Poláci sice dobyli Kyjev, ale následovala frontální ofenzíva bolševiků, která v srpnu zatlačila Poláky až k Varšavě. Útok bolševiků byl odražen a fronta se poté stabilizovala na linii starých německých zákopů v Bělorusku a na Volyni.

Druhá okupace Volyně bolševiky v roce 1920 vyprázdnila chlévy, konírny i sýpky volyňských Čechů. Buďonného jízda provedla na Volyni obměnu svých koní a obstojné koně zde měli především Češi.^{22/} Bylo to nové období strádání Čechů na Volyni. Ustupující i nastupující armády se zásobovaly především z místních zdrojů, a tak docházelo k stálému okrádání místních obyvatel: "Bolševici byli nejhorší, byla to hrozná sebranka, ani nerozeznali konopí od jetele. Konopí dávali koňům a divili se, že to nechtějí žrát. Peněz měli dost, hráli karty jen o zlaté peníze."^{23/} Volyňští Češi odsuzovali bolševiky za drancování a pálení velkostatků, bohatých usedlostí, zabíjení jejich majitelů a ničení kulturních památek.^{24/} Neustálá nejistota nutila k pravidelnému hlídkování. Domobrana měla někde k dispozici i kulometry. Teprve opětovný příchod Poláků na západní Volyň na konci léta 1920 vedl k obnovení klidu a pořádku.^{25/}

b) vojenský odboj

Vyhlášení války zastihlo volyňské Čechy úplně nepřípravené a dezorientované. Nebyl jednotný názor, jak se zachovat a co dělat. Zpočátku nikdo nevěděl, zda prohlášení války je definitivní, zda se jí Rusko zúčastní, protože noviny se jasně nevyjadřovaly. Češi si však uvědomovali, že jako Slované musí jít společně s Ruskem.

Volyňští Češi - ruští občané byli mobilizováni do carské armády. Mobilizace se týkala všech mužů od 18 do 45 let a dotkla se asi pěti tisíc Čechů z Volyně, kteří sloužili u všech druhů vojsk, dokonce i u námořnictva.^{26/} Ti, kteří nebyli odvedeni, a Češi s rakouským občanstvím se mohli hlásit do dobrovolnických tzv. husitských oddílů. Dobrovolníci od 16 do 45 let se hlásili v kyjevské sokolovně nebo písemně u předsedy Českého výboru pro pomoc obětem války v Kyjevě Jindřicha Jindřiška. Na budování české dobrovolnické družiny se od samého počátku aktivně podílel člen volyňského gubernského zemstva dr. Václav Vondrák, který byl zvolen tajemníkem Českého výboru pro pomoc obětem války v Kyjevě.

Vondrák, který jako člen zemstva měl otevřené dveře do civilních a vojenských úřadů, předpokládal, že válečné události přivedou do Ruska rakouské zajatce a mezi nimi Čechy, a proto činil první opatření k tomu, aby zabránil jejich odesílání na Sibiř, neboť zpočátku ruské úřady nedělaly rozdíl mezi rakouskými Čechy a Němci. Jednal s kyjevskými vojenskými činiteli, především s hlavním velitelem Jihozápadního frontu gen. Ivanovem a náčelníkem štábu gen. Alexejevem.^{27/}

Redakce kyjevského Čechoslovana vydala hned v srpnu 1914 výzvu k Čechům s rakouským občanstvím: "Kdo sloužil nebo měl by sloužit dnes v rakouské armádě, je povinnen bez odkladu chopit se zbraně a jít směle do boje proti Teutonům a Maďarům. V českoslovanských dobrovolnických družinách, které se kvapem tvoří, najde se místo pro každého upřímného Čecha. Doma pak zůstanou buď jen nezpůsobilí, nebo ti, kdož mají srdce zaječí a páteř zlomenou. ... zbabělce očekává - věčné opovržení" (podtrženo v originále - J. V.).^{28/} Výzva konstatovala, že Češi - ruští občané se už nachází v řadách ruského vojska a bojují za společnou věc. Rakouští příslušníci byli, podle výzvy, mravně povinni vstupovat jako dobrovolníci do českých bojových družin. K oficiálnímu ustavení České družiny (ČD) došlo na schůzi v Kyjevě 11. (24.) srpna 1914, kdy se přihlásilo prvních čtyřicet dobrovolníků. Schůze rozhodla o vybírání daně na podporu invalidů a pozůstalých po obětech války; na místě byly upsány velké částky. Dne 18. (31.) srpna 1914 vydala hlavní správa generálního štábu ruské armády výnos obsahující podrobné pokyny o organizaci a formování ČD, jejím vybavení a finančním zajištění. První dobrovolníci přicházeli již od 15. (28.) srpna, oficiální zápis začal 21. srpna (3. září) 1914. Do konce srpna (13. září) vstoupilo do ČD 769 prvních dobrovolníků.^{29/} Hlavní nábor probíhal do konce září. Přísaha se uskutečnila 28. září (11. října) 1914, kdy k dobrovolníkům promluvil dr. V. Vondrák, který zdůraznil, že "není nás ještě mnoho, avšak naše síla nespočívá v číslici".^{30/} Družiníci přijali i ruské státní občanství (pokud je neměli již dříve) a také přestoupili k pravoslaví, neboť podle názoru slovanofilů pravý Slovan musí být pro splynutí s pravoslavím a samoděržavím a musí umět rusky.

Družina měla být jednotkou pěší. Služební řád, velící i správní řeč byla ruská, jen ve vnitřním styku byl užíván český jazyk. Při štábu ČD působili političtí zplnomocněnci jmenovaní českými organizacemi v Rusku. Původním úmyslem bylo vytvořit z ČD sbor propagandistů, který by po

příchodu ruských vojsk na rakouské území organizoval v českých zemích převrat. Osoby, které se přihlásily do ČD do prosince 1914, byli tzv. starodružiníci (k 1. prosince 1914 jich bylo 992).^{31/} Emisaři, přijíždějící z Kyjeva na Volyň, mezi nimi V. Švihovský a dr. V. Vondrák, promlouvali k srdcím především mladých. Na velké manifestaci v Lucku se přihlásilo 50 dobrovolníků, v Krošně 21 dobrovolník. Jedním z emisařů byl Vratislav Tůma, který do ČD v Kyjevě přivedl velkou skupinu zemědělských dělníků. V Žitomiru prováděl nábor p. Ducháček, který získal 15-20 Čechů, z toho 2-3 rakouské občany, ostatní byli ruskými příslušníky. Pověřil žitomirského Čecha Hasala, aby získal další dobrovolníky; šlo o 5-6 mužů.^{32/} Odvodní kancelář vznikla i ve Zdobunově, kde se také přihlásilo do ČD mnoho dobrovolníků. Ale našlo se zde i několik "černožlutých" krajanů, kteří zůstali věrni rakouskému patriotismu.^{33/} Velký úspěch měla agitační schůze v Boratíně v září 1914, během které vstoupila do Družiny řada volyňských Čechů. V Kvasilově bylo po vypuknutí války mobilizováno kolem 30 mužů do ruské armády, dalších 29 mladých z řad Sokolů, kteří ještě nepodléhali mobilizaci, případně byli rakouské příslušnosti (čtyři), vstoupilo do ČD. Těchto 29 dobrovolníků tvořilo jádro 2. roty ČD. Další dobrovolníci přicházeli ze Slavuty, Špakova, Ulbárova, Hlinska, Hrušvice, Volkova, Mirohoště, Novokrajeva a dalších osad. Z Martinovky bylo mobilizováno do ruské armády 21 mužů, dalších 7 vstoupilo do ČD. Z Olšanky bylo v ruské armádě 40 mužů a 6 mužů vstoupilo jako dobrovolníci do ČD.^{34/} V Dubně bylo získáno 20 a v Krošně 29 dobrovolníků.

Soustředění dobrovolníků probíhalo v Michajlovském klášteře v Kyjevě. Po příchodu a prezentaci byli oblečeni do ruských stejnokrojů a začal pravidelný vojenský život, cvičení a pochody. Poté 9. (22.) října 1914 odjeli z Kyjeva. Téhož dne projížděli Olšankou na Volyni. Jeli s nadšením za zpěvu českých písní, v ověšeném vlaku s velkými českými prapory a červenobílými stužkami na čepicích. Slibovali, že se nevrátí dříve, dokud nedobudou pro svůj národ samostatnost.

Budování ČD vyžadovalo také finanční prostředky, zejména na pomoc válečným invalidům a pozůstalým po obětech války. K tomu byl zřízen Fond ČD a vypsána válečná daň. Češi, kteří z nějakého důvodu nemohli vstoupit do ČD, byli vyzváni, aby svou neúčast v boji se zbraní v ruce alespoň částečně nahradili povinným placením válečné daně. Z těchto úvah vznikly úpisy zdejších Čechů na Fond ČD. Jednalo se o právní závazek žalovatelný u ruských soudů, kdyby upisovatel splátky na úpis neplnil. Povinnost placení úpisu počínala 1. (14.) říjnem 1914 a měla končit až po uplynutí pěti let po uzavření míru nebo zastavení válečných operací. Vedení fondu bylo svěřeno Českému výboru pro pomoc obětem války v Kyjevě, formálně však byl založen Dobročinným a osvětovým spolkem J. A. Komenského. Na fond upisovali lidé bohatí i chudí, výše úpisů se pohybovala od 50 kopějek do 200 rublů (R) měsíčně, tedy od 6 do 2400 R/ročně. Z Fondu ČD byly podporovány v první řadě ženy a děti dobrovolníků, dobrovolníci po dobu léčení a rekonvalescence a invalidé. Upisovací akce zahrnuje především Jihozápadní kraj, tedy hlavně Kyjev a Volyň. Všech úpisů na fond bylo asi 1300 (z asi 35 tisíc zdejších Čechů). Z jeho prostředků byla v Kyjevě vydržována útulna pro dobrovolce přijíždějící z fronty.^{35/}

Někteří volyňští Češi věnovali na potřeby ČD tisícové a dokonce statisícové částky. Majitel pivovaru a velkostatkář Václav Klich poukázal na účely ČD 300 tisíc rublů. Sbírkové a dary ve prospěch obětí války vynesly na Volyni v roce 1914 jen v Novinách 577 rublů, Hubíně 437 R, Zdobici 564 R, Malíně 66 R, Sofijevce 32 R, Urvenách-Hulči 146 R, Slavutě 91 R, Bazaru 182 R, Volkově 105 R, Krivíně 16 R, Újezdčích 68 R, Kupičově 70 R, Kněhyninkách 61 R a Knerutech 44 R.^{36/}

Křest ohněm prodělala ČD, jmenovitě její první rota, v Haliči nedaleko Tarnova 19. listopadu 1914. Akce se zdařila a jí byl zahájen dlouhý řetěz úspěšných zpravodajských a propagačních akcí na haličské frontě. Jakmile se rozprostřela noc, vylézali z předsunutých zákopů a stanovišť ruských hlídek čeští rozvědčíci. Opatrně se propíchlí územím nikoho mezi liniemi a pronikali k rakouským pozicím. Zde přestříhávali překážky z ostnatého drátu a zneškodňovali miny nastražené na útočníky. Často se jim podařilo objevit slabě strážovaná místa a tudíž pronikali do rakouského území. Vraceli se často se zajatci a téměř vždy se zprávami o nepříteli. Theodor Vigner z Českého Malína zajal při průzkumu čtyři rakousko-uherské vojáky a byl vyznamenán. V prvních srážkách s nepřítelem vynikli volyňští dobrovolníci Vondráček a Kliegel. Také další volyňští Češi byli

vyznamenání, a to ruskou medailí Za chrabrost (Medaile sv. Jiří) ve čtyřech stupních a Vojenským vyznamenáním (Kříž sv. Jiří) rovněž ve čtyřech stupních. Někteří průzkumníci, kteří padli do rakousko-uherského zajetí, např. František Oliverius z Kvasilova, byli odsouzeni rakousko-uherským polním soudem k trestu smrti. Rozsudek byl proveden.

Na žádost českých krajanských organizací byli do ČD ve druhé polovině roku 1915 převeleni tzv. ruští branci, tj. část volyňských Čechů, kteří byli předtím mobilizováni do carské armády, a kromě toho se z Volyně hlásili další dobrovolníci. V červnu až prosinci 1915 tak do ČD přišli 763 noví příslušníci, čímž se početní stav ČD zvýšil k 1. lednu 1916 na 1673. V českém vojsku bylo podle pozdějších údajů 1082 Čechů z Volyně.^{37/} Tisíce volyňských Čechů však nadále zůstaly v útvech ruské armády, kde díky své gramotnosti a všeobecnému rozhledu vynikali a byli rychle povyšováni. V lednu 1916 byla dosavadní ČD přetvořena v Československý střelecký (pěší) pluk a ten pak v dubnu téhož roku v brigádu. Druhý pluk složený většinou z volyňských Čechů měl 800 mužů. Ztotožnění ruské Únorové revoluce 1917, která svrhla carský absolutismus, s národními zájmy Čechů a Slováků charakterizovalo náladu vojáků brigády, jejíž páteř tvořily tři střelecké pluky (M. J. Husa, Jiřího z Poděbrad a Jana Žižky z Trocnova). Dohromady je tvořilo sedm nedobudovaných praporů o celkové síle asi 3500 mužů. V rámci chystané Kerenského ofenzívy v létě 1917 byla československá brigáda zařazena na 6, 5 km dlouhý úsek v oblasti haličského Zborova. Dne 19. června (2. července) 1917 po dělostřelecké přípravě vyrazili do útoku příslušníci úderných skupin československých praporů a za nimi se v jednotlivých vlnách zdvihali ze zákopů ostatní pěšáci. Českoslovenští vojáci záhy dobyli i druhou linii nepřátelských zákopů, pronikli až třetím pásmem rakousko-uherských zákopových postavení a postoupili tak za jediný den o čtyři kilometry, přičemž zajali 3150 vojáků a 62 důstojníky, ukořistili patnáct děl a mnoho kulometů.^{38/} Celkový neúspěch Kerenského ofenzívy vedl v srpnu 1917 k ústupu československé brigády na Volyň. Postupný rozpad ruské armády způsobený bolševickou protiválečnou agitací, bolševický převrat v listopadu 1917, separátní mír v Brestu Litevském a odchod legií z Ukrajiny do vnitřního Ruska vedl k návratu části volyňských legionářů domů. Mnozí odešli z legií již po Zborovu, kdy se po dovolené nevrátili ke svým jednotkám, někteří odešli poté, kdy bylo oznámeno, že legie odjíždí do Francie. Tito byli po dvou měsících nepřítomnosti vyškrtnuti. Jiní zůstali v legiích a zúčastnili se v březnu 1918 čtyřdenních bojů s Němci u Bachmače. Pokud sloužili v legiích v den československého převratu 28. října 1918, měli nárok na charakter legionáře. Podle soupisu vojáků sibiřské armády sloužilo v legiích na konci roku 1918 celkem 812 Čechů z Volyně.^{39/}

c) politický odboj

V předrevolučním Rusku existovala čtyři centra české emigrace - Petrohrad, Moskva, Kyjev a Varšava. Volyňští Češi tendovali ke Kyjevu, který byl nejen hlavním městem Jihozápadního kraje, ale také sídlem škol poskytujících vyšší vzdělání a centrem početné české menšiny, tvořené podnikateli, dělníky i příslušníky inteligence. Rada podnikatelů pocházela z Volyně, případně rozvíjela své ekonomické aktivity v obou guberniích. O zachování národního povědomí krajanů v celém kraji pečoval Dobročinný a vzdělávací spolek J. A. Komenského v Kyjevě. Světová a občanská válka vtáhla české krajanů na Volyni se zvýšenou intenzitou do ruského politického dění. Díky blízkosti fronty a síle krajanského živlu v Jihozápadním kraji se významným centrem českého odboje vedle Petrohradu stal Kyjev se svým širším okolím, a to včetně Volyně.

Dne 28. srpna (10. září) 1914 se v Petrohradě ustavila Rada Čechů v Rusku, která přijala jménem českých spolků v Petrohradě, Moskvě, Kyjevě a Varšavě svolání k carovi vyzývající ho k osvobození českého národa.^{40/} Stanovy Rady Čechů v Rusku byly předloženy ke schválení ministerstvu vnitra, kterému se však nelíbil název, takže bylo rozhodnuto zřídit Svaz českých spolků v Rusku. Stanovy Svazu potvrdil ministr vnitra N. A. Maklakov 10. (23.) prosince 1914. Svaz měl sjednocovat všechny v Rusku žijící Čechy k rozvoji národního vědomí, lásky a oddanosti ke Slovanstvu a jeho ochránci Rusku, k organizování České družiny dobrovolníků, ke sbírání prostředků ve prospěch obětí války a pro zajištění českých vdov a sirotek a invalidů ruské armády. Svaz také směl vydávat tiskoviny a periodické tisky, jednat s vládními úřady, napomáhat zakládání nových českých spolků, škol, mateřských škol a útluků. Zakladateli Svazu byly Dobročinný a

osvětový spolek J. A. Komenského v Kyjevě, Český výbor pro pomoc obětem války v Kyjevě, Český svépomocný spolek v Petrohradě a Český výbor v Moskvě. Stanovy ukládaly svolávat jednou ročně všeobecný sjezd, který volil správu, tvořenou předsedou, místopředsedou (pokladníkem), tajemníkem a dvěma členy, a revizní komisi.^{41/} První sjezd Svazu byl svolán do Moskvy. S českými osadami byl Svaz v kontaktu prostřednictvím důvěrníků, kterých bylo celkem osmdesát, z toho 58 na Volyni: v Dubenském újezdu patnáct, Luckém čtrnáct, Ostrožském devět, Žitomirském devět, Ovruckém čtyři, Rovenském čtyři, Vladimírvolyňském dva a Novohradvolyňském jeden.^{42/}

Moskevský I. sjezd Svazu českých spolků, který se konal v únoru 1915, byl obeslán 34 delegáty vyslanými čtyřmi zakládajícími organizacemi a dále českými spolky z Varšavy, Rostova, Oděsy, Charkova, Jekatěrinoslavi a Zubovštiny. Delegáti zastupovali celkem 1500 členů jedenácti spolků (v roce 1897 žilo v Rusku 55 tisíc Čechů). Na sjezdu aktivně vystoupili volyňští Češi dr. Václav Vondrák, který přečetl text pozdravného telegramu carovi, a Věnceslav Švihovský, jenž koncipoval rezoluci vyzdvihující slovanský a mezinárodní význam osvobození českého národa a obnovení českého státu. Zřízením vojenské komise Svazu vedené dr. Vondrákem vytvořili delegáti základní předpoklad pro formování československých jednotek.

Vondrák jezdil do stavky (hlavního stanu) vrchního velitele, pobýval ve stavce Jihozápadního frontu, cestoval do Petrohradu, aby docílil zrušení různých omezení týkajících se rakouských občanů, úlev při poskytování ruského občanství a urychlení organizace československého vojska. Mezi ruskými krajany patřil k demokratickému směru,^{43/} již před válkou se projevil jako liberál, byl neoficiálním vůdcem opozice ve volyňském gubernském zemstvu a odpůrcem ruského nacionalismu. V tehdejší ruské politické konstelaci byl považován za politika pokrokové orientace. Jako předseda vojenské komise Svazu přistoupil dr. Vondrák k náboru českých zajatců z rakousko-uherské armády do závodů pracujících na obranu. Mezi vojenskou komisí, sídlící v Kyjevě a správou Svazu v Petrohradě však nastaly třenice, vyplývající především z ambicióznosti jednotlivých vůdců českého hnutí v Rusku. V dubnu 1915 se dr. Vondrák sešel s českými zajatci z 28. pěšího pluku rakousko-uherské armády, kteří přešli na ruskou stranu. Ve své řeči hovořilo slibu ruské vlády, že ti Slované, kteří budou chtít bojovat, budou propuštěni ze zajetí a budou požívat všech práv a výsad, které mají ruští Češi.

V červnu 1915 dalo ministerstvo vnitra souhlas ke změně názvu Svazu českých spolků na Svaz československých spolků na Rusi (SČSR)^{44/}, což mělo vyjádřit jednotu většiny ruských Čechů a Slováků. Představitelé Svazu - předseda B. Čermák, tajemník J. Klecanda a předseda vojenské komise dr. V. Vondrák - se sešli v roce 1915 se skupinou ruských politiků různých směrů, aby seznámili politickou veřejnost se situací českého národa. Schůzky se zúčastnili mj. člen Státní rady Maxim Kovalevskij a členové Státní dumy Pavel Miljukov, Vasilij Maklakov, Vasilij Šulgin, Nikolaj Lvov a Ivan Jefremov. Po výkladu předsedy Čermáka zdůraznil dr. Vondrák, že český národ přežil jen díky vědomí svého slovanského původu a víry, že jednou dojde ke zúčtování mezi Slovany a Germány.^{45/}

Na základě usnesení moskevského sjezdu měl být místo Švihovského kyjevského Čechoslovana, který koncem roku 1914 zanikl, vydáván v Petrohradě stejnojmenný český časopis pod redakcí V. Švihovského a B. Pavlů. Švihovský však od původní dohody odstoupil a pokusil se v roce 1915 vydávat ruskojazyčný časopis Češko-ruskoje jedinenije, který měl usilovat o těsné česko-ruské sblížení. Pod redakcí Švihovského zde působil také další volyňský Čech doc. Eugen Rychlík. První číslo časopisu, který měl vycházet dvakrát měsíčně, vyšlo v červenci 1915. Časopis vycházel s finanční podporou volyňského podnikatele Václava Kliča, který zdůrazňoval, že "se rozumí samo sebou, že náš týdeník Česko-ruské sjednocení bude mít deficit a sice pořádný, ale bez propagandy nemůžeme být. Ten týdeník musíme zdarma posílat každému členu Státní dumy, každému členu Senátu. O deficit se pro Pána Boha nebojte; opakují, že deficit já kryju, i když všechna daná mnou záloha bude vyčerpána a kdybych měl docela prasknout; však já bych si zase pomohl."^{46/} Časopis požádal o příspěvky některé ruské činitele, což však někteří s rozhořčením odmítli, a to s ohledem na údajnou aktivní účast českého národa v boji proti Rusku. Ruští slovanofilové, např. hrabě

Perovskij-Petrovo-Solovovo, totiž očekávali na počátku války v Čechách revoluci a vyčítali ruským Čechům, že se tak nestalo.

České spolky na Volyni zaslily svou činnost teprve v souvislosti s přípravou II. sjezdu Svazu československých spolků na Rusi, který byl svolán na jaro 1916 do Kyjeva. V předvečer sjezdu se do Svazu rozhodly vstoupit Kvasilovská požární družina, Veřejná čítárna Kvasilov a Hospodářský spolek Okolek. Hlinsk poslal po svém starostovi kyjevskému Českému výboru pro pomoc obětem války 510 R a individuálně poslali občané Hlinska dalších 68 R. Obec Vysoká sebrala pro oběti války 42 R.

Z volyňských Čechů se velikonočního II. sjezdu Svazu ve dnech 12.-20. dubna (25. 4.-2. 5.) 1916 zúčastnili Josef Jandura (Veřejná čítárna Kvasilov), Josef Országh (Hasičský spolek Zubovština), dr. Václav Girsá (Hospodářský spolek Okolek), Josef Mencl (Hasičský spolek Huleč) a dr. Václav Vondrák (Hasičský spolek Semiduby). Hostem sjezdu byl mj. ředitel ruského gymnázia v Dubně Alexej Pospíšil. Poté, kdy sjezd určil většinou hlasů za sídlo správy Svazu Kyjev, opustila skupina petrohradských Čechů v čele s dosavadním předsedou B. Čermákem sjezd. Tím vyvrcholily spory mezi dosavadní petrohradskou správou a kyjevskou vojenskou komisí, což oslabovalo pozice, které si Svaz dosud vybudoval. Novým předsedou Svazu byl všemi 39 hlasy přítomných delegátů zvolen volyňský Čech dr. V. Vondrák, další volyňští Češi dr. V. Girsá, J. Országh a V. Švihovský byli vybráni do nově zřizovaného orgánu - rady Svazu. Do vojensko-zajatecké komise byli z volyňských Čechů delegováni J. Országh a dr. V. Vondrák, do organizačně-politické dr. V. Girsá a do hospodářsko-finanční J. Jandura.^{47/} Sjezd zaslal telegram T. G. Masarykovi, ve kterém uznal vedení Národní rady československé v Paříži. Vondrákova vojenská komise předložila sjezdu návrhy týkající se dalšího zvětšování československé brigády, její přeměny v samostatné vojsko a eventuální (po carském souhlasu) všeobecné mobilizace zajatců a kolonistů.

Válečné škody nevytvářely předpoklady pro zakládání nových českých spolků na Volyni. Většina členů dosavadních spolků narukovala do armády. Tak ve Straklově "všichni členové jsou na vojně a z pozůstalých pěti nezámožných a starších, kteří přežili smutnou desetiměsíční dobu nepřátelského odstřelování, jsouce neustále honěni jak pěšky, tak i při koních na různé práce za mizerný nebo žádný plat, má každý syna nebo i dva na vojně, kteří rovněž žádají o podporu, je jistě každému zatěžko hlásiti se za člena Svazu. Každý je sám sklíčen starostmi a neustále sužován vojskem. Myslím, že žádná česká osada netrpěla a dosud netrpí tak, jako náš Straklov. Po celé dva roky jsem neměl žádných příjmů. Všechny majetek mám zničen a náhradu jsme dosud neobdrželi. Při dnešní drahotě má každý sám se sebou co činiti."^{48/} Podobný dopis obdržela správa Svazu od spolku v Kněhyninkách, který byl osvobozen od placení členských příspěvků. Čilou korespondenci udržovala správa Svazu s hasičskými sbory Straklov, Boratín, Mirohošť, Kvasilov, Vysoká a Krošna, hospodářským družstvem Hlinsk a čtenářskými spolky Buršovka, Hlinsk a Kvasilov. Správa Svazu zřídila právní oddělení, které mělo poskytovat právní pomoc krajanům, pokud jejich majetek utrpěl škodu nebo byl zničen válečnými událostmi.

Únorová revoluce v roce 1917, která smetla vládu dynastie Romanovců, byla přivítána všemi složkami českého obyvatelstva v Rusku. Vytvořila předpoklady pro svobodu tisku, shromažďování a spolčování i pro vytváření národního školství. Svaz československých spolků pokračoval v činnosti, ale dosavadní Vondrákovo vedení se stalo předmětem útoků a kritiky za dosavadní spolupráci s carským režimem. Sám Vondrák v memorandu adresovaném Prozatímní vládě vysvětloval dosavadní politiku Svazu a zdůraznil, že nebýt překážek ze strany starého režimu měli by Češi a Slováci v Rusku již ne brigádu, ale celý armádní sbor.

V březnu 1917 probíhaly volby delegátů na III. sjezd Svazu československých spolků. Na valné hromadě kyjevského Dobročinného a osvětového spolku J. A. Komenského, které předsedal volyňský Čech dr. V. Girsá, bylo na návrh redaktora Švihovského z 22 mandátů dáno dvanáct vojákům, pět zajatcům a jen pět bylo ponecháno starousedlíkům. Převládl vliv vojáků a zajatců, kteří dávali dosavadnímu vedení Svazu odpovědnost za pomalý postup při budování československé armády a osvobození zajatců. Dosavadní předseda Svazu dr. Vondrák byl zvolen pouze jako náhradník sjezdu.^{49/} Svůj postup při budování politické organizace ruských Čechů,

českého vojska a řešení zajatecké otázky Vondrák obhajoval v brožuře Proč nemáme dosud vojska?, kterou vydal v předvečer sjezdu.^{50/}

Aktivizovaly se i české spolky na Volyni. Veřejná čítárna v Kvasilově delegovala jako první kyjevského učitele Jaroslava Boučka.^{51/} Ve Zdolbunově se sešla ustavující valná hromada Českého výkonného výboru pro Zdolbunov, která zvolila dvanáctičlenný výborv čele s předsedou Alexandrem Kholem. Výboru, který se deklaroval jako politická organizace sloužící jednotě volyňských Čechů,^{52/} bylo uloženo navázat kontakt s Dobročinným a osvětovým spolkem J. A. Komenského v Kyjevě v záležitosti zřízení české školy. Měsíční členský příspěvek byl stanoven na 25 kopějek. Český výbor ve Zdolbunově také podal žádost o vstup do Svazu československých spolků na Rusi a vyslal na III. sjezd svého delegáta.^{53/}

Na III. sjezdu Svazu konaném v Kyjevě 23.-30. dubna (6.-13. května) 1917 zastupovalo 5127 členů dvaceti spolků 113 delegátů. Z Volyně zastupoval Dobrovolný hasičský sbor Kvasilov (38 členů) Josef Surovátka, Veřejnou čítárnu Kvasilov (34 členové) Jaroslav Bouček, v Kyjevě byl jako delegát Dobročinného a osvětového spolku J. A. Komenského zvolen mj. volyňský Čech dr. V. Girs a jako náhradníci volyňští Češi dr. V. Vondrák a Josef Országh (dosavadní předseda a místopředseda Svazu).

Sjezd, kterého se kromě zástupců spolků zúčastnilo také 95 delegátů československého vojska a 129 představitelů zajatců^{54/} se prohlásil za jediný všeobecný reprezentační sjezd československého revolučního hnutí v Rusku. V jednatelské zprávě přednesené dr. Vondrákem se uvádělo, že podle depeše z hlavního stanu ze 17. (30.) dubna 1917 byl nábor dobrovolníků do československého vojska z řad zajatců definitivně povolen.^{55/} Delegáti se prohlásili za jediný tábor pevně semknutý kolem T. G. Masaryka, schválili organizační řád Odbočky Československé národní rady (ČSNR) v Rusku, která od Svazu převzala vedení vojenských a zajateckých záležitostí. Péči Svazu byly ponechány pouze krajanské záležitosti. Novým předsedou Svazu byl zvolen volyňský Čech dr. Václav Girs,^{56/} který se stal také členem Odbočky ČSNR.

Sjezdu byl předložen také návrh volebního řádu do uvažovaného Československého sněmu na Rusi, který se však nikdy nesešel. Právo volit do tohoto sněmu měli mít všichni v Rusku žijící Češi a Slováci, a to jak starousedlíci, tak zajatci, nikoli však vojáci. Pro Volyň byly navrhovány dva městské volební obvody (Žitomir a Dubno) a venkovské volební obvody dle jednotlivých újezdů. Na každých 500 voličů (osob starších 18 let) měl být volen jeden poslanec.^{57/} Po sjezdu odešli do politického pozadí dosavadní přední činitelé československého odboje v Rusku dr. V. Vondrák a V. Švihovský. Nenašel se způsob, jakým by byli i nadále zapojeni do odbojové práce; Vondrák na nabídky spolupráce nereagoval.

V roce 1917 vypsala Československá národní rada v Paříži revoluční zápůjčku československého národa, jejíhož výnosu mělo být použito na zabezpečení revolučního československého vojska a k získání fondů, nutných k vedení odboje. Zápůjčkou mělo být získáno 20 mil. franků, z toho emise pro Rusko představovala 5 mil. franků (rublů). Vklady přijímal Československý úvěrní ústav v Kyjevě a finanční expozitura Odbočky ČSNR pro Rusko v Kyjevě.^{58/} Za veškeré závazky z této půjčky ručil budoucí československý stát. Zapůjčená jistina se zúčtovala 5 % ročními úroky, úroky do 31. prosince 1919 byly věřiteli hned hotově vyplaceny. Zápůjčka měla být věřiteli splacena do 31. prosince 1925.^{59/} Při Československém úvěrním ústavu v Kyjevě byl zřízen Organizační výbor československé revoluční zápůjčky.^{60/}

V září 1917 svolal Svaz československých spolků do Zdolbunova sjezd všech českých osad na Volyni.^{61/} Úkolem sjezdu bylo přispět k objasnění situace kolem vlastnictví půdy, politických názorů jednotlivých stran, školské otázky a zdravotnictví. Sjezd měl mít pouze poradní charakter a neměl přijímat žádné rezoluce. Na žádost Čechů na Žitomirsku svolal Svaz schůzi českých osad Žitomirského újezdu, a to na 24. září (7. října) 1917.^{62/} Správa Svazu rozhodla, že nově vznikající spolky, např. v Olšance či Vysoké, budou podřízeny přímo Svazu a ne centrální organizaci pro Volyň, jak bylo původně uvažováno.^{63/}

d) české organizace za občanské války

V předvečer bolševického říjnového převratu roku 1917 konstatoval T. G. Masaryk na schůzi Odbočky ČSNR v Petrohradě: "My se nesmíme míchat do poměrů ruských, částečně se však míchat

musíme. My máme na Volyni naše Čechy, kteří jsou postaveni před ukrajinskou otázkou."64/ Po 25. říjnu (7. listopadu) 1917 bolševici nejen převzali vládu v Petrohradě, ale zahájili také boj o moc v celém Rusku. Zatím na většině území Ukrajiny převzala kontrolu Ukrajinská centrální rada, která vznikla již 4. (17.) března 1917 a 7. (20.) listopadu vydala svůj III. universál, ve kterém vyhlásila vznik Ukrajinské lidové republiky ve federativním svazku s Ruskem. Centrální rada, ovládaná ukrajinskými socialistickými stranami, zrušila velké soukromé vlastnictví půdy a slíbila její bezplatnou parcelaci. Rolníci však nechtěli čekat a sami svévolně začali půdu zabírat.

Proto již v listopadu 1917 požádal předseda Svazu československých spolků dr. Girsu Centrální radu o ochranu pozemkového vlastnictví českého rolnictva. Výsledkem jednání s představiteli Rady bylo, že pozemkové vlastnictví českých rolníků do 50 děsjatin (děsjatina = 1,092 ha) bude zachováno, z větších celků měly být vytvořeny rodinné statky. S konfiskací půdy českých statkářů se nepočítalo, měl být konfiskován pouze majetek dr. Vondráka, který byl největším českým pozemkovým vlastníkem. Rozlohou půdy následovali advokát dr. Novotný a majitel panství Alexandrovka v Novohradvolyňském újezdu Václav Klich.

Vzhledem k volbám do všeruského a ukrajinského Ústavodárného shromáždění, které byly plánovány na listopad a prosinec 1917, vyzvala správa Svazu ke svolání veřejných schůzí volyňských Čechů do Žitomiru, Zdobunova, Lucka a Dubna.65/ Listopadových voleb do všeruského Ústavodárného shromáždění, ve kterých na Volyni zvítězila společná kandidátka ukrajinských socialistů - revolucionářů (eserů), ukrajinských sociálních demokratů - menševiků a Selského spolku (67,7 % všech odevzdaných hlasů) se Češi zúčastnili jen v nepatrném množství.66/ Dr. Vondrák kandidoval na listině ruských konstitučních demokratů. K volbám do ukrajinského parlamentu, které Centrální rada vyhlásila na konec prosince 1917, chtěl Svaz československých spolků jít se samostatnou kandidátní listinou českého rolnictva na Volyni.67/ Přepládal názor, že volyňští Češi by měli podporovat ukrajinské snahy o samostatnost; tuto linii zastával i obnovený Švihovského Čechoslovan.

Dne 9. (22.) ledna 1918 vyhlásila Centrální rada IV. universálem plnou suverenitu Ukrajiny a o dva dny později byl přijat zákon o národnostně-personální autonomii pro národnostní menšiny. Správa Svazu československých spolků na Rusi ustavila již 6. (19.) ledna 1918 komisi pro vypracování projektu československé samosprávy na Ukrajině, která se poprvé sešla v Kyjevě za přítomnosti předsedy Československé národní rady prof. T. G. Masaryka a předsedy Svazu dr. V. Girsy. Z Volyně byl přítomen E. Malý z Krošny. Komise se seznámila s návrhem zákona o národnostní autonomii a konstatovala, že uskutečnění národní samosprávy Čechů a Slováků na Ukrajině v době co nejkratší je životní podmínkou zachování národní existence a kulturního a hospodářského rozvoje všech Čechů a Slováků žijících v Ukrajinské lidové republice. Vyjádřila pevnou víru v politické osvobození českého národa ve vlasti a ve zřízení samostatného československého demokratického státu. Vyzvala všechny krajany, aby všemožně napomáhali dosažení tohoto cíle a podporovali Odbočku ČSNR na Rusi v čele s prof. T. G. Masarykem. Předseda Svazu dr. Václav Girsu podal zprávu o činnosti správy Svazu od III. sjezdu v dubnu (květnu) 1917. Konstatoval všeobecnou anarchii a nedostatečné pochopení snah Svazu. Informoval, že byly vydány prozatímní průkazy pro krajany žijící v Rusku. Správa Svazu byla ochotna zaručit se za každého, kdo měl tři ručitele. Girsu vyzvedl nutnost placení národní daně a příspěvků na fond československého vojska.68/ Počet spolků sdružených ve Svazu se od III. sjezdu zvýšil z dvaceti na čtyřicet. Zabýval se dále myšlenkou zavedení českého školství na Volyni, která vznikla na popud Dobročinného a osvětového spolku J. A. Komenského v Kyjevě, přičemž připomněl jména starých učitelů - vlastenců Josefa Boučka, Františka Kašpara aj. Řekl, že činnost učitelů z řad vojáků je velmi blahodárná a zájem o školu u dětí a rodičů velký. Úkolem správy Svazu bylo vyslat do českých obcí emisaře, kteří měli sebrat nutných deset tisíc podpisů k zavedení československé národně personální autonomie. Poté chtěla správa Svazu vypsát volby do československého Ústavodárného shromáždění na Ukrajině.

Národní osobní samosprávou Čechů a Slováků na Ukrajině, podle návrhu zákona o národně personální autonomii, se rozumělo právo Čechů a Slováků Ukrajinské lidové republiky na samostatnou úpravu svého národního života. Předmětem československé samosprávy měly být

všechny záležitosti, které byly přiznány i jiným národnostem Ukrajinské republiky, zejména Velkorusům (Rusům), Polákům a Židům. Měly to být záležitosti vnitřní správy, osvěty, národního hospodářství, veřejných prací, zemědělství a financí. Všichni Češi a Slováci na Ukrajině měli tvořit Československý národní svaz na Ukrajině (ČNSU). Svaz měl vést zvláštní seznamy občanů české a slovenské národnosti, které by dohromady tvořily československý národní katastr na Ukrajině. Nejvyšším orgánem Národního svazu mělo být Ústavodárné a později Národní shromáždění, zvolené členy Svazu. Ústavodárné shromáždění mělo sestávat z členů zvolených občany české a slovenské národnosti na Ukrajině, kteří dosáhli dvaceti let věku, a to na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva s poměrným zastoupením. Výkonným orgánem Národního svazu měla být Národní rada Čechů a Slováků na Ukrajině, která by byla tvořena předsedou, náměstkem předsedy a osmi členy, kteří měli spravovat jednotlivé resorty.^{69/} Vláda Ukrajinské lidové republiky uznala Československou národní radu v Paříži za představitelku všech Čechů a Slováků mimo české země a Slovensko a uznala Odbočku ČSNR pro Rusko jako její výkonný orgán pro Ukrajinu. Odbočka pověřila Svaz československých spolků na Rusi organizovat všechny Čechy a Slováky na Ukrajině v souladu se zákony Ukrajinské lidové republiky, zvláště se zákonem o personální autonomii národností.^{70/} V polovině ledna 1918 adresoval Svaz československých spolků ukrajinské vládě dopis, ve kterém uváděl, že pro trvající chaos není schopen shromáždit potřebných deset tisíc podpisů. Proto žádal prozatímně uznat za reprezentanta Čechů a Slováků na Ukrajině správu Svazu. Dále navrhoval ustanovit při ukrajinské vládě ministra pro československé záležitosti nebo alespoň zvláštního komisaře. Upozorňoval, že jiné národnosti - Velkorusové, Poláci a Židé - již své ministry mají.^{71/} Zákonem o národně personální autonomii se zabýval v orgánu Odbočky ČSNR a Svazu československých spolků na Rusi Československým denníku dr. Josef Patejdl. Informoval čtenáře, že národní samosprávou se rozumí právo určité národnosti, aby si sama upravila svůj národní život. To spočívá v samostatné úpravě všech společných a veřejných potřeb každé národnosti. K takovým společným potřebám patřily na nejnižší úrovni obecní samospráva, péče o místní bezpečnost, zdravotnictví, školství, komunikace, chudinská péče, obecní podniky apod. Další úkoly bylo třeba plnit na úrovni újezdů a některé úkoly byly společné celé národnosti. Národní ústředí mělo pečovat o zřizování všennárodních ústavů, jako by byly národní dům, knihovna, divadlo a jiné kulturní instituce, střední a vyšší odborné školství, a zastupovat národnost navenek. Náklady měly být hrazeny z větší části ze státních financí Ukrajinské lidové republiky.^{72/} Nadále pokračovala propagace upisování československé revoluční zápůjčky vyhlášené v roce 1917 a určené k financování odboje. Forma zápůjčky byla zvolena proto, aby se snadněji a rychleji shromáždily peníze. Upisovatelům bylo přislíbeno, že jejich úpisy budou spláceny ve francouzských francích. Vzhledem k tomu, že cena rublu stále klesala, představovala zápůjčka výhodné uložení kapitálu.^{73/} Organizační komitét Československé revoluční zápůjčky při Československém úvěrním ústavu v Kyjevě stanovil lhůtu upisování do 31. března 1918.^{74/} Pro revoluční zápůjčku agitovali koncem prosince 1917 v některých koloniích na Žitomirsku účetní Českého záložního a spořitelního spolku v Žitomiru Josef Kopta a člen Odbočky ČSNR dr. Josef Kudela. Během jejich cesty bylo upsáno 28 450 rublů, z toho v Plechové 500 R, Selenčině 2850 R, Ivanovičích 9400 R, Okolku 8800 R, Krošně 2400 R a Žitomiru 4500 R. Celkem v žitomirském spolku bylo na revoluční zápůjčku upsáno 89 tisíc R. Úroky ze zápůjček činily 7,5-8,5 %.^{75/} Pouliční boje, které od poloviny ledna 1918 probíhaly v Kyjevě mezi Ukrajinci a bolševiky, skončily vítězstvím bolševiků. Během bojů se zastavil veškerý obchodní a finanční život, který nebyl obnoven ani po jejich skončení. Banky zůstaly uzavřeny, chyběla veřejná bezpečnost a bohatší vrstvy se obávaly sekvestrace majetku. Československý úvěrní ústav v Kyjevě doporučoval záložnímu spolku v Žitomiru rychle prodat, pokud to bude ještě možné, obligace ruských válečných půjček z let 1915-1917.^{76/} Ukrajinský stát za vlády hetmana gen. Pavla Skoropadského, který se uchopil moci 29. dubna 1918 po německé okupaci Ukrajiny, ponechal Čechům svobodu jednání. Obnovil soukromé vlastnictví půdy, kuriální volební systém a předrevoluční administrativu. Němci však v Kyjevě uvěznilí dr. V. Vondráka, který unikl trestu smrti jen díky přímluvě pravoslavného kyjevského archimandrity.

Vondrákovi se podařilo uprchnout do Novorossijska k Dobrovolnické armádě gen. Děnikina, který jej později vyslal jako svého delegáta do nově vzniklé ČSR.

Po rozpadu Rakousko-Uherska a vzniku československého státu vznikl v Kyjevě 4. listopadu 1918 z bývalých zajatců a vojáků české národnosti rakousko-uherské armády Komitét občanů Československa. Výbor hodlal soustředit tyto vojáky a repatriovat je do ČSR. Kancelář ministra zahraničních věcí sdělila Komitétu občanů ČSR v Kyjevě, že Rada ministrů Ukrajinského státu povolila na svém území činnost komisariátu ČSR, který vykonává konzulární funkce na Ukrajině.^{77/}

Pád Skoropadského 14. prosince 1918 a obnovení Ukrajinské lidové republiky v čele s Direktoriem vytvořily předpoklady pro rozšíření činnosti Komitétu občanů ČSR také na Volyň. Výbor adresoval újezdním správám v Lucku, Dubně a Křemenci dopisy, ve kterých jim sděloval, že na základě zmocnění předsedy vlády ČSR dr. K. Kramáře vykonává konzulární pravomoci na Ukrajině.

Ukrajinské ministerstvo zahraničí souhlasilo se zřízením oddělení Komitétu občanů ČSR v místech pobytu československých občanů k provádění konzulárních povinností. V těchto třech újezdech byl pověřen jejich vykonáváním Josef Martínek v Křemenci,^{78/} importér českých zemědělských strojů do Ruska. K dopisu byl přiložen souhlas ukrajinského ministra vnitra.

Úkolem Josefa Martínka bylo vydávat prozatímní potvrzení žadatelům o československé státní občanství, vydávat vstupní víza do ČSR a vyjadřovat neutrální stanovisko československého státu ke všem politickým bojům na Ukrajině. Za každý vystavený dokument měl Martínek právo vybírat poplatek 25 rublů národní daně, které odevzdával Komitétu občanů ČSR v Kyjevě. Nemajetným mohl placení poplatku prominout. Martínek měl právo vytvořit na Volyni podvýbor s maximálně pěti členy, který by byl jeho poradním sborem v závažných záležitostech.^{79/}

Vykonávat konzulární funkce byl pověřen také Český výbor ve Zdolbunově, který vydával v újezdech Rovno a Ostroh osvědčení žadatelům o československé státní občanství, kteří tak údajně získávali stejná práva jako občané ostatních dohodových států.^{80/} Výbor se dotazoval Komitétu občanů ČSR, který se mezitím přemístil z Kyjeva do Oděsy, budou-li československým příslušníkům hrazeny škody způsobené během války a po ní nebo zda majitel pozemků přijetím československého občanství neztrácí právo na držení či koupi půdy a nemovitostí na Ukrajině.^{81/} Do konce dubna 1919 vydal Český výbor ve Zdolbunově 192 prozatímní osvědčení k cestě do ČSR, a to na základě doporučení starostů českých osad nebo důvěryhodných osob o spolehlivosti žadatele a jeho příslušnosti k českému národu. V jednom případě výbor intervenoval ve prospěch dvou zatčených Čechů obviněných z bolševismu a dosáhl jejich propuštění. Český výbor ve Zdolbunově se rozhodl koncem dubna 1919 vyslat svého tajemníka Františka Charváta k ministrově zahraničních věcí ČSR, se kterým měl projednat další konzulární činnost, neboť výbor ztratil kontakt s Komitétem občanů ČSR, který se nacházel v Oděse. Měl také předat obnos 3500 rublů národní daně vybraný ve prospěch Výboru občanů ČSR.^{82/}

V Žitomirském újezdu vykonával konzulární funkce ředitel záložního spolku Josef Rak,^{83/} který také organizoval návrat zajatců do vlasti. Jeden z transportů byl vypraven 28. ledna 1919 pod velením důstojníka a sedmi vojáků Dněprovské československé národní družiny, která vznikla z českých dobrovolníků za vlády hetmana Skoropadského, kdy mj. střežila cizí konzuláty v Kyjevě. Čechy na Volyni vyzýval k naprosté neutralitě v politických zápasech mezi ukrajinskými směry. Ukrajinské úřady se podle jeho zpráv chovaly k Čechům s největší korektností a vycházely jim všude vstříc. Také ukrajinské obyvatelstvo bylo Čechům nakloněno a ukrajinské listy psaly příznivě o nové ČSR. Proti Čechům agitovali pouze bolševici, kteří je označovali za reakcionáře a kontrarevolucionáře. Ale jen málo ukrajinských občanů se dalo strhnout k nenávisti. Volyňští Češi usilovali o to, aby ČSR navázala s novou Ukrajinou co nejpřátelštější styky a aby stará vlast věnovala zdejším Čechům větší pozornost, než tomu bylo za Rakouska.

Volyňští Češi také připravovali vznik nové samostatné české organizace, což ovšem vyvolalo nelibost u kyjevských Čechů, kteří chtěli obnovit činnost Svazu československých spolků. V Žitomiru byl v lednu 1919 ustaven Pracovní výbor českých občanů na Volyni, jehož předsedou se stal spolumajitel pivovaru v Žitomiru ing. B. Jansa. Důvěrníky výboru byly 23 osoby z celé Volyně. Pracovní výbor si vytkl úkol zorganizovat český živel na Volyni, položit základ pro českou

reprezentaci na Volyni a vypracovat národní katastr doplněný údaji o hospodářské síle krajanů. Voleb zástupců do Pracovního výboru se měli zúčastnit všichni oprávnění občané tak, aby všechny obce byly zastoupeny stejně. Tak měl vzniknout Národní výbor, který by pečoval o to, aby český živel měl své zastoupení v ukrajinském parlamentě a samosprávě.^{84/}

Když v průběhu bojů občanské války ztratilo Direktorium v květnu 1919 volyňské Rovno ve prospěch bolševiků a Luck ve prospěch Poláků, požádal Josef Martínek jménem Svazu českých kolonistů, který se utvořil v Dubně, polské orgány ve Lvově o poskytnutí ochrany před bolševiky, kteří prý měli v úmyslu zabít v Dubně a Křemenci 900 bohatých Čechů, Poláků a Rusů.^{85/} Úkolem Svazu kolonistů bylo čelit teroru, který ohrožoval majetek a životy volyňských Čechů ze strany lůzy, která pod heslem rovnosti a bratrství loupila a vraždila zámožné občany. O osvobození Volyně od bolševiků žádala deputace volyňských Čechů ve Varšavě také polskou vládu.^{86/} Svaz zvolil čtyři delegáty, kteří byli v květnu 1919 vysláni přes Halič a Slovensko do Prahy, aby navázali kontakty se starou vlastí. Tvořili ji tajemník Svazu J. Kydlička, učitel Josef Vlk, František Bureš za rolníky a Josef Doležel za měšťany a statkáře.^{87/} Sestavili memorandum o problémech volyňských Čechů, jehož obsah nejprve konzultovali s radou ukrajinské diplomatické mise v ČSR V. Švihovským. Na jeho žádost byly upraveny pasáže týkající se bezmocnosti ukrajinské vlády zjednat pořádek a zajistit bezpečí osob a majetku. Redakce agrárního Venkova vyjednala na Hradě přijetí delegace u prezidenta Masaryka. Bylo to právě v době vpádu maďarských bolševiků na Slovensko a vyhlášení dobrovolné mobilizace Sokolů. Člen delegace učitel J. Vlk blahopřál prezidentu republiky k osvobození ČSR a předal mu memorandum. Prezident požádal, aby kopii memoranda doručili ministerstvu zahraničních věcí.^{88/} České osady na Volyni žádaly, aby československá vláda provedla kroky k jejich udržení. Na prvním místě uváděly situaci ve školství, kdy třicet českých škol zřízených v roce 1917 zůstalo po odchodu zajatců bez vyučujících. Osady ministerstvo školství a národní osvěty prosily o dobré síly znalé venkovských poměrů, které by zároveň byly i kulturními pracovníky. Uvažovaly o šíření českých knih a časopisů, zakládání sokolských jednot, přednáškách a zájezdech lidí z vlasti. Na druhém místě české osady na Volyni vyzvedávaly potřebu agronoma znalého ruských poměrů a ucházely se o družstevní instruktory. Volyňští Češi rovněž požadovali od československé vlády právní ochranu českých hmotných a kulturně politických zájmů a zřízení atašé pro české osadníky, který by se staral o jejich zájmy. Dopis dále upozorňoval na drahotu všech životních potřeb, což bylo následkem narušení dopravy a bezuzdné spekulace. Krajané navrhovali, aby se československá diplomacie přičinila o společné hranice ČSR a Ukrajiny. Toho mělo být dosaženo podporou snah Ukrajinců, aby východní Halič byla připojena k jejich zemi. Na druhé straně území podkarpatských Rusínů mělo být připojeno k ČSR. Prezident přislíbil pomoc, neboť, jak uvedl, na Volyni započala v roce 1914 československá osvobozovací akce. Dále byla delegace přijata správcem ministerstva zahraničních věcí dr. Bedřichem Štěpánkem, který přislíbil zřízení konzulátu na Volyni. Delegace navrhla do této funkce Josefa Raka. Úvahy o případné reemigraci volyňských Čechů však vláda již na své 68. schůzi 2. května 1919 odmítla, neboť "nesluší (se) podporovati jejich snahu směřující snad k návratu do území ČSR, nýbrž naopak dlužno pro ten čas na ně vhodným způsobem ... působiti, aby tyto rodiny, které mají na území bývalého Ruska nemovitý majetek a obživu a jsou tamějšími příslušníky, ukvapeně se nezbavovaly svého majetku a nevydávaly se všanc nebezpečí".^{89/}

e) hospodářské organizace a školství

Specifické místo mezi českými spolky měly úvěrní ústavy. Ke spoluzakladatelům 1. československého úvěrního ústavu na Rusi v Kyjevě v květnu 1916 patřili volyňští Češi V. Švihovský, dr. V. Vondrák (upsal 3 tis. R), Václav Klich z Olšanky (5 tis. R), J. Jandura z Kvasilova (2 tis. R) a A. Khol ze Zdolbunova (1035 R). Účelem ústavu bylo poskytování úvěru v Rusku usedlým českým obchodníkům, průmyslníkům, řemeslníkům a zemědělcům. Do června 1916 vzrostl jeho kapitál na 160 tis. R.^{90/} První valná hromada ústavu se uskutečnila v prosinci 1916 a zvolila do jeho výboru mj. volyňské Čechy dr. V. Girsu, dr. V. Vondráka, V. Švihovského a V. Klicha. V roce 1917 přijímal ústav vklady na revoluční zápůjčku československého národa, kterou vypsala Československá národní rada v Paříži.

V souladu s vládním nařízením o družstevních společnostech z března 1917 začaly vznikat české hospodářské spolky také na Volyni. Z podnětu Československého úvěrního ústavu v Kyjevě byl ve Zdolbunově ustaven Český hospodářský spolek, který vyvíjel činnost ve všech českých místech okolí Zdolbunova. Jeho úkolem bylo starat se o povznesení rolnického a živnostenského stavu po stránce mravní i hmotné. Pro své členy měl společným nákupem výhodně opatřovat všechny potřeby, levný úvěr v českých úvěrních ústavech a výhodně zprostředkovávat prodej výrobků svých členů. Vytyčil si za úkol zakládat družstevní mlékárny, lihovary a pivovary, ovocnářská, lnářská, mlýnská, dobytkářská a škrobárenská družstva a družstevní tržnice. Ve Zdolbunově mělo být zřízeno družstevní obilní skladiště. Spolek se chtěl také postarat o zřízení moderní hospodářské školy pro rolnický dorost. Vyvrcholením těchto velkolepých plánů mělo být vytvoření České ústřední hospodářské společnosti na Volyni.^{91/}

Podle vzoru zdolbunovského spolku byl v září 1917 ustaven Spořitelni a záložni spolek v Žitomiru s členskými podíly 300 rublů.^{92/} Přípravné práce ke vzniku českého peněžního ústavu byly zahájeny také v Dubně.^{93/} Na poradě Českého záložního a úvěrního ústavu v Žitomiru v listopadu 1917 byl zvolen ze všech patnácti zakladatelů přípravný výbor. První členové pocházeli ze Žitomiru a Krošny. Předsedou přípravného výboru byl zvolen spolumajitel pivovaru Bohdan Jansa. Usnesli se, že přípravný výbor bude usilovat o získání nových členů a akvizici vkladů, které budou přijímány na 4 % zúročení bez výpovědi a zasilány ihned do Československého úvěrního ústavu v Kyjevě. Valná hromada byla svolána na 10. (23.) prosince 1917. Do tohoto dne měly být složeny členské podíly. Prozatímní potvrzenka na členský podíl 50 R opravňovala k hlasování na valné hromadě.^{94/} Jeden člen měl jeden hlas, i když měl více podílů. Do obvodu působnosti ústavu spadaly Žitomir, Krošna, Vysoká, Okolek, Ivanoviči, Selenčina, Krušinec, Plechová, V. Horbaši, Vinohrady (Čuranda), Olšanka, Horodišče a Čerňachov. Cílem ústavu bylo působit k materiálnímu a duchovnímu blahu svých členů.^{95/} Na druhé schůzi přípravného výboru 9. (22.) prosince 1917 byla schválena zpráva o činnosti, která obsahovala doporučení valné hromadě, aby přijala všechny dosud přihlášené členy. Dále výbor doporučoval při inkasování každého podílu vybírat příspěvek na výlohy á 1 R z každého podílu. Projednal návrh kandidátky ředitelství výboru a revizní komise a doporučil nepřijímat za členy ústavu osoby jiné národnosti.^{96/} Za členy ředitelství byli navrženi Bohdan Jansa, Vojtěch Němec a B. Eichhorn, všichni ze Žitomiru. Valné hromady 10. (23.) prosince 1917 se zúčastnilo devatenáct delegátů zastupujících 29 členů. Založení spolku bylo označeno za první krok k hospodářskému organizování Čechů na Volyni. Předseda valné hromady dr. Josef Patejdl, člen Odbočky ČSNR na Rusi, podtrhl nutnost a význam zakládání družstev. Upozornil na široký rámec působnosti spolku nejen na poli finančním, nýbrž i hospodářském, kulturním, osvětovém, průmyslovém a svépomocném. Každý člen musel být starší 21 let a mohl zakoupit až deset podílů á 50 rublů. Za každý podíl musel hned složit polovinu, tj. 25 R, zbytek do půl roku.^{97/} Ručení bylo dvojnásobné.

Také Češi v Olšance se sešli 27. září (10. října) 1917, aby založili Český hospodářský spolek. Valná hromada 8. (21.) října 1917 však proběhla ve stísněné náladě, a to vzhledem k rostoucím nepořádkům v Rusku.^{98/} Na založení hospodářského spolku, tedy organizace, která nebyla vázána administrativními opatřeními ruské vlády, pomýšlel také starosta Vysoké Ivan Jandura.^{99/} Nová správa Svazu spolků si vytkla v roce 1917 cíl zřídit, vzhledem k politicky příznivé době, na Volyni české školy. Vycházela z dekretu Prozatímní vlády z 7. (20.) března 1917, který dovoloval používání i jiných jazyků a nářečí kromě jazyka ruského ve vnitřní správě soukromých společností, při vyučování v soukromých školách všeho druhu a při vedení obchodních knih.^{100/} Také sjezd učitelstva z celého Ruska přijal usnesení, aby se každé dítě nejméně tři roky vzdělávalo výhradně ve své mateřské řeči. Všeruský svaz zemstev vyzval již na jaře Svaz československých spolků, aby využil stav ex-lex a zřizoval české školy. Praktické provedení svého záměru svěřila správa Svazu kyjevskému Dobročinnému a osvětovému spolku J. A. Komenského, jemuž uložila, aby vyslal do všech českých osad na Volyni své zástupce, kteří budou tamější krajany informovat.^{101/} Svaz počítal s mimořádnými výlohami na zřizování těchto škol.^{102/} České kolonie byly vyzvány, aby zřizovaly české školy. Jako první podaly přihlášky o učitele, kteří měli být vybráni z řad zajatců,

volyňské obce Olšanka a Novostavce.103/ Všeruský svaz zemstev zprvu přijal několik škol do své správy, později povoloval české školy s tím, že si je obce budou samy vydržovat a učitele platit. Před rokem 1917 české školy na Volyni neexistovaly. Na školách byla vyučovacím jazykem ruština, učitelé českého slova k mládeži většinou nepromluvili. Mnozí volyňští Češi neuměli psát latinkou, česká slova psali cyrilicí. Dobročinný a osvětový spolek J. A. Komenského proto vyslal dva české učitele - J. Boučka a J. Slepíčku - na Volyň, aby zjistili potřebné statistické údaje a informovali krajanů o politických událostech. V červnu 1917 se vydali na Volyň, kde strávili šest týdnů. Jako první navštívili Olšanku, kde byli uvítáni V. Klichem, který vyjádřil obavu, že práce nebude korunována úspěchem, někteří občané prý považují školu za hloupost. Ale starosta Hrubeš slíbil zajistit pro učitele plat i byt. Uvedl, že ruského učitele vůbec neznali, neboť se bál chodit mezi občany, aby nebyl úřady považován za podezřelého. V Holovni tvrdili, že na školu není čas, ale během schůze do půl druhé v noci se je podařilo přesvědčit. V Krajevě proběhlo pět schůzí, ale pak sdělili, že se českého učitele zřikají. Největší zájem o českou školu byl ve Zdolbunově, kde byl starostou bratr Klich z Olšanky. Obtížné jednání probíhalo v Kvasilově - "Praze Volyně" - kde měli obavy, kdo bude učitele platit, ale nakonec souhlasili. Oba učitelé navštívili 61 českých osad, z toho 36 se jich přihlásilo o českého učitele. V Kyjevě bylo mezi zajatci 200 učitelů, ale ruské orgány je nechtěly uvolnit ze zajateckých táborů. Nakonec bylo 10 prvních učitelů zapsáno jako legionáři do armády a dáno k dispozici pro výuku na školách. Byli posláni např. do Mirohoště, Olšanky a Semidub. Celkem bylo v Ostrožském újezdu zřízeno 5 českých škol (210 žáků), v Žitomirském 5 škol (285 žáků), v Rovenském 5 škol (355 žáků), v Dubenském 10 škol (540 žáků) a v Ovručském 1 škola (30 žáků). Byly většinou jednotřídní, případně dvojtřídní. Výuka probíhala málo prakticky, žáci prý znali podrobně Egypt a Polynésii, ale neznali svůj újezd, neznali habr, ale znali palmu. Z 5 tisíc českých dětí na Volyni bylo česky vyučováno 1420 žáků a dalších 300 ve večerních školách. Rozkvět českého školství na Volyni byl přerušeno po podepsání brestlitevského míru v březnu 1918 a příchodu Němců, neboť většina českých učitelů odešla s legiemi. Školy byly nadále udržovány za pomoci nekvalifikovaných sil.104/

* * *

Protirakouský zápas volyňských Čechů se realizoval jednak přítomností asi pěti tisíc krajanů v řadách ruské armády, jednak jejich podstatným podílem na vytvoření a budování České družiny, základu budoucích československých legií v Rusku. V této souvislosti byla významná role předsedy Svazu československých spolků na Rusi v letech 1916-1917 volyňského Čecha dr. V.

Vondráka.105/ Každodenní život volyňských krajanů byl ovlivněn skutečností, že se nacházeli v prostoru, kterým procházela v letech 1915-1916 fronta, kde probíhaly těžké ústupové boje Rusů v roce 1915 a Brusilovova ofenzíva v roce 1916. Česká minorita na Volyni obětovala pro československou nezávislost své syny i jmění a zakusila válečné hrůzy, jež zničily vesnice, pole, chmelnice a lesy. Po bolševickém převratu v listopadu 1917 rozpad pravidelné ruské armády vedl ke vzniku ozbrojených band, které každodenně ohrožovaly a olupovaly venkovské obyvatelstvo. Rolnictvo rovněž trpělo neustálými rekvizicemi vojenských jednotek střídajících se režimů v letech občanské války 1917-1920, ať už to byla vláda Ukrajinské centrální rady (1917-1918), německá okupace a režim hetmana Skoropadského (1918), vláda Direktorie (1918-1919), první vpád bolševiků (1919), přítomnost Poláků (1919-1920) či druhý příchod bolševiků (1920). Opětný návrat Poláků na západní Volyň koncem léta 1920 znamenal počátek stabilizace hospodářských a politických poměrů.

1) Centralnyj deržavnyj istoryčnyj archiv UR u Kyjevi (dále jen CDIA), f. 274, Kyjevské gubernské četnické velitelství, tajná část. Volyňská gubernie představovala podstatnou část historické Volyně, která při 2. a 3. dělení Polska připadla Rusku. Předtím se Volyňské knížectví dělilo na lucký, vladimirský a křemenecký kraj.

2) CDIA, f. 274, cirkulář generálního gubernátora z 29. 7. 1914.

3) Vojenský historický archiv Praha (dále jen VHA), f. Svaz československých spolků na Rusi (dále jen SČSR), k. 17, dopis V. Vondráka ze 16. 11. 1914.

4) Čechoslovan, 5, 1914, č. 9, s. 2-3.

- 5) VHA, f. SČSR, k. 17, vzpomínky B. Čermáka.
- 6) Čechoslovan, 5, 1914, č. 9, s. 4.
- 7) Tamtéž, č. 12, s. 1.
- 8) REJCHRT, O.: Michalovské ozvěny. Lovosice 1997, s. 18.
- 9) CICHOCKA-PETRAZYCKA, Z.: Zywiol niemiecki na Wolyniu. Warszawa 1930, s. 42n.
- 10) Čechoslovan, 6, 1916, č. 27, s. 3. Pro názvy všech lokalit používáme důsledně české varianty používané volyňskými Čechy v souladu s publikací HORMAN, J.-KLICPERA, J.-PELCOVÁ, V.: Historická mapa českého osídlení na Volyni, Praha 1995.
- 11) VHA, f. SČSR, k. 15, dopis České dobrovolné požární družiny Kněhyninky správě Svazu z 30. 9. 1916.
- 12) Hlas Volyně, 3, 1928, č. 31, s. 1.
- 13) CZUBINSKI, A.: Rusko-polská válka v letech 1918-1921. Brno 1996, s. 166.
- 14) Věrná stráž (dále jen VS), 5, 1950, č. 26, s. 4.
- 15) Naše zahraničí, 1931,;46.
- 16) Státní ústřední archiv Praha (dále jen SÚA), f. Svaz Čechů z Volyně (dále jen SČzV), k. 91, dopis českých osad na Volyni MZV ČSR.
- 17) MORAVEC, J.: Paměti. Rkp., s. 60.
- 18) SÚA, f. NRČ/Z, k. 355/2, dopis K. Bočka NRČS z 18. 10. 1919.
- 19) VHA, f. SČSR, k. 17.
- 20) KARAS, F.: Obrazy z českých osad v Polsku. Praha 1935, s. 44-45.
- 21) Naše zahraničí, 1, 1919-1920, č. 1, s. 59-60.
- 22) Hlas Volyně, 3, 1928, č. 31, s. 1.
- 23) LEDVINKA, J.: Kronika Těřešova. Nestr. rkp.
- 24) SAMEC, V.: Kronika obce Dembrowka. Rkp. s. 16.
- 25) ŠIRC, V. a kol.: Stopy zaváté časem. Lipenec 1980, s. 72-73.
- 26) KLÍMA, S.: Češi a Slováci za hranicemi. Praha 1925, s. 78.
- 27) VHA, f. Kruh starodružiníků, 18. 12. 1924.
- 28) Čechoslovan, 4, 1914, č. 72.
- 29) VHA, f. Česká družina (dále jen ČD), přehled osobních změn od 20. 8. 1914 do 20. 1. 1916.
- 30) Čechoslovan, 4, 1914, 11. (24.) 10.
- 31) VHA, f. ČD, sign. 39, seznam starodružiníků - ruských Čechů. Srv. HOFMAN, J.-ŠIRC, V.-VACULÍK, J.: Volyňští Češi v protirakouském a protinacistickém odboji. Rkp.
- 32) VHA, f. Kruh starodružiníků, 23. 4. 1925.
- 33) Buditel, 1, 1928, č. 4, s. 58-59.
- 34) Věrná stráž (dále jen VS), 1952, č. 19, s. 5.
- 35) Věstník ÚSČSR, 17, 1936-1937, č. 10-11, s. 82-83.
- 36) Čechoslovan, 5, 1914, č. 8, s. 2.
- 37) HOFMAN, J.-ŠIRC, V.-VACULÍK, J.: c. d.
- 38) BENEŠ, E.: Světová válka a naše revoluce III. Praha 1931, s. 624. Druhý prapor 2. pluku složený z ruských branců odmítl zaujmout pozice v první linii.
- 39) VS, 3, 1949, č. 12-13, s. 9; Československý legionář, 1919; HOFMAN, J.-ŠIRC, V.-VACULÍK, J.: c. d.
- 40) VHA, f. SČSR, k. 5, Rada Čechů v Rusku 1914-1916, Provolání Rady Čechů k carovi ze 4. 9. 1914.
- 41) Tamtéž, stanovy Svazu českých spolků v Rusku.
- 42) Tamtéž, důvěrníci v českých osadách.
- 43) VÁVRA, V.: Formování České družiny. Historie a vojenství, 1990, č. 1, s. 116.
- 44) Čechoslovák, 1915, č. 2.
- 45) VHA, f. ÚSČSR, k. 3, řeč předsedy vojenské komise.
- 46) KOVÁŘÍK, F.: Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství. Praha 1932, s. 288.
- 47) VHA, f. SČSR, k. 6, II. sjezd.
- 48) Tamtéž, k. 8, výroční zpráva Svazu III. sjezdu.

- 49) Věstník ÚSČSR, 18, 1937-1938, č. 1, s. 3-4.
- 50) VONDRÁK, V.: Z doby bojů o samostatné české vojsko. Praha 1925, s. 9-25.
- 51) VHA, f. SČSR, k. 15, protokol Společenské čítárny Kvasilov z 5. 2. 1917.
- 52) SÚA, f. SČzV, k. 91, zápisy z 18. a 22. 4. 1917.
- 53) Čechoslovák, 1917, č. 102.
- 54) Věstník ÚSČSR, 16, 1935-1936, č. 12, s. 103.
- 55) VHA, f. SČSR, k. 8, jednatelská zpráva. Srv. též BENEŠ, E.: c. d., s. 619.
- 56) Dr. Girska se narodil jako syn správce statku 28. listopadu 1875 v Šepetovce na Volyni. Studoval na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v roce 1903 byl jeho diplom nostrifikován v Rusku. Od roku 1911 působil jako vedoucí chirurgického oddělení Cyrilské zemské nemocnice v Kyjevě. Na začátku války se stal členem Českého výboru v Kyjevě. Byl delegátem obou kyjevských sjezdů Svazu v letech 1916 a 1917. Hlásil se k opozici proti dr. Vondrákovi, která se soustředila v Klubu spolupracovníků Svazu, jež vznikl v polovině roku 1916 z řad zajatců, názorově blízkých petrohradské skupině, rovněž opoziční vůči oficiálnímu vedení Svazu. V. Švihovský o dr. Girsovi napsal, že výchovou a vzděláním byl daleko více Západník než ti Češi, kteří byli vychováni v Rusku.
- 57) VHA, f. SČSR, k. 8, volební řád do Československého sněmu na Rusi.
- 58) SÚA, f. SČzV, k. 91, leták.
- 59) VHA, f. ÚSČSR, k. 64, revoluční zápůjčka.
- 60) SÚA, f. SČzV, k. 91, dopis Čs. úvěrního ústavu v Kyjevě A. Kholovi ve Zdolbunově z 20. 12. 1917.
- 61) VHA, f. SČSR, k. 15, dopis Svazu Českému spolku ve Zdolbunově z 1. 9. 1917.
- 62) Tamtéž, dopis Svazu ing. Jansovi v Žitomiru z 16. 9. 1917.
- 63) VHA, f. Odbočka ČSNR, pres. 2321, správa Svazu 19. 9. 1917.
- 64) MEDEK, R.: Pouť do Československa IV. Praha s. 1., s. 167-168.
- 65) SÚA, f. SČzV, k. 91, dopis správy SČSR krajanům z 20. 11. 1917.
- 66) Tamtéž, leták Českého výboru ve Zdolbunově z prosince 1917.
- 67) VHA, f. Odbočka ČSNR, pres. 3514, správa Svazu 24. 11. 1917.
- 68) VHA, f. SČSR, k. 9, schůze 6. 1. 1918.
- 69) Tamtéž, ústava národní samosprávy. Též SIMONENKO, R. G.: Nacionalno-kulturnaja autonomija na Ukraine v 1917-1918 gg. Voprosy istorii, 1997, č. 1, s. 50-63.
- 70) VHA, f. SČSR, k. 9, i. č. 49, dopis Odbočky ČSNR správě Svazu z 11. 1. 1918.
- 71) Tamtéž, dopis Svazu vládě ULR z 15. 1. 1918.
- 72) Československý denník, 1918, č. 10, s. 2.
- 73) Tamtéž, s. 4.
- 74) VHA, f. Český záložní a spořitelní spolek Žitomir, dopis Čs. úvěrního ústavu v Kyjevě J. Koptovi v Žitomiru z 4. 1. 1918.
- 75) Tamtéž, porada ředitelství 5. 1. 1918.
- 76) Tamtéž, dopis Čs. úvěrního ústavu Kyjev Českému záložnímu a spořitelnímu spolku Žitomir z 29. 1. 1918.
- 77) SÚA, f. SČzV, k. 91, dopis ministerstva zahraničních věcí Ukrajinského státu v Kyjevě Výboru občanů ČSR v Kyjevě z listopadu 1918; též Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (dále jen AMZV), f. 1. sekce - prez., k. 73.
- 78) VHA, f. Komitét občanů ČSR v Kyjevě, dopis Komitétu občanů ČSR v Kyjevě Lucké újezdni správě z 21. 12. 1918.
- 79) Tamtéž, prohlášení J. Martínka z 23. 12. 1918.
- 80) SÚA, f. SČzV, k. 91, dopis A. Khola Komitétu občanů ČSR v Kyjevě z 30. 1. 1919.
- 81) Tamtéž, dopis A. Khola Komitétu občanů ČSR v Oděse z 1. 3. 1919.
- 82) Tamtéž, schůze Českého výboru Zdolbunov 27. 4. 1919.
- 83) AMZV, f. 1. sekce - prez., k. 73, prohlášení Komitétu občanů ČSR z 23. 12. 1918, dopis J. Raka MZV ČSR z 25. 4. 1919; dopis Výboru občanů Dněprovské družině z 27. 1. 1919.

- 84) SÚA, f. SČzV, k. 91, dopis Pracovního výboru českých občanů na Volyni v Žitomiru krajanům z ledna 1919.
- 85) SÚA, f. NRČ, k. 357.
- 86) Naše zahraničí, 1931,;46.
- 87) PALIČKA, V.: Nezaváté časem. Praha 1995, s. 11-12.
- 88) SÚA, f. SČzV, k. 91, dopis českých osad na Volyni MZV ČSR.
- 89) Z protokolů schůzí 1. čs. vlády. Praha 1974, 106-107.
- 90) SÚA, f. SČzV, k. 91, leták Staňte se podílníky.
- 91) Tamtéž, České spořitelní družstvo Zdobunov.
- 92) Tamtéž, dopis Českého úvěrního ústavu v Kyjevě Spořitelnímu a záložnímu spolku ve Zdobunově z 20. 9. 1917.
- 93) VHA, f. Český záložní a spořitelní spolek Žitomir, dopis Československého úvěrního ústavu v Kyjevě V. Jansovi v Žitomiru z 3. 11. 1917.
- 94) Tamtéž, protokol porady 18. 11. 1917.
- 95) Tamtéž, stanovy ústavu.
- 96) Tamtéž, 2. schůze 9. 12. 1917.
- 97) Tamtéž, ustavující valná hromada 10. 12. 1917.
- 98) VHA, f. SČSR, k. 15, dopis J. Boháče z Olšanky Svazu z 28. 9. 1917.
- 99) Tamtéž, dopis Svazu I. Jandurovi ve Vysoké z 18. 10. 1917.
- 100) Dějiny občanské války v SSSR. Praha 1937, s. 161.
- 101) SÚA, f. SČzV, k. 91, dopis Dobročinného a osvětového spolku J. A. Komenského v Kyjevě krajanům z 20. 5. 1917.
- 102) Tamtéž, dopis Svazu krajanským spolkům.
- 103) Tamtéž, dopis správy Svazu krajanům.
- 104) SÚA, f. NRČ, k. 251, přednáška 17. 5. 1920.
- 105) O Vondrákovi nejnověji srv. CHOLÍNSKÝ, J.: ČT1 o T. G. Masarykovi. In: Střední Evropa, 14, 1998, sv. 76, s. 114-118; VACULÍK, J.: Dr. Václav Vondrák a Svaz československých spolků na Rusi v letech 1916-1917. In: Hoši od Zborova. Brno 1997, s. 84-97; Týž: Rossijskij Čech dr. V. Vondrak. In: Russian, Ukrainian and Belorussian Emigration between the World Wars in Czechoslovakia. Vol. 2. Prague 1995, s. 615-627; Týž: Vondrák kontra Masaryk. Sborník prací PdF MU, řada společenských věd č. 13. Brno 1996, s. 50-62.

2. NA ZÁPADNÍ (POLSKÉ) VOLYNI (1921-1939)

Západní část Volyňské gubernie byla podle polsko-ruské mírové smlouvy podepsané v březnu 1921 v Rize připojena k Polsku. Administrativní uspořádání polského státu tvořila vojvodství, powiaty a gminy. Gminy na území bývalého ruského záboru byly podstatně větší než tomu bylo v někdejších zábořích pruském a rakouském. Byly vytvořeny z dosavadních volostí a rozlohou odpovídaly našim soudním okresům. Zahrnovaly řadu vesnic a dvorů.^{1/}

Volyňské vojvodství s hlavním městem Luckem mělo rozlohu 30 288 km² s 1,4 mil. obyvatel. Administrativně se dělilo na 31 měst a 95 gmin. Bylo tvořeno západní částí dosavadní Volyňské gubernie (pouze powiat Sarny patřil v letech 1921-1930 k Poleskému vojvodství). Hustota obyvatel činila 47,5 obyvatele na km².^{2/} Vojvodství bylo zpočátku tvořeno devíti powiaty: Dubenským, Horochovským, Kovelským, Křemeneckým, Lubomlským, Luckým, Ostrožským, Rovenským a Vladimírským; později se jejich počet zvýšil na jedenáct, místo Ostrožského vznikl Zdolbunovský, nově byly zřízeny Kostopolský a Sarnenský (území vrácené z Poleského vojvodství). Vojvodství sousedilo na jihu s Tarnopolským vojvodstvím, na jihozápadě se Lvovským, na západě s Lublinským, na severu s Poleským a na východě se sovětskou Ukrajinou.

Z prvního polského sčítání lidu konaného v roce 1921 vyplynulo, že na Volyni žily 984 tisíce Ukrajinců, 241 tisíc Poláků (k nim se přihlásila i řada Židů a někteří pravoslavní Ukrajinci), 152 tisíc Židů, 25 tisíc Čechů a 25 tisíc Němců. Češi žili převážně na vesnici (23 880), jen malý počet bydlel ve městech (1525).^{3/} Nejvíce Čechů žilo v Dubenském (10 200), Rovenském (7567) a Luckém powiatu (4843). Zbývající powiaty byly Čechy osídleny podstatně méně: Kovelský měl 982 Čechy, Horochovský 906, Ostrožský 331, Vladimírský 322, Křemenecký 253 a Lubomlský jednoho. Celkem žili Češi v 534 lokalitách, ale jen ve 107 bylo více než 30 Čechů. Výlučně české obyvatelstvo bylo v 51 kolonii.

Podle druhého polského sčítání lidu z 9. prosince 1931 se počet obyvatel Volyňského vojvodství zvýšil na 2 086 tisíc (v důsledku připojení okresu Sarny se zvětšila i rozloha na 35 754 km²), hustota obyvatel na 1 km² činila 58 osob.^{4/} Podle mateřského jazyka se hlásilo 68 % obyvatel vojvodství k Ukrajincům, 17 % k Polákům, 10 % k Židům, 2,3 % k Němcům a 1,5 % k Čechům. Počet Čechů dle mateřského jazyka se zvýšil na 30 977, z toho žilo 2512 ve městech a 28 465 na venkově. Mužů bylo 15 296, žen 15 681. Podle jednotlivých powiatů bylo nejvíce Čechů v Dubenském powiatu (11 148), Luckém (6107), Rovenském (5817), Zdolbunovském (4521), Horochovském (1222), Kovelském (1062), Vladimírském (490), Křemeneckém (301), Kostopolském (216), Sarnenském (85) a Lubomlském (8).^{5/} Většina Čechů se tedy nacházela v jižní polovině vojvodství, jejíž dominantou byla úrodná černozem, která jí dávala typický rolnický charakter. Hustota zalidnění v této části činila 87 osob na km². Zde byla většina měst, vyšší hospodářská úroveň a lepší podmínky života než v severním volyňském Polesí. V jižní části Volyně byla o 25 % nižší natalita a o 15 % nižší úmrtnost než v severní části vojvodství.

Právní postavení národnostních menšin v Polsku bylo upraveno mezinárodním systémem ochrany menšin, ústavou a vládními nařízeními. Malá versailleská dohoda mezi hlavními mocnostmi Dohody a Polskem z 28. června 1919 zavazovala Polsko zabezpečit všem svým obyvatelům ochranu života a svobody a svobodné vykonávání náboženství, rovnoprávnost v oblasti civilních a politických práv, přístup k veřejným úřadům a profesím, ulehčení při užívání menšinového jazyka před úřady, zakládání soukromých škol a vědeckých, dobročinných, náboženských a společenských institucí, zakládání veřejného menšinového školství a subvencování kulturních a osvětových institucí menšin z veřejných zdrojů. Polský sejm ratifikoval Malou versailleskou dohodu současně s mírovou smlouvou s Německem 31. července 1919.^{6/}

Polská ústava ze 17. března 1921 stanovila, že Polsko zabezpečuje na svém území úplnou ochranu života, svobody a jmění všech bez rozdílu původu, národnosti, jazyka, rasy nebo náboženství.^{7/} Literu a ducha mezinárodních dohod a ústavy však limitovaly zákony a vládní nařízení.

Na českou menšinu v Polsku se vztahovaly československo-polské smlouvy o ochraně menšin. První smlouva z 29. listopadu 1920 nebyla ratifikována, proto byla 23. dubna 1925 uzavřena nová

smlouva. Převzetí závazků jednotlivými státy nepředstavovalo z praktického hlediska omezení jejich suverenity. Ochrana menšin byla chápána a formulována jako zabezpečení práv individuů. Stát byl povinen v zájmu zajištění vyučování dětí obyvatel, kteří se odlišovali jazykem od většiny státních občanů, v jejich jazyku vynaložit příslušné finanční částky ze státního rozpočtu. Stát měl také zamezit omezování používání menšinových jazyků v soukromých, obchodních a náboženských stycích, v tisku a veřejných projevech.^{8/}

Smlouva mezi Československem a Polskem o otázkách právních a finančních stanovovala, že s oběma národnostními menšinami bude jak v ČSR, tak i v Polsku zacházeno blahovlnně a ochrana menšinových práv nebude považována za nelojalitu.^{9/} Zakazovalo se násilné odnárodňování, národnost se stanovovala prohlášením osoby v rámci zákonů příslušného státu.

a) hospodářský život

Volyňské vojvodství představovalo zemědělský region, kde se 79 % obyvatel zabývalo zemědělstvím. K hlavním plodinám patřily žito, pšenice (12 % celostátní plochy, 17 % sklizně), oves, ječmen, brambory, cukrovka, konopí a len. V jižních okresech byl ve velkém pěstován chmel. Ve druhé polovině třicátých let Volyň dodávala 60 % pivovarského chmelu. Výnos pšenice na Volyni činil v roce 1933 11,9 q/ha, žita 11,5 q/ha, ječmene 12,3 q/ha a ovesa 11,6 q/ha. Rolníci zaváděli nové plodiny (cukrovka, řepka) a nové efektivní druhy dobytka. V chovu koní představovala Volyň přední region v Polsku.

Průmysl zde byl rozvinut málo. Výjimkou byl potravinářský průmysl spjatý se zemědělstvím (pivovary, cukrovary, mlýny, pekárny, masokombinát), dřevařský a stavební průmysl (cihelny). V roce 1931 v průmyslu pracovalo 176 tisíc osob, tj. 8,4 % obyvatel, z toho 31 tisíc v potravinářském průmyslu. Lidem na Volyni se žilo hůře než jinde v Polsku a peníze byly velmi ceněny. Důsledkem přelidnění venkova a slabé industrializace byla poměrně značná emigrace z Volyně za prací do ciziny v letech 1927-1939, kdy odtud odešlo 60 tisíc osob, hlavně do Argentiny, Kanady, Palestiny, USA a Francie. Emigrace se dotkla i zdejších Čechů.

Podle sčítání lidu v roce 1921 Češi ve Volyňském vojvodství vlastnili 45 407 ha veškeré půdy, což představovalo 1,5 % veškeré tamní půdy. Celkem 4193 české zemědělské závody hospodařily z 87,6 % na vlastní půdě, 7,1 % na pronajaté a 4,9 % na obojí. Převážnou většinu zemědělských závodů (53 %) tvořily středně velké usedlosti o rozloze 5-10 ha (1091 závodů, tj. 26,1 %) a 10-20 ha (1146 závodů, tj. 27,3 %). Malé zemědělské závody do 2 ha půdy (751 hospodářství, tj. 17,9 %) byly obvykle spojeny s obchodní, hostinskou nebo řemeslnickou živností. Nejchudší vrstvou českého obyvatelstva na Volyni, při praktické neexistenci českých zemědělských dělníků, představovali zemědělci vlastníci drobná hospodářství od 2 do 5 ha (740 závodů, tj. 17,6 %). Velké zemědělské závody od 20 do 50 ha, které představovaly 10 % všech českých hospodářství (422 usedlostí), se zabývaly kromě pěstování tržního obilí produkcí chmele a mléka. Zatímco do této kategorie zemědělských závodů patřilo každé desáté české volyňské hospodářství, pak celkově na Volyni tento typ usedlostí tvořil pouhá 2 % zemědělských závodů. Kromě toho Češi vlastnili 32 statky od 50 do 100 ha (0,8 % českých zemědělských závodů) a 11 velkostatků nad 100 ha (0,3 %).^{10/} K zemědělství příslušelo v roce 1921 na polské Volyni 10 657 dospělých osob české národnosti, tj. 86 % všech dospělých Čechů.

Zemědělské dělníky najímala pouze velká česká hospodářství, a to obvykle na jeden rok. Nájem probíhal v době od Vánoc do Tří králů. V roce 1921 u volyňských Čechů pracovalo 1676 osob, z toho dvě třetiny z nich byli nezletilí. Naprostá většina těchto námezdních pracovníků byla ukrajinské národnosti (67 %), české národnosti bylo jen 18 %. Ukrajinci u Čechů sloužili jako čeledíni a děvečky. Čeled' většinou jedla s rodinou hospodáře, kterého oslovovala "hospodáři", "pantáto" nebo "střežku", jeho manželku "hospodyně", "panímámo" nebo "tetičko", děti pak jménem. Spali v ústraní - ve chlívě, stodole, na půdě či v síni. Práce u českého rolníka představovala pro čeledína dobré vysvědčení. Také na sezónní práce byli najímáni Ukrajinci, kteří byli pracovití a mohli se též mnohemu přiučit.

Čeští zemědělci na Volyni využívali zemědělskou půdu velmi intenzivně. Zatímco na celé Volyni zaujímala orná půda v roce 1921 pouze 52,9 % veškeré půdy, na českých zemědělských závodech

to bylo 72,3 %. Luka představovala 6,9 % půdy českých hospodářů (na celé Volyni 15,2 %) a nevyužitá půda 2,5 % (na Volyni 6, 1 %). Lesy tvořily 10,6 % české půdy (na celé Volyni 19,5 %). Již tradičním bylo české ovocnářství: ovocné sady a zeleninové zahrady zabíraly 4,2 % českých hospodářství (na celé Volyni pouze 2,8 %).

Na 32 849 ha orné půdy pěstovali čeští hospodáři především obilniny, zvláště žito (21,3 %), pšenici (18,5 %) a oves (18, 6 %). Následovaly brambory (10,5 %) a luštěniny (9,8 %). Pozornost byla věnována také pěstování ječmene (7,7 %) a chmele. Výnos zemědělských plodin se rovnal výnosům v úrodnějších částech Čech. V Hlinsku byl např. průměrný výnos obilí 22 q/ha, brambor 90 q/ha a cukrovky 220 q/ha (v Čechách byl průměrný výnos pšenice a žita na ha 15 q, brambor 74 q a cukrovky 300 q).^{11/} U pšenice i ostatních pěstovaných obilovin byly zaváděny kvalitnější odrůdy. Někteří rolníci začali používat umělá hnojiva.

K pokroku došlo také v chovu hospodářských zvířat. Čeští zemědělci se snažili zvyšovat dojivost cestou zkvalitňování a zušlechťování vlastního chovu. Za tím účelem kupovali výkonnější dobytek červeného polského plemene nebo si odchovávali telata od vlastních vysokoprodukčních dojnic. Mléko podomácku zpracovávali na máslo, získané odstředěné mléko a syrovátku využívali ke krmení domácích zvířat. Větší zemědělci prováděli rychlovýkrm šunkových prasat do 86-96 kg živé váhy. Prasata byla vykupována masokombinátem Bacon Export v Dubně. Odběratel dodával rolníkům plemenný materiál a předem si smluvně zajišťoval dostatek jatečných prasat požadovaných vlastností. V důsledku levné pracovní síly jen málo rolníků jevilo zájem o zavádění nových technologií do živočišné výroby. Jen někteří zemědělci zavedli ve stájích napáječky a čerpání vody do rezervoáru prováděli pomocí větrné energie.^{12/} Ve dvacátých letech vlastnili Češi na Volyni 8667 koní, 15 352 ks hovězího dobytka, 13 702 ks vepřového bravu a 64 483 ks drůbeže. Ročně zabíjela rodina 1-4 prasata.

Většina obytných a hospodářských budov zemědělských závodů byla na počátku dvacátých let ještě dřevěná. Zděných bylo pouze 20 % obytných a 14,4 % hospodářských budov. Pečlivě obílené budovy byly kryty šindelovou nebo lepenkovou střechou, zčásti plechem nebo taškami. Obvykle byly tvořeny třemi obytnými místnostmi (světnice, komora a kuchyň), na obytnou budovu připadalo průměrně 5,2 osob (na celé Volyni 5,7). Délka obytného stavení byla 15-25 m, šířka 8-12 m. Proti obytnému stavení ve vzdálenosti 10-20 m stála stodola, z jedné strany chlévy a stáje, z druhé strany kolny, sýpky atd. Sklepy byly budovány z cihel s klenutím, jeden pod komorou, druhý mimo stavení pro okopaniny. Studny stavěli z cihel nebo cementových kruhů do sebe zapadajících. Dvůr býval nedlážděný, někdy s chodníky podél staveb vydlážděnými cihlami.^{13/}

Během poválečné konjunktury rostly ceny zemědělských produktů a příjmy zemědělců. Ti si mohli pořizovat žací stroje, sekačky na trávu, hrabačky na seno, mlátičky, vyorávače brambor. Jak se statky vybavovaly stroji, ubývala těžká práce a zbylo více času na odpočinek a zábavu. Blahobyt však stoupal jen pozvolně vzhledem k velkým daním a vysokým cenám průmyslových výrobků (strojů, náradí, textilu, obuvi, stavebního materiálu). Hospodářská krize přinutila zemědělce k účinnějšímu využívání pracovní síly a pokrokových poznatků. Podle zprávy polského ministerstva vnitra o situaci na východních územích byly ceny zemědělských produktů ve východních vojvodstvích v roce 1935 o 40-60 % nižší než ve středním Polsku, a to vzhledem k nedostatku konzumentů na městských trzích a špatné organizaci obchodu.^{14/}

Rolníci byli organizováni mj. v rolnických kroužcích. Jejich úkolem bylo vést rolníky k zavádění progresivních metod hospodaření, členové odebírali odborný časopis *Hospodářský zpravodaj*. Kroužky konaly odborné besedy, na nichž si zemědělci vyměňovali zkušenosti a názory. Sledovali také ceny zemědělských produktů a zprávy ze žateckého trhu chmele. Volyňské české hospodáře také navštívila exkurze posluchačů zemědělského inženýrství z Prahy, která si prohlédla hospodářská zařízení a pozemky zemědělců v Chomoutu, Straklově, Mirohošti, Moldavě I. a II. a Kvasilově. V největší chmelařské obci v Polsku byl v roce 1926 založen Kvasilovský svaz pěstitelů chmele a v Dubně Volyňská chmelařská banka.^{15/} Z Volyně přicházely do ČSR zprávy zdejších Čechů o velmi dobrých životních podmínkách. L. Feigl ze Lvova psal redaktoru J. Hejretovi v roce 1926, že na Volyni je 70 % boháčů.^{16/}

Hospodářská krize těžce postihla především pěstitele chmele, kteří v předchozím období konjunktury rozšiřovali své chmelnice, často i za pomoci drahého úvěru. Přitom Hlas Volyně v roce 1927 varoval před dalším rozšiřováním pěstování chmele. Chmelařské organizace na Volyni byly bezmocné proti klesajícím světovým cenám. Češi požadovali zlepšení tohoto stavu mj. zřízením hospodářské školy a s ní spojeným školením chmelařů. Hlas Volyně v roce 1937 vyzval k upisování podílů na tuto školu ve výši 100 zlotých. U volyňských Čechů se koncem 20. let objevovala tendence k monokulturnosti, kdy pro chmel opomíjeli jiné plodiny. Ale v době krize bylo prodáno jen 30 % chmele, a to pod výrobní cenou. Ke zvýšení ceny chmele došlo až ve druhé polovině 30. let (roku 1936 byla cena 10-20krát vyšší než v roce 1929).17/ Chmel byl volyňskou valutou, ale také jetelové semeno se vyváželo do Dánska a severovýchodních států pro osev pícnin pro tamní vyspělé hospodářství. Pýchou českých hospodářství byl chov koní a ovocnářství. Pěstování cukrovky ztěžovala značná vzdálenost cukrovarů (Mizoč, Špánov, Korec, Babín).18/

V době hospodářské krize psal Náš buditel, že 90 % českých rolníků na Volyni bylo citelně zadluženo. Zvláště citelně byly postiženy velké zemědělské závody zaměstnávající čeled', které nebyly schopny platit velké daně. V lepší situaci byli podle listu střední rolníci.19/ Krize se dotkla více Rovenska, kde u českých zemědělců převažovalo pěstování chmele. Naproti tomu v Luckém powiatu byla situace příznivější, neboť zde pěstovali ve větší míře i další plodiny, např. řepu. Krize zemědělství negativně ovlivnila i průmysl a živnosti, neboť "nemá-li rolník, nemá řemeslník".20/ Nicméně stále platila slova odpovědného redaktora Hlasu Volyně V. Perného, že "nejvyšším božstvem našich hospodářů na Volyni jest práce".21/ Podle údajů za rok 1936 šestnáct největších českých velkých vlastníků půdy na Volyni obhospodařovalo 1921 ha, z toho 1272 ha orné půdy.22/

Na konci 30. let uváděla Z. Cichočka-Petrazycka, že volyňští Češi byli podnikavější a více kulturní než volyňští Němci. Pro rozvoj svých hospodářství využili všeho, co jim mohl poválečný hospodářský a kulturní vývoj Volyně poskytnout: úvěrů pro rolníky, péče Rolnické komory či podpory družstevnictví. Využívali také pomoci a péče ČSR. Česká hospodářství byla stejně jako před první světovou válkou zaměřena především na produkci výrobků pro trh. Rozšířilo se pěstování průmyslových plodin a zdokonalilo se sadařství. Čeští kolonisté představovali nejzámožnější část středních rolníků na Volyni. České kolonie Hlinsk, Kvasilov, Podcurkov, Volkov, Boratín aj. mohly být vzorem zámožné kulturní vesnice, a to jak z pohledu z vnějšku - pevných a rozsáhlých budov, pořádku a čistoty panující v kolonii, tak i ve vzhledu jednotlivých hospodářství. Za svůj blahobyt vděčili kolonisté především své pracovitosti a racionálnímu hospodaření.23/

Zpráva polského ministerstva vnitra z dubna 1938 uváděla, že zemědělské hospodaření volyňských Čechů bylo zvláště intenzivní a stálo na vysokém stupni. Češi rozvinuli rozsáhlé pěstování chmele, využili z jedné strany výhodných exportních cen a z druhé surovinových potřeb pivovarnického průmyslu, jenž byl z velké části pod jejich vlivem. Nadto v jejich rukou bylo mnoho dalších průmyslových závodů, jako mlýny, slévárny a továrny zemědělského strojírenství.24/ Prudký vzestup cen obilí, chmele a masa koncem třicátých let vedl k dalšímu zvýšení životní úrovně českých rolníků na Volyni, kteří tak po letech krize mohli opět nakupovat a investovat.

Český průmysl a živnosti na Volyni byly spjaty se zemědělstvím jako zaměstnáním většiny krajanů. V polské části Volyně příslušelo ve dvacátých letech k průmyslu a živnostem 1687 dospělých osob, především řemeslníků, obchodníků a jejich rodinných příslušníků. Patřilo sem i několik desítek majitelů drobných podniků potravinářského, strojírenského, stavebního a dřevařského průmyslu. K nejvýznamnějším českým průmyslovým závodům na polské Volyni patřily strojírenské dílny Svárovského v Kvasilově, Prokúpka a Rektora v Lucku, Mráčka ve Volkově, Vostrého a spol. ve Zdolbunově, Staňka v Lucku, Svobody v Lucku, Kroba v Dubně, Menzla v Semidubech, Kořána v Mlynově a dalších 13 podniků, které především zabezpečovaly potřeby tamních zemědělců. Část zemědělských strojů byla nakupována od československých firem prostřednictvím místních obchodníků brí Pospíšilů, kteří zastupovali prostějovskou továrnu Wichterle-Kovařík, a Rudolfa Jozefa, který byl zástupcem továrny Knotek a spol. v Jičíně. Také Lvovská filiálka továrny Melichar a Umrath dodávala na Volyň secí a žací stroje. Dovoz československých strojů do Polska byl však

vázán na udělení dovozního povolení v rámci kontingentu sjednaného mezi oběma ministerstvy obchodu. V důsledku hospodářské krize byl od roku 1934 povolen dovoz pouze takového zboží, které se v Polsku nevyrobělo nebo jen v nedostatečném množství. Polské výrobky byly navíc cenově přijatelnější, neboť nepodléhaly dovoznímu clu. Přesto bylo v meziválečném období dovezeno na Volyň asi 5 tisíc žacích strojů, 2 tisíce secích strojů, 3 tisíce žentourů mlátících garnitur, 1 tisíc velkých čisticích mlátiček, 1500 benzinových nebo naftových motorů, 1 tisíc pleček, 500 vyorávačů brambor, mlýnské stroje i zařízení celých mlýnů. Na význam volyňských Čechů pro československý vývoz do Polska a Ruska upozorňoval v roce 1927 i Kurier Warszawski. Uvedl o nich, že je to pracovitý lid, který založil provotřídní zemědělské osady a nezapomněl ani na význam měst a křižovatek železniční dopravy.^{25/} Na druhé straně Ročenka Československého ústavu zahraničního kritizovala československé výrobce, že se nestarali, aby jejich zboží bylo možno obdržet v místech obývaných krajany, a že neinzerovali v krajanském tisku.^{26/} Jen za rok 1928 bylo na polskou Volyň vyvezeno za 6,25 mil. Kč československých zemědělských strojů.^{27/} Krajané byli považováni za výborného prostředníka našeho exportu, neboť znali místní poměry, potřeby a jazyky.

Důležitou úlohu sehrávaly na Volyni i další podniky zřízené českým kapitálem, jako 22 parních mlýnů, 30 vodních mlýnů, 31 mlýnů s pohonem na dřevoplyn a 10 mlýnů s větrným pohonem. Češi postavili a provozovali 24 mlékárny, 15 cihelen, 10 pivovarů, 5 výroben oleje, 3 parní pily, cementárnu a provazárnu.^{28/} Na Michalovce desítky tkalců tkaly nejen bavlněné látky, ale i lněné, zejména pro Ukrajince.

Nezbytným doplňkem českého zemědělství na Volyni byli živnostníci, kteří představovali poměrně početnou část českého obyvatelstva ve volyňských městech i na vesnicích. V roce 1921 tvořili 6,9 % českého obyvatelstva, usazovali se i v čistě ukrajinských vesnicích, kde byly oceňovány zejména jejich přesnost a dovednost, díky kterým narušili dřívější monopol židovských obchodníků a řemeslníků. Celkem představovali čeští truhláři, kováři, koláři, obuvníci, krejčí, tkalci, zedníci, obchodníci a hostinští v roce 1921 více než 750 osob, usídlených zvláště v powiatu Dubno.^{29/} V roce 1937 bylo v českých koloniích na Volyni 1737 řemeslníků, z toho 160 ševců (9,3 %), 156 kovářů (8,9 %), 147 krejčích (8,5 %), 121 zámečnicků (7 %), 118 mlynářů (6,8 %), dále 32 zedníci, 28 tesařů, 23 bednáři a 21 pekaři. Čeští řemeslníci poskytovali své služby nejen Čechům, ale i místním Ukrajincům a Polákům.^{30/} Volyňští Češi také provozovali obchodní živnosti. V roce 1934 byly napočteny 42 české obchody, ve kterých pracovalo 50 osob. Významnou úlohu v rozvoji místního průmyslu a obchodu sehrávalo družstevnictví, a to již od roku 1921. Na Volyni působila zvláště konzumní a mlékárenská družstva.^{31/} České rolnické družstvo v Moskovštině s pobočkami v Malované, Novinách, Dorohostajích, Bojarce, Kvasilově, Dembrovce a Užinci vykupovalo a zpracovávalo mléko, organizovalo odbyt zemědělských produktů a zásobování rolníků. Češi na Volyni měli 22 konzumní družstva (obrat 100 tis. zl.), 11 mlékárenských družstev a hospodářské družstvo v Rovně. Česká družstva měla dobrou pozici i ve varšavské centrále, která akceptovala návrh na samostatného revidenta. Největší družstvo založené v roce 1933 v Kupičově dosáhlo po čtyřech letech obratu 17 tis. zlotých. Mělo pět obchodů a v roce 1936 čistý zisk 3615 zl. Podílníkům vyplácelo 4 % dividendu z celkové sumy nákupů, podíly úročilo 6 % a na rok 1939 připravilo stavbu vlastního družstevního domu. Ceny zboží v jeho obchodech byly jen o 10-15 % vyšší než velkoobchodní.^{32/} Hospodářské družstvo v Rovně se čtyřmi prodejny po třech letech činnosti dosáhlo obratu 60 tis. zlotých. Věnovalo se hlavně prodeji umělých hnojiv a hospodářských strojů. V Kněhyninkách zorganizoval v roce 1933 konzumní družstvo předseda České matice školské V. Mesner. V roce 1936 bylo upsáno podílů za 1530 zlotých a čistý zisk činil 1760 zl. Družstvo mělo sklad zboží v hodnotě 2830 zl., rezervní fond vykazoval částku 2459 zl., režie družstva činila pouze 4,64 %. Ve druhé polovině 30. let započala snaha polských úřadů o lokální soustředění družstevnictví sloučením všech existujících českých, ukrajinských atd. družstev podle územního principu, a to pod polským vedením a s polským úředním jazykem.

Důležitý význam pro rozvoj průmyslu a živnosti měla úvěrní družstva. V roce 1929 bylo v Kvasilově za účasti 25 členů založeno České úvěrní družstvo se sídlem v Rovně^{33/}, do něhož vložili Češi 40 tisíc zlotých, což však nestačilo na potřebné levné zápůjčky.^{34/} Činnost Českého

úvěrního družstva hodnotil kladně i varšavský Express Poranny, který psal o Čechách jako vedoucím elementu na Volyni.^{35/} Roční obrat družstva byl 150 tisíc zlatých. Mělo pomoci menšině v době krize, která mnohým krajanům hrozila hospodářskou zkázou. Tomu bylo možné zabránit jen poskytnutím levného úvěru. Proto byly do ČSR vyslány dvě delegace, aby československé banky (Banka československých legií) zapůjčily potřebný obnos 2 mil. Kč. Delegace však neuspěly. Česká záložna působila od roku 1906 také v Boratíně. V Kvasilově existoval pojišťovací spolek proti ohni. Další rozšiřování železniční sítě a zřizování železničních stanic v obcích s českým obyvatelstvem vytvářelo předpoklady pro větší zapojení volyňských Čechů do celopolského trhu zemědělských produktů. Prostřednictvím obchodníků byly produkty živočišné a rostlinné výroby dodávány nejen do Lvova, ale i do Varšavy, Krakova, Lodže a dalších polských měst. Za získané finanční prostředky nakupovali volyňští rolníci textil, zemědělské stroje a stavební materiál. Do obcí při železnici přicházeli lidé z okolí, aby zde hledali stálou nebo sezónní práci. Tak tyto obce dostávaly postupně průmyslově obchodní charakter. Např. počet obyvatel Senkevičovky v Horochovském powiatu vzrostl po zřízení železniční stanice během sedmi let pětinásobně (1931 - 173 obyvatel, 1938 - 875 lidí).^{36/} Zastávka v Hlinsku byla zřízena díky poslanci Medunovi. Silniční síť zůstávala i nadále ve špatném stavu, a to včetně místních komunikací. O konzervativním přístupu některých volyňských Čechů k otázce zkvalitnění dopravy svědčí průběh obecní schůze v Mirohošti u Dubna, která v roce 1929 zamítla vydláždění místní silnice, neboť "padesát let jezdili jsme po blátě a můžeme jezdit zas!"^{37/} Nutné státní investice, např. do komunikační sítě, byly podle poslance Meduny příčinou vysokých daní.^{38/} Varoval před politickými dopady hospodářské krize a rozštěpením menšiny. Volyňští Češi vyrůstali a žili ve tvrdých podmínkách, hodně a těžce pracovali, a to se muselo promítnout i do jejich charakteru. Byli přímí a odvážní, hodně šetřili, a to proto, aby si mohli přikoupit další hektary půdy, vybudovat lepší statky, mít lepší stroje, jakoby v tom soutěžili. Nehledě na důsledky hospodářské krize na přelomu 20. a 30. let, bylo meziválečné období pro Čechy v polské části Volyně příznivé.

b) kulturní a společenský život

Za dvacet meziválečných let Češi na Volyni upevnili své hospodářské postavení, navázali a upevnili styky se starou vlastí, vzrostla jejich životní úroveň, lidé se pěkně oblékali, zbyl čas i na zábavu, objevily se první radiopřijímače, gramofony s českými deskami, zejména nahrávkami dechové hudby. Mládež si kupovala jízdní kola, takže vzdálenosti mezi českými obcemi se zkracovaly. V meziválečném období měli Češi na polské Volyni 25 sokolských jednot, 84 kapely, 82 hasičské sbory, 47 divadelních souborů a 27 knihoven.^{39/}

Velmi aktivní činnost vyvíjely sokolské jednoty. Jednou z nejstarších byla jednota v Kvasilově, jejíž duší byl její zakladatel (1911) a starosta (do roku 1924) odborný učitel Antonín Perný, ideový vůdce české menšiny. Její poválečná činnost byla obnovena v roce 1922. V roce 1926 uspořádala 1. český večer se sokolskou akademií. Československá obec sokolská (ČOS) sem vyslala jako cvičitele Jana Sobka z Vejprnic u Plzně, později Františka Petlacha z Kanic na Moravě, který ustavil cvičitelský sbor. Týdeník Hlas Volyně vydávaný Antonínem Perným měl Sokolskou hlídku. Výpravu na VIII. slet (1926) v počtu 300 účastníků z Volyně uvítali zástupci Národní rady československé (NRČs) a zahraniční župy ČOS. Člen NRČs a redaktor Národní politiky dr. Josef Hejret zdůraznil zásluhy české Volyně při budování České družiny v roce 1914.^{40/} Dne 4. července 1926 se v Národní radě československé uskutečnily porady s delegáty, a to za účasti bývalého vyslance v Polsku P. Maxy, ředitele Centropressu V. Švihovského a předsedy odboru NRČs dr. J. Auerhana.

V roce 1927 založili krajané jednotu ve Zdobunově, 1928 ve Volkově a v roce 1929 obnovili jednotu v Mirohošti. K dalším patřily TJ Straklov, Dubno, Semiduby, Rovno, Moldava I, Moldava II, Huleč a Hlinsk. Zásluhou činovníků zahraniční župy ČOS jednatele Rudolfa Frydrycha a náčelníka Jana Pláničky byl v roce 1931 pořádán čtrnáctidenní cvičitelský kurz v Kvasilově. Každý rok sokolové organizovali závody o putovní ceny mužů a žen, dorostenců a dorostenek při okrskových veřejných cvičeních v některé z jednot. V roce 1930 uskutečnila ČOS zájezd vzorných

družstev mužů a žen na Volyň, kde navštívili Kvasilov a Rovno. Tělocvičným náradím byly vybaveny všechny tělocvičny. Vlastní nové tělocvičny měly TJ Kvasilov, Zdolbunov, Mirohošť, Huleč a Hlinsk. V roce 1930 byl ustaven volyňský okrsek zahraniční župy ČOS.

Na IX. všesokolský slet v Praze v roce 1932 přijela z Volyně výprava o 200 členech v krojích a s prapory. Na Wilsonově nádraží byla uvítána zástupci úřadů, ČOS a Československého ústavu zahraničního. Současně se všesokolským sletem probíhal I. sjezd zahraničních Čechů a Slováků, na kterém promluvil za polské Čechy učitel Josef Vlk z Boratína. Závěrečné slovo na sjezdu měl místopředseda Československého ústavu zahraničního V. Švihovský.^{41/}

Sokolské jednoty na Volyni byly nejpočetnější složkou zahraniční župy ČOS. V červenci 1933 se v Mirohošti uskutečnily velké závody, a to z podnětu ústředí Selských jízd v Praze, které věnovalo jako putovní cenu stříbrný pohár. Další ceny věnovali poslanec polského sejmů V. Meduna a starosta zahraniční župy ČOS. Projevy pronesli poslanec Meduna a místopředseda ústředí Selských jízd poslanec československého Národního shromáždění Pavol Teplanský. Zde také proběhl v roce 1933 druhý cvičitelský kurz. TJ Mirohošť se v roce 1936 umístila na druhém místě v soutěži o prvenství jednot v zahraniční župě ČOS.^{42/} 17. řádné valné hromady zahraniční župy sokolské 13.-14. března 1937 se zúčastnily také TJ Hlinsk, Huleč, Kvasilov a Mirohošť. Na X. všesokolského sletu v roce 1938 byla přítomna 400členná výprava volyňského okrsku Sokola a 200členná skupina vyslaná Českou maticí školskou.

Volyňští Češi věnovali velkou pozornost také obnovování předválečných a zřizování nových veřejných knihoven, které měly posilovat národní povědomí krajanů. Největší veřejné knihovny byly v Boratíně, Kvasilově, Moštěnici, Novokrajevě, Novém Račíně, Starém Teremně a Volkově. Václav Martinovský z Volkova se již v roce 1922 obrátil na československého vyslance v Polsku Prokopa Maxu se žádostí o příspěvek na místní českou knihovnu.^{43/} Od doby svého založení (1923) zásluhou československého ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO), kdy měla 357 svazků, vzrostl jejich počet do roku 1939 na 1676 exemplářů, z toho 1127 českých. V roce 1938 měla knihovna 1139 čtenářů, z toho 731 muži a 408 žen, kteří si půjčili 2037 svazků.^{44/} Bohatá knihovna byla v Malíně, měla 600 svazků, z toho 37 knih obdržela od Spolku pro podporu zahraničních Čechů J. V. Frič v Praze.^{45/} Největší knihovny České matice školské byly v Mirohošti, Hlinsku, Kvasilově a Dembrowce, měly přes 500 knih. Matice zřídila i 34 putovní knihovny a sestavovala reprezentativní Masarykovu knihovnu. Zájem byl i o poslech rozhlasu a české gramofonové desky. Prostřednictvím Matice si knihovny i jednotlivci objednávali tisíce dobrých knih a spoustu obrázkových časopisů.

Další formou kulturní činnosti bylo ochotnické divadlo. Velmi dobře prospíval divadelní spolek v Malíně, a to nehledě na velké škody způsobené obcí válkou. Aktivní ochotníci působili také ve Straklově, kde během dvou let sehráli šest divadelních představení, z jejichž výnosu bylo zakoupeno padesát knih pro obecní knihovnu.^{46/} V Rovně hráli hry pro děti i loutkové divadlo. Sokol Kvasilov zase nacvičil v roce 1929 tělocvičnou pohádku. České divadelní kusy se hrály také v Hrušvici, Martinovce, Dembrowce a dalších obcích a představovaly vždy povznášející slavnostní událost. Mnozí mladí lidé sehráli každoročně několik rolí.

Oblíbené byly také dechové hudby. Kapela Sdružení katolické mládeže v Kupičově se zúčastnila několikrát soutěží dechových hudeb na Volyni, kde dobře obstála.^{47/} V Hlinsku působila Linhartova dechová hudba a smyčcový orchestr. Volyňští Češi měli dokonce svou "hymnu", která vznikla v roce 1928 při příležitosti oslav 60. výročí příchodu na Volyň. Text napsal Jiří Rébl z Malované a uveřejnil jej 9. ledna 1929 v Hlasu Volyně. Již předtím byl vypsán konkurs na jeho zhudebnění, kterého se zúčastnilo několik hudebních skladatelů z řad volyňských Čechů. Zvítězila melodie Václava Martinovského z Volkova. Píseň byla zpívána při pohřbech, křtinách, svatbách a jiných příležitostech. Zpívali ji i cestou na všesokolský slet v roce 1932. Píseň reagovala na tehdy aktuální vystěhovaleckou vlnu z Volyně do Ameriky.

Písně volyňských Čechů nepodléhaly uprostřed cizího etnika přílišným vývojovým vlivům a změnám, jak tomu bylo v českých zemích, ale uchovávaly si zakonzervovanou podobu písní 19. století, a takto byly předávány dalším generacím. Nicméně se na Volyň dostávaly i novější písně, včetně notového materiálu pro kapely. Několik vojenských písní přinesli za první světové války

rakouští zajatci. Mezi jednotlivými žánry (písňe milostné, svatební, vojenské, žertovné, taneční, balady, ukolébavky, koledy) si udržely vzhledem ke své nadčasovosti prvenství písňe milostné.^{48/} Zpěv byl kulturním projevem nejen při posvícení, pobožnostech, na poslední cestě, ale zejména pro všední den. České písňe se na Volyni šířily také prostřednictvím gramofonových desek a not pro vesnické kapely.

Na Volyni byli všichni hrdí, když se stali členy hasičského sboru. K nejvýznamnějším patřily sbory Boratín, Huleč, Kněhyninky, Kvasilov, Mirohošť, Semiduby a Straklov. České hasičské sbory byly součástí celopolské hasičské organizace, jejímž vojvodským náčelníkem byl dlouhá léta Čech Václav Mesner, který tak řídil 567 hasičských sborů na celé Volyni s 26 tisíci členů. České hasičské sbory byly nejen ochranou proti požárům, tehdy velmi častým, ale staly se i nositeli kulturního života menšiny. Mesner byl členem polské delegace na světovém kongresu hasičů v Praze, která byla přijata prezidentem Masarykem. Při zájezdu polské hasičské delegace do Jugoslávie byl dekorován králem Alexandrem jugoslávským státním vyznamenáním. Z funkce byl odvolán v roce 1937 v souvislosti s protičeskoslovenskou kampaní Beckova režimu.^{49/}

Ne všechny české spolky měly stejné postavení. Úředně uznané stanovy měla Česká matice školská v Lucku se 65 místními odbory, volyňský okrsek zahraniční župy ČOS, Sdružení českých učitelů, Česká beseda ve Zdobunově a Úvěrní a hospodářské družstvo v Rovně. Úřední schválení neměly Sdružení katolické mládeže, založené a podporované akci Našim na Volyni a působící pod ochranou obdobného polského svazu, a Sdružení české mládeže, oficiálně nekonfesní. Další spolky byly součástí celopolských organizací, především hasičské sbory a rolnické kroužky. Jejich součástí byly i pěvecké a dramatické soubory, někde působily kostelní pěvecké sbory.^{50/}

Důležitou kulturní a společenskou roli sehrával na Volyni také český tisk. První číslo nového českého časopisu - Hlasu Volyně - vyšlo 1. května 1926 pod redakcí učitele Antonína Perného. Jeho programem bylo sloužit kulturním, hospodářským a národním zájmům českého obyvatelstva v Polsku, zvláště na Volyni, a proto se měl co nejvíce vyhýbat politickým stanoviskům. Cílem časopisu bylo česko-polské sblížení.^{51/} Počáteční náklad 500 exemplářů se během čtyř měsíců zvýšil na 800 kusů.^{52/} Týdeník byl tištěn na ručním tiskařském stroji v Kvasilově ukrajinským sazečem, administraci vedl místní ruský farář a redaktorem byl český učitel. Vydavatelství Hlasu Volyně tvořili učitel a majitel statku Antonín Perný, majitel pivovaru a statku Josef Zeman a choť cukráře Marie Rázová. Od počátku však byl Hlas Volyně a jeho redaktor Perný ve sporu s hlavním tajemníkem České matice školské Josefem Albrechtem, jednatelem České besedy ve Zdobunově Rudolfem Jozefem, majitelem kvasilovské strojírný Vladimírem Svárovským a dalšími osobami.^{53/} Bez ohledu na existenci Hlasu Volyně totiž Rudolf Jozef žádal v listopadu 1926 Národní radu československou v Praze, aby přistoupila k vydávání československého krajanského časopisu na Volyni tak, jak to původně slíbila.^{54/}

V listopadu 1926 již náklad Hlasu Volyně stoupl na 870 exemplářů.^{55/} Nadále však mnozí agitovali proti jeho odebírání a předplácení.^{56/} Kolem literární přílohy Hlasu Volyně se postupně seskupili začínající básníci, jako Jiří Rébl, Vladislav Hybler a Josef Rejzek. Povídky ze života volyňských Čechů psali Josef Mojdl, Josef Rejzek, Antonín Křivský a Josef Foitík. Několik románů, z nichž některé vyšly na pokračování v Hlasu Volyně napsal Karel Půlpytel. Tento autor psal i pod pseudonymem Karel Plamínek a jeho divadelní hry hráli v mnoha českých obcích na Volyni. Mezi stále a plodné dopisovatele Hlasu Volyně patřil také Joachim Palla.^{57/}

Vydavatelem Hlasu Volyně měla být původně Česká matice školská. Avšak ta svolení úřadů v roce 1925 nepoužila, takže list začalo vydávat soukromé družstvo, které do podniku vložilo finanční prostředky. To poskytlo redakci volnější ruku, zvláště při formulování politických stanovisek, kterým se původně časopis chtěl vyhýbat.^{58/} S touto situací se však Matice nehodlala smířit a na své schůzi 20. února 1927 se rozhodla vydávat na Volyni druhý český list.^{59/} Před vzájemnými spory varoval Vladimír Libovický, podle jehož názoru jak Matice, tak i Hlas Volyně, měly své zásluhy jako jediná kulturní organizace a jediný tiskový orgán volyňských Čechů.^{60/}

Koncem roku 1927 dosáhl náklad Hlasu Volyně již tisíce exemplářů, přičemž odběratelů mohlo být mnohem více. Týdeník si stěžoval na pomalé uvědomování si potřeby četby a podpory časopisu ode všech, kterým to jejich prostředky dovolují, tj. od 95 % volyňských Čechů.^{61/} Perný

charakterizoval svůj list jako nacionálně agrární a z toho vyvozoval, že jakýkoliv jiný český časopis na Volyni bude muset mít charakter socialistický, což by jen způsobilo rozdělení volyňských Čechů a vedlo k "třídnímu boji".62/

Nicméně dva roky po Hlasu Volyně - 1. května 1928 - začal vycházet druhý český časopis na Volyni Buditel, za kterým stála Česká matice školská, volyňský vojvodský úřad a lucký okresní úřad, zatímco Hlas Volyně byl podporován rovenským okresním úřadem. V červenci 1928 se v Lucku uskutečnila ustavující schůze Vydavatelského družstva časopisu Buditel, na které bylo upsáno 120 podílů. Byly přijaty stanovy družstva a zvolen prozatímní výkonný výbor, který tvořili učitel Josef Vlk jako předseda, místopředseda Vladimír Mesner a jednatel Josef Albrecht.63/ Čtrnáctideník Buditel s podtitulem Orgán Čechoslováků v Polsku, vycházel oficiálně ve Varšavě. Nebyl orgánem České matice školské, ale jeho vydavatelem bylo soukromé družstvo, kde 80 % podílů patřilo soukromým osobám. Buditel se těšil důvěře jediného českého poslance v polském sejmu V. Meduny, který naopak zaujal nepříznivou pozici k Perného Hlasu Volyně. Na Volyni měl Buditel svou redakci v Lucku.

V lednu 1929 se uskutečnila v Kvasilově společná schůze vydavatelstev Hlasu Volyně a Buditele, a to na žádost Buditele a výboru České matice školské. Zatímco na mimořádné valné schůzi Matice 18. listopadu 1928 v Dubně se hovořilo o připojení Buditele k Hlasu Volyně jako literární a matiční přílohy, nyní Buditel vysunul požadavek likvidace obou časopisů a založení nového, což Hlas Volyně odmítl. Byla přijata dohoda, že oba časopisy nebudou proti sobě agitovat a budou si konkurovat pouze svým obsahem.64/

Hlas Volyně projevoval větší zájem o politickou situaci v ČSR než v Polsku, politicky sympatizoval zvláště s československými národními demokraty, často se odvolával na K. Kramáře, A. Rašína a A. Jirásku. Redakce upozorňovala, že si časopisu váží hlavně maloročníci a dělníci.65/ Hlas Volyně varoval, že v případě jeho zániku by nový časopis měl levicový charakter. Pak by prý nebylo potřeba ani světové revoluce, stačilo by systematické ponoukání dělníků k třídnímu boji, aby podnikatelé vzpomínali na dobu, kdy dělnictvo pořádalo plesy ve prospěch Národních domů. Přes finanční subvenci československého ministerstva zahraničních věcí ve výši 3 tisíce Kč čtrnáctideníku Buditel,66/ tento časopis v polovině roku 1929 zanikl. V únoru 1930 byl nahrazen měsíčníkem Náš buditel, který s podtitulem Orgán Čechoslováků žijících v Polsku vydávala od roku 1934 Česká beseda ve Varšavě pod redakcí Jerzyho Lipnického.67/ Česká beseda ve Varšavě byla členkou České matice školské, ale Matice nebyla podílníkem vydavatelského družstva.68/ Hlas Volyně vyzval v roce 1930 k založení Českého tiskového a vydavatelského družstva na Volyni.69/ Počátkem tohoto roku kritizoval české podnikatele, že nechtějí odebírat v té době jediný český list v Polsku.70/

Od roku 1934 se mládežnickou přílohou Hlasu Volyně stala Zornice řízená Josefem Foitíkem z Vilhelmovky. Plánem Zornice bylo vytvoření Sdružení české mládeže. V jednotlivých lokalitách měly vzniknout odbory (kola) mládeže jako místní organizace Sdružení. Každý týden se měla konat členská schůze s osvětovým a zábavným programem. Odbory Sdružení měly spolupracovat s ostatními spolky, jako byli hasiči, Sokol a Česká matice školská. Sdružení mělo být organizací celonárodní a nekonfesijní.71/ Sdružení vydávalo psaný bulletin Naše snahy, který přinášel organizační zprávy a pokyny.72/

Foitík byl také redaktorem a vydavatelem dětského časopisu České kvítko, který s podtitulem Noviny našich dětí vycházel v roce 1938 jako čtrnáctideník a v roce 1939 pro malý počet odběratelů jako měsíčník.73/ České kvítko navazovalo na cyklostylovaný časopis Poškolák, který v nepravidelných lhůtách vydával pro zušlechtění malých i velkých dětí novinářský klub české školy v Lucku v roce 1937-1938. První číslo Poškoláka vyšlo 20. října 1937 pod redakcí Antonína Tomáška a ve spolupráci s J. Foitíkem.74/ Vycházely rovněž Rodinné kalendáře volyňských Čechů, a to nákladem České matice školské. Krajané také psali do novin ve staré vlasti. Tak A. Knotek z Lucku uveřejnil řadu článků o Volyni v Národních listech, dále posílal články do Pražských novin, Krajana a Občanských listů v Nymburku,75/ další psali do Našeho zahraničí.

Volyňští Češi se neomezovali jen na četbu vlastních periodik. Objednávali také značný počet časopisů z ČSR. Jen Česká matice školská odebírala pro svá kola (odbočky) v různých českých

lokality 181 exemplářů listu československých paní a dívek Hvězda, 141 kusů Pražského ilustrovaného zpravodaje, 128 ks časopisu pro školní dívky Mládí, 62 ks Zemědělské jednoty, 48 ks výchovného časopisu Nový lid, 37 ks Milotického hospodáře, 29 ks deníku Ruch, 26 ks měsíčníku pro dospívající mládež Vůdce dorostu a 11 ks učitelského měsíčníku Školské reformy.^{76/}

Po smrti svého zakladatele A. Perného zanikl koncem roku 1937 Hlas Volyně, jehož náklad klesl ze 3 tisíc na 800 exemplářů, a 11. ledna 1938 vyšlo první číslo nového českého časopisu Krajanské listy. Název časopisu navrhl předseda České matice školské Vladimír Mesner, který také vybral jako redaktora Josefa Foitíka, dosavadního redaktora Zornice. Jeho spolupracovníky byli J. Malínský a Jaroslav Parma, ředitel matiční školy v Lucku. Na valné hromadě Matice v březnu 1938 bylo rozhodnuto, že tato nepolitická organizace nemůže být vydavatelem časopisu, který by mohl zaujímat stanoviska také k politickým událostem. Nicméně povolila 1 tisíc zlotých na krytí schodku. Tak se Foitík stal také vydavatelem. Po bývalém Hlasu Volyně převzal adresář a tiskárnu v Kvasilově, kterou v květnu 1938 převezli do Lucka. Vydavatelstvo Krajanských listů tvořili Foitík, Žitný a V. Hybler. Objevila se nová generace mladých básníků, jako např. Josef Toman a Vladimír Řehák. V té době již mimořádně vynikal svým všestranným talentem Josef V. Rejzek, nadaný novinář, básník a spisovatel. Kolem Krajanských listů se vytvořil kruh stálých spolupracovníků, jako byli učitelé A. Křivka, J. Vlk, J. Ficek, J. Flengr a řada mladších a začínajících spolupracovníků, např. R. Hlaváček.^{77/} Krajanské listy se potýkaly se stejným problémem jako jejich předchůdci, a to bylo řádné placení předplatného jednotlivými odběrateli. Ačkoliv se okruh přispěvatelů zvětšil, chyběly zprávy z mnoha lokalit a od řady spolků.^{78/} Mimořádnou roli sehrály Krajanské listy po 15. březnu 1939. Po okupaci druhé republiky velmi účinně svými básněmi vystupovali proti nacistickým okupantům mladí autoři, jako V. Brouček, Vladimír Řehák, Mikuláš Chrupa (vlastním jménem Novotný), Vladimír Tomeš a Vladimír Knop, stejně jako nadaný všestranný umělec Vladislav Hybler, který tehdy napsal několik povídek, básní a dokonce operetu ze života volyňských Čechů nazvanou Na Jirovcově gruntě. Hybler byl také autorem řady skladeb populární hudby.^{79/}

Tiskový atašé československého vyslanectví v Polsku dr. J. Hejret dodával Krajanským listům původní zprávy o formujícím se druhém československém zahraničním odboji. Časopis byl distribuován nejen v Polsku, včetně okupovaného Těšínska, ale také do Protektorátu, kde jeho rozšiřování bylo pokutováno až 10 tis. K, dále do Ameriky, Jihoafrické unie, Mandžuska a na Nový Zéland.^{80/}

V červenci 1939 Krajanské listy uvedly, že zahraniční československý tisk má historický úkol: mluvit za spoutaný národ.^{81/} Při odhalení pomníku padlým z 1. světové války ve Vilhelmovce 28. srpna 1939 redaktor J. Foitík vyjádřil přesvědčení, že z budoucích utrpení se zrodí nové svobodné Československo, ve kterém bude dost místa i pro zahraniční krajany, a to včetně volyňských Čechů.^{82/} Poslední číslo Krajanských listů vyšlo v den napadení Polska nacistickým Německem 1. září 1939.

c) náboženské poměry

Podle prvního polského sčítání lidu z roku 1921 z více než 30 tisíc polských Čechů bylo 18 404 pravoslavných (z toho na Volyni 17 679, tj. 71 % volyňských Čechů), 7398 římských katolíků (na Volyni 5446, tj. 22 %), 3952 evangelíků augsburského vyznání a 726 jiných evangelíků (na Volyni celkem 1727, tj. 7 %).^{83/} Druhé sčítání v roce 1931 zjistilo v Polsku 21 672 pravoslavné Čechy, tj. 0,5 % všech polských pravoslavných. Na Volyni byli 21 584 pravoslavní Češi, 7275 římských katolíků, 1015 reformovaných evangelíků, 125 evangelíků augsburského vyznání, 134 blíže neurčených evangelíků, 37 řeckých katolíků, 795 Čechů se hlásilo k jiným křesťanským církvím, 2 k judaismu, 1 k jiným náboženstvím a 5 bylo bez vyznání.^{84/} Ve srovnání s rokem 1921 sice podíl pravoslavných poklesl na 66 %, nicméně zůstal na úrovni roku 1897. Podíl katolíků vzrostl na 24 %, ale byl nižší než v roce 1897, kdy činil 29 %.

Pravoslavných Čechů, s nimiž udržovala čilé styky česká pravoslavná církev, bylo tedy nejvíce. Po odchodu archimandrity Savvatije (Antonína Vrabce) a faráře Alexeje Vaňka do ČSR působili v českých lokalitách (Huleč, Ulbárov) dva čeští pravoslavní duchovní, ačkoliv českých pravoslavných

kněží na Volyni bylo více. Ostatní duchovní v českých osadách byli Ukrajinci a Rusové, kteří však český jazyk ovládali a v něm také kázali a vyučovali náboženství. České farnosti byly nejbohatší, a proto pravoslavná církev je nemohla vyhradit pouze českým farářům.^{85/} V pravoslavném semináři v Křemenci byla zavedena nepovinná výuka českého jazyka pro budoucí duchovní a farářům byla doporučena účast na prázdninových kurzech českého jazyka pořádaných Českou maticí školskou.^{86/}

Ve 20. a 30. letech působili na Volyni čeští pravoslavní duchovní Vladimír Zach, Antonín Zajíc (Huleč), Antonín Pařízek, Vladimír Kačer (Ulbárov) a Josef Vlk. Zvýšená aktivita katolických a evangelických misionářů z ČSR přiměla okružního protopresbytera Antonína Pařízka z Ukrajinského Teremna, aby požádal českého biskupa Gorazda o vyslání českého pravoslavného misionáře, kterým se stal profesor Českého vysokého učení technického v Praze dr. ing. A. V. Červín. Ten každoročně navštěvoval Volyň, kde česky kázal, a tak posiloval pocit příslušnosti pravoslavných krajanů k církvi. O poměrech na Volyni pak informoval v českém pravoslavném časopisu *Za pravdou*.^{87/} Misijní činnost ze staré vlasti byla krajany vítána a rádi si vyslechli křesťanské neagitační kázání pravoslavné, katolické i evangelické.^{88/} Podle dr. Červína byli volyňští Češi nábožensky velmi tolerantní.

Nicméně misijní činnost katolíků a evangeliků vyvolávala u pravoslavné církve určité obavy. Přestup několika pravoslavných rodin ke katolictví v Hrušvici označil v roce 1933 dr. Červín za vyloženou ofenzívu proti pravoslaví, která zhorší možnosti spolupráce obou církví. Červín se přičinil o to, aby v závěrečné rezoluci sjezdu zahraničních Čechů a Slováků v roce 1932 bylo uvedeno, že církve při své misijní činnosti v zahraničí mají spolupracovat, aby nedocházelo k přetahování věřících. Na tuto skutečnost upozornil také prezidenta republiky T. G. Masaryka. Ve snaze zkvalitnit duchovní péči pravoslavné církve o volyňské Čechy rozhodlo vedení polské autokefální pravoslavné církve, že do českých farností budou ustanovováni pouze absolventi varšavské pravoslavné teologické fakulty, kde byla katedra českého jazyka, a nikoliv seminářů, které byly na úrovni středních škol. Pravoslavný chrám sv. Petra a Pavla v Kvasilově byl 17. prosince 1928 povýšen na sobor a 28. ledna 1929 byla zřízena česká pravoslavná misie složená z českých kněží působících na Volyni.

Také česká pravoslavná církev zintenzivnila svou péči o volyňské Čechy. Pražský vladyka Gorazd vydal 8. srpna 1928 prohlášení k pravoslavným Čechům na Volyni, ve kterém je vyzval, aby se s důvěrou obraceli na duchovního Gervasije Lisického v Kvasilově. Bylo otištěno v časopisu *Za pravdou*, který odebíralo na sto volyňských Čechů. V ČSR vznikl Kruh přátel pravoslavné Volyně, který zprostředkoval dopisování dětí.

Velmi aktivní byla pravoslavná mládež organizovaná ve Sdružení české mládeže při České matici školské. Pravoslavná mládež se zúčastňovala projevů pravoslavného církevního života, jako byly slavné poutě do Počajevské lavry, do Dermaně a ke sv. Mikuláši v Hulči. Byla jádrem chrámových pěveckých sborů v Ulbárově, Kvasilově, Hulči, Hlinsku a jinde. Sdružení české mládeže dali základ Josef Foitík, Rostislav Hlaváček a Josef Mojdál. Sdružení zakládalo knihovny, divadelní soubory i pěvecké sbory. V roce 1937 uspořádalo v Chomoutu Dny tance, hudby a zpěvu. Po Mnichově se česká pravoslavná a katolická mládež na Volyni sjednotily do Svatováclavské jednoty, která se stala součástí československého Svazu zahraniční mládeže. Jednotu měl stvrdit společný sjezd pravoslavné a katolické mládeže v Ulbárově, ke kterému však vzhledem k okupaci ČSR v březnu 1939 již nedošlo. Mluvčím sjednocovacích snah byla pražská redakce časopisu *Probuzení*, která aktivně zasahovala do dění mezi volyňskou mládeží. Přípravovala prapor, který posvětil po 15. březnu 1939 pravoslavný duchovní dr. Vladimír Petřek. Na Volyň se podařilo dopravit jen žerd' a stuhy, vlastní prapor byl uschován v Litomyšli.^{89/}

Katolíci představovali mezi volyňskými Čechy druhé nejpočetnější náboženské vyznání. Na počátku 20. století žili jen v Teremně, Luthardovce a Martinovce, po revoluci 1905 se ke katolické víře vraceli obyvatelé Buderáže, Jezírka, Kupičova a Smolárny. Na vlastní náklad postavili kostely v Kupičově a Hrušvici a kaple v Buderáži, Lipinách, Mizoči, Senkevičovce, Teremně a Ulbárově.^{90/} Vlastní české duchovní neměli a byli přičleněni k farnostem s polskými kněžími. Na

české katolíky se snažila v meziválečném období působit i vládou podporovaná Polská národní církev, která našla určitý počet stoupenců i mezi volyňskými Čechy.^{91/}

České římskokatolíky navštěvovali misionáři z českých zemí a soustavně o ně pečoval Ústřední apoštolát sv. Cyrila a Metoděje (ÚACM) v Olomouci. Duchovní péče o krajany byla integrální součástí jeho činnosti již před 1. světovou válkou, když se hlavně zásluhou svého jednatele poslance dr. Antonína Cyrila Stojana, pozdějšího arcibiskupa olomouckého (1921-1927), ujímal Čechů ve Vídni. Krajany na Volyni poznal za první světové války P. Josef Stříž, farář ze Staré Bělé, a proto ÚACM rád používal jeho misijních služeb na Volyni. Kromě P. Stříže dlel delší dobu v krajanské duchovní službě na Volyni katecheta P. Jindřich Křenek a opakované zájezdy tam konal jménem ÚACM premonstrát dr. Klement Žůrek.^{92/}

Pro zahraniční krajany vydal ÚACM ve velkém nákladu poučnou knížku Pozdrav krajanům a rozšířil ji zdarma mezi krajany jako nábožensko-vlasteneckou výchovnou příručku. Prostřednictvím svého spolkového orgánu časopisu Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje šířil ÚACM zájem o československé zahraničí. Každoročně zasílal krajanům náboženskou četbu - české katechismy, biblické dějepravy, modlitební knížky a zpěvníčky -, která měla udržovat náboženské a národní vědomí.

ÚACM zdůrazňoval, že každá misionářova návštěva patří všem krajanům bez rozdílu náboženství a přináší také prospěch národní a státní myšlenky. Návštěvy misionářů financoval ÚACM, který byl odkázán jen na dary a příspěvky svého členstva. Na míře finančních prostředků závisela i délka doby misijních zájezdů i výše kulturní pomoci ve formě českých knih a časopisů. Tak v roce 1926 odeslalo prostřednictvím ÚACM Sdružení venkovské omladiny v Brně na Volyň 612 knih v ceně více než 3 tisíc Kč.^{93/}

Čeští katolíci na Volyni do příchodu misionářů neslyšeli po celá desetiletí česká katolická kázání a liturgii, nevlastnili českou náboženskou literaturu a vzdálenost katolických kostelů s polskými kněžími byla 20-40 km, takže poválečné pokolení mělo velmi málo náboženských vědomostí. Na své první cestě v roce 1923 P. Josef Stříž podělil volyňské Čechy českými kancionály a katechismy, které dostal k dispozici od ÚACM a olomouckého biskupa dr. Antonína Cyrila Stojana. V každé obci měl alespoň dvě kázání a dal věřícím příležitost ke svatě zpovědi. Celkem měl 86 kázání a vyzpovídal 3 tisíce krajanů. Na druhé misijní cestě v červnu až červenci 1925 chtěl navštívit východní Volyň, ale nedostal sovětské vstupní vízum. Cestoval po Volyni na obyčejných vozech do lokalit vzdálených od sebe 20-30 km, a to v horku po prašných cestách. Při této druhé cestě pronesl 98 kázání, v neděli kázal v některém kostele, do něhož se sjeli Češi z dalekého okolí. Misie také upozorňovaly polské kněze a biskupy, že mají věnovat Čechům, o které se dosud nestarali, větší pozornost. Lucký biskup Godlewski slíbil zřízení dvou českých farností. Stříž si stěžoval, že volyňští Češi jsou z ČSR a Ameriky zaplavováni různými protikatolickými časopisy, které sem posílala ateistická Volná myšlenka.^{94/}

Také v roce 1926 P. Stříž navštívil během tří měsíců čtyřicet českých lokalit roztroušených po celé Volyni, měl zde 110 kázání a vyzpovídal 3700 věřících. Ve své zprávě se pochlubil také tím, že jeho zásluhou konvertovalo ke katolictví v roce 1925 přes 350 a v roce 1926 asi 250 pravoslavných Čechů. Navrhoval, aby trvale působil na Volyni alespoň jeden katolický kněz a byly zřízeny české farnosti v Hrušvici a Kupičově. ÚACM v průběhu dvacátých let rozdál na Volyni tisíce modlitebních knížek, katechismů a dalších českých knih.^{95/} ÚACM podporoval také dva české studenty z Volyně na studiích v apoštolské škole na Velehradě.^{96/} Na rok 1927 plánoval ÚACM výdaje na kněze a knihy pro Volyň ve výši 20 tisíc Kč. V tomto roce se P. Josef Stříž zúčastnil Hrušvici otevření české farnosti, ve Sklíně vysvětil českou školu a v Michně misijní kříž.

V roce 1929 navštívili Volyň P. Křenek, P. Stříž a dr. Žůrek, který svou návštěvu zopakoval i v roce 1930.^{97/} Dr. Žůrek upozorňoval na nebezpečí protikatolické propagandy, údajně šířené evangelickými a pokrokářskými učiteli podporovanými vlivnými osobnostmi ČSR. Zmiňoval blahodárnou činnost Jaroslava Židlického, který po konverzi ke katolicismu pečoval o spolupráci katolické a pravoslavné mládeže a zřizování pokračovacích škol, ve kterých hledali poučení mladí i starší.^{98/} Žůrek navštívil Volyň opět dvakrát v roce 1931.

O české katolíky na Volyni pečovala také pražská akce Našim na Volyni. Ta uspořádala v červenci 1932 zájezd ke krajanům, jehož se zúčastnili také P. Josef Stříž a Jindřich Dušek. Navštívili největší českou katolickou osadu Kupičov, kde je uvítalo na 300 lidí v českém Katolickém domě a kde zhlédli večerní akademii s hudebním programem, který obstarala místní hudba Sdružení katolické mládeže. V Hrušvici, kde byl nový kostel sv. Václava, byli hosté z ČSR přítomni založení spolků chlapců a dívek Sdružení katolické mládeže s 50 členy. Také v Luthardovce se shromáždila mládež, aby založila dívčí a chlapeckou skupinu se 30 členy. Ve Smolárně byl kromě spolku hochů a děvčat ustaven pěvecký odbor a knihovna z darů delegace. V Ulbárově, kde rodina Hyblerů postavila kapli sv. Václava, byl rovněž ustaven spolek mládeže pro chlapce a dívky.^{99/}

Akce Našim na Volyni vydržovala v Praze Domov československé zahraniční mládeže, pečovala o 14 českých žáků a studentů z Volyně a Jugoslávie a pořádala dobročinné volyňské večery, na kterých získala 1/4 mil. Kč. Podporovala činnost Sdružení katolické mládeže, které konalo každoročně vždy v jiné katolické lokalitě své sjezdy, které byly vždy tisícovými manifestacemi.^{100/} Sdružení mělo 24 spolků a 3 dětské besídky se 412 členy. Zřídilo 24 knihovny s 2312 svazky, které darovala akce Našim na Volyni.^{101/}

Vyvrcholením meziválečné činnosti českých katolíků na Volyni byl Svatováclavský sněm, který v roce 1934 proběhl v Lucku, a to pod heslem Za Krista a český jazyk na Volyni. S projevy vystoupili redaktor časopisu Probuzení, který vydávala akce Našim na Volyni v Praze, J. Dušek, předseda České matice školské V. Mesner a čeští kněží. V rámci sněmu proběhly také hudební a pěvecké soutěže. První cenu získal hudební soubor Sdružení katolické mládeže v Kupičově, druhou hudební odbor Sdružení v Sergejevce a třetí pěvecký kroužek v Ulbárově. Uskutečnilo se také společné shromáždění české a polské mládeže za účasti 3 tisíc lidí. Manifestačního průvodu Luckem se zúčastnilo 400 Čechů ze 37 osad a 600 mladých Poláků. Na polské akademii předvedli kupičovští Českou besedu a jiné tance. Při příležitosti sněmu odevzdala akce Našim na Volyni křesťanským spolkům 10 spolkových praporů, 200 knih a 4 tisíce obrázků. Čeští kněží uskutečnili 79 kázání, 520 zpovědí, 600 přijímání a jejich zásluhou konvertovalo 12 osob ke katolické církvi.^{102/}

Jedním z katolických misionářů na Volyni byl také ředitel arcibiskupského semináře v Praze dr. Josef Beran, pozdější arcibiskup pražský (v letech 1946-1969). O volyňských Čechách psal, že jsou vzornými rolníky, svědomitě plní své občanské povinnosti a váží si pořádku a spravedlnosti. Nebylo jim obtížné vážit v neděli a svátek 2-3hodinovou cestu do kostela. Jejich modlitby udržovaly také znalost českého jazyka a české vědomí.^{103/} Profesor Beran byl na Volyni celkem třikrát, naposledy v roce 1937, kdy se zúčastnil sjezdu Sdružení katolické mládeže v Buderáži spojeného se sněmem českého katolického lidu a kurzem pro pracující. Po sjezdu navštívil dr. Beran všechny katolické osady. Celkem strávil na Volyni 60 dní své dovolené, kdy denně vyzpovídal na 100 lidí.^{104/}

Protestanté tvořili asi 5 % volyňských Čechů. Na Volyni působily reformované sbory v Boratíně (210 evangelíků v roce 1930), Michalovce u Rovna (264), Kupičově (256) a Mirotíně (87).^{105/} Reformovaní, jejichž počet se zvýšil v letech 1924-1930 z 540 na 817, patřili od roku 1921 pod konzistoř ve Varšavě.

O české protestanty v Polsku pečovaly Kostnická jednota (zal. 1905) a Misijní jednota (1908). Jako vyslanec Kostnické jednoty navštívil české evangelíky na Volyni několikrát českobratrský farář František Prudký z Olomouce. Po něm tam od roku 1911 jezdil též farář Rudolf Šedý za Svěbohova. V roce 1922 cesta vikáře Rudolfa Šedého a řídicího učitele Josefa Klimeše směřovala na sovětskou Ukrajinu. Na západní Volyni navštívili Zdolbunov, Mirotín, Český Háj a Huleč, na zpáteční cestě Český Boratín, Mirotín a Michalovku. Během delší cesty na Ukrajinu v roce 1923 se vikář Šedý v doprovodu učitele Martínka zastavil ve Zdolbunově a v Mirotíně převzal balíčky a dopisy adresované krajanům v SSSR.^{106/} Roku 1923 kazatel Českobratrské evangelické církve a tajemník Biblické jednoty v Brně Vladimír Mičan vykonal evangelizační cestu do Polska, během které navštívil na Volyni české reformované sbory v Boratíně, Kupičově a Michalovce.^{107/} Zájezd k českým sborům v Polsku vykonal také farář Smetana z Vilémova, který se v Kupičově aktivně zúčastnil kurzů učitelů českých škol.^{108/} V Michalovce přednášeli také A. Adlof a A. Balabán.

Evangeličtí misionáři nepůsobili jen na své protestantské souvěrce, ale i na pravoslavné volyňské Čechy. Tak v Ozeranech u Radomyšle konal v roce 1923 kazatel Míčan přednášku, kde rozdával výtisky Českobratrské jednoty, jednotlivá evangelia v českém, ruském a polském jazyce a polské a ruské letáčky. Na přednášku navázala biblická hodina, během které zazpívala evangelická mládež z Boratína pod vedením dirigenta Jaroslava Opočenského. Evangelíci zde zřídili nedělní školu, kam chodilo třicet dětí, převážně pravoslavných. K evangelické reformované církvi v Ozeranech u Radomyšle přestoupilo v roce 1926 sedm pravoslavných rodin.109/

Menší množství českých protestantů (evangelíků a baptistů) z Volyně reemigrovalo spolu se svými souvěrci z polského Zelova v letech 1922-1926 do ČSR. Ústředí československých evangelíků v Praze - Kostnická jednota - organizovalo jejich návrat na půdu parcelovaných velkostatků v severních Čechách a na severní Moravě, kde se usídlilo 66 rodin.110/ Další rodiny se usídlily na jižním Slovensku. Celkem se podařilo z přihlášených 840 rodin realizovat reemigraci pouze 127 rodin, tj. 646 osob.111/ Z Volyně pocházely z Mirotína, Českého Hájce, Michalovky Dermaně a Novostav.

Evangelická mládež byla soustředěna do Sdružení české mládeže evangelické. Jeho odbočky v jednotlivých osadách organizovaly a vedly výchovu dospělejší mládeže. Schůze s bohatým náboženským a kulturním programem se konaly pravidelně každou neděli. Byly pořádány sjezdy, akademie, soutěže a kurzy. Chlubou evangelíků byly pěvecké sbory. Primát získal a udržel pěvecký sbor v Boratíně, kde se v roce 1928 konal sjezd evangelické mládeže. V roce 1936 se sjezd mladých evangelíků konal v Michalovce.112/

Evangelická reformovaná církev udržovala tradice českých bratrů a prostřednictvím liturgie a obřadů kultivovala český jazyk. V Boratíně byl reformovaný chrám postaven v roce 1907. Šlo o prostornou světlou stavbu s kazatelnou a varhanami. Rodina faráře Václava Hrdličky, který zde působil do zrušení českých farností v roce 1888, věnovala boratínskému sboru jeho kalich. Sborová knihovna v Boratíně obsahovala 400 svazků.

V Kupičově bylo počátkem 20. let mezi Čechy 155 reformovaných evangelíků, vedle 446 katolíků a 163 pravoslavných. Evangelíci zde měli od roku 1899 svou modlitebnu, kam přicházeli věřící i z Dažvy, Trnkovky, Ozeran u Kupičova a Vrbična. Na neobsazené místo faráře přišel v roce 1937 Jan Jelínek. V roce 1938 mělo dojít k otevření nového evangelického kostela, což okresní úřad nepovolil.

Modlitebna v Michalovce byla postavena v roce 1882, kazatelem byl ve 20. letech Pavel Rejchrt. Zdejší evangelicko-reformovaný sbor byl založen již v roce 1879, v roce 1899 byl přijat pod ochranu vilenskou evangelicko-reformovanou konzistoří, od roku 1921 patřil k varšavské konzistoři. Evangelických reformovaných rodin v Michalovce bylo 41, další 22 rodiny žily v Pokosech, Jarovce, Jadvipolu a Rovně. Celkem tedy ke sboru patřily 63 rodiny. V roce 1934 byl dán do užívání nový kostel. Pěvecký sbor navštěvoval Boratín, Kupičov a Ozerany.

První baptisté se přistěhovali do Michalovky již v roce 1883. Během několika let se jejich počet rozrostl na několik desítek dospělých pokřtěných členů. Počátkem dvacátých let působily mateřské sbory v Michalovce, Mirotíně a Novostavech, v dalších místech byly jejich kazatelské stanice. Takových českých a ukrajinských stanic bylo v okolí sboru mnoho. V Michalovce spolu s okolím zahrnoval sbor 43 rodiny. Novou modlitebnu si postavili v roce 1922. Starším sboru byl Jan Koutecký. Někteří baptisté se z Michalovky vystěhovali do Mirotína, Novostav, Porošova aj. Pěvecký sbor baptistů jezdil do Mirotína, Novostav a Zdobunova.

Modlitebna baptistů v Mirotíně byla postavena podle návrhu laického stavitele mlynáře Zajíčka v roce 1912. Interiér byl vyzdoben verši z bible v českém, polském a ruském jazyce. Kromě sedmi rodin reformovaných evangelíků žili v Mirotíně a sousedním Českém Hájce (dříve Chorostovo) jen baptisté, kteří pocházeli z Michalovky, Boratína, Zelova a Chersonska (Bohemka, Alexandrovka). V roce 1902 odkoupili od ruského šlechtice opuštěný dvůr Hlupanín se 700 desjatiny půdy, a to na splátky. Takto vzniklá česká část Hlupanína byla pak v roce 1912 pojmenována Mirotín.113/ Zpočátku vzniklo v Michalovce i Mirotíně mezi evangelíky a baptisty napětí, neboť evangelíci viděli v baptistech rozbíječe jednoty, po letech ale pominulo. Počet českých baptistů na Volyni se blížil k tisíci osob.

d) školství

Obnovení míru vedlo české menšinové pracovníky na západní Volyni ihned k pokusům o obnovení českého školství, aby byl co nejrychleji překonán neblahý stav zanechaný předválečnou rusifikovanou školou a válečným obdobím. Počátkem dvacátých let z 20 811 Čechů starších deseti let umělo číst 16 711 (80,3 %) a analfabetů bylo 4100 (19,7 %, v celém Polsku 38 %). Z celkového počtu gramotných Čechů mělo 5358 pouze domácí vzdělání, obecnou školu absolvovalo 11 262, střední školu 59, odbornou školu 18 a vysokou školu 14.^{114/} Přestože řada vesnic byla zničena válečnými událostmi, volyňští Češi věnovali prvořadou pozornost obnově školních budov. Ve školním roce 1920-1921 bylo na západní Volyni 29 veřejných a 5 soukromých českých škol. V roce 1921-1922 byly všechny soukromé školy převzaty státem a kromě toho bylo otevřeno deset nových českých škol. Celkem tedy do 44 českých škol chodilo 1974 žáků, z toho 1600 pravoslavného náboženství.^{115/} Působilo v nich 58 učitelů, z nichž byli 42 Češi, 10 Rusů a Ukrajinců, 5 Poláků a 1 Němec. Ze 42 českých učitelů jen 6 chodilo do české školy, zatímco 36 do ruských. Školy byly většinou jednotřídní o třech až čtyřech odděleních. Učilo se česky, od druhého oddělení 4 hodiny týdně polsky. Osobní náklady převzal stát, zatímco o věcný náklad se staraly obce. Umístění škol bylo různé kvality od dobře vybavených po venkovské chaloupky s malými okny a hliněnou podlahou.^{116/} Ve školním věku ovšem bylo 4727 českých dětí, tzn. že více než polovina z nich, zvláště z méně početných kolonií, chodila do polských škol, učila se doma nebo se vůbec neučila. Z podnětu Organizačního kroužku na Volyni se 17. července 1921 uskutečnil v hlavním městě Volyňského vojvodství Lucku sjezd zástupců českých obcí na polské Volyni, jehož hlavním bodem bylo založení České matice školské (ČMŠ) a hospodářská organizace českých osad.^{117/} Činnost ČMŠ měla být organizována podle vzoru Ústřední matice školské v Čechách. ČMŠ zůstala až do roku 1939 nejdůležitějším českým spolkem na Volyni a sehrála významnou roli při organizování zdejšího českého školství a kultury. ČMŠ založila ve významnějších českých osadách své odbory, tzv. kola, kde byla soustředěna veškerá organizační, finanční a materiální pomoc českému školství. Poválečné provizorium v oblasti českého školství v Polsku upravila československo-polská smlouva o právních a finančních otázkách, uzavřená ve Varšavě 23. dubna 1925. Podle této dohody měla být zabezpečena výuka dětí v mateřském jazyce a každý nátlak na rodiče, aby posílali děti do škol jiného vyučovacího jazyka, než je jejich jazyk mateřský, byl prohlášen za protizákonný. Povinností státu bylo otevřít státní menšinovou školu všude tam, kde národnostní menšina tvořila jednu čtvrtinu obyvatelstva obce a kde bylo školou povinných nejméně čtyřicet dětí příslušníků této menšiny. Toto na první pohled liberální ustanovení však naráželo na skutečnost, že na Volyni existovaly velké obce (gminy), zahrnující řadu nejen českých, ale i ukrajinských osad, a v žádné gmině obci nedosahoval počet Čechů 25 %. Pro českou menšinu z toho vyplývalo pouze použití dalších článků smlouvy, které umožňovaly otevření soukromých škol s vyučovacím jazykem menšiny, a to s právem veřejnosti. V tomto případě ovšem veškeré osobní a věcné výdaje šly na vrub menšinové organizace, která takovou školu zřídila, zatímco ministerstvo poskytovalo podporu pouze podle svých možností.^{118/}

Bylo jistě velkou zásluhou ČMŠ, že se podjala obtížného úkolu zorganizovat ve smyslu ustanovení československo-polské smlouvy české soukromé školství na Volyni. Nejobtížnější bylo překonání nedostatku finančních prostředků, které byly získávány formou pravidelných sbírek 1-2krát ročně a mimořádnými sbírkami při různých příležitostech - zábavách, svatbách, křtinách apod. Materiální pomoci (učebnice, žákovské knihovny, učitelé) se dostalo českému školství na Volyni také ze strany školské správy ČSR a spolku pro podporu československých zahraničních škol Komenský. Přesto české mateřské školy trpěly stálým nedostatkem učitelů, neboť mezi českou volyňskou mládeží byl malý zájem o učitelské povolání (ve školním roce 1925-1926 studovali na polských učitelských ústavech jen tři volyňští Češi).^{119/} Na českých školách působili zvláště absolventi polského učitelského semináře v Ostrzeszowě na Poznaňsku, kteří pocházeli ze Zelova a Kucova na Lodžsku.^{120/}

Stanovy Společnosti ČMŠ na Volyni se sídlem v Lucku byly schváleny 4. října 1923.^{121/} První valná schůze ČMŠ se sešla 2. prosince 1923 v Lucku za účasti 192 delegátů. Předsedou hlavní

správy ČMŠ byl zvolen Vladimír Preisler, místopředsdou Josef Vlk, tajemníkem Josef Albrecht. Příspěvek každého člena činil zpočátku 8 kg žita, z toho 75 % zůstávalo místnímu odboru, zbytek připadl ústředí. Později byl stanoven na dva zloté ročně.

V souvislosti se zaváděním společných škol pro všechny děti bez ohledu na národnost postupně klesal počet českých škol. K 1. březnu 1923 to bylo 40 českých škol s 1944 žáky, k 1. září 1924 jen 22 české školy, ale kromě toho dvě utrakvistické školy česko-polské a v řadě polských škol se vyučovalo českému jazyku jako předmětu. K 1. dubnu 1925 počet čistě českých škol klesl na 12.122/

Polské vyslanectví v ČSR dementovalo zprávy Národních listů, které v březnu 1925 psaly o útisku českého školství na Volyni. Dementi připouštělo přehmaty a omyly a snažilo se je odůvodnit tím, že polské školství se teprve organizuje.123/ Také olomoucký lidovecký Našinec psal, že polské úřady podnikly útok na české školy, které jsou zavírány. Podle listu v powiatu Luck byli propuštěni všichni čeští učitelé a akce pokračovala v powiatu Dubno. Záminkou pro propouštění českých učitelů byla jejich nekvalifikovanost, kvalifikovaní učitelé pak byli překládáni na ukrajinské školy.124/

Neutěšené poměry českého školství na Volyni, kdy ve školním roce 1924-1925 polské úřady dokonce organizovaly sbírání podpisů volyňských Čechů pro polské školy a byli odstraňováni čeští učitelé, vedly dozorčí radu ČMŠ k podání memoranda adresovaného ministru kultu a osvěty a Polskému výboru pro východní pohraničí. Memorandum obsahovalo deset požadavků, mj. aby každá česká osada měla vlastní školu s českým vyučovacím jazykem, řídicí učitelé dokonale ovládali český jazyk, vláda vydržovala na čtyřicet žáků jednoho učitele, byli přijímáni učitelé z ČSR, zřízen český školní inspektorát a byly nostrifikovány československé akademické diplomy.125/

Při debatě o československo-polské smlouvě upravující právní a finanční otázky promluvil v zahraničním výboru československé poslanecké sněmovny 24. února 1926 vůdce národních demokratů dr. K. Kramář o postavení české menšiny na Volyni. Zdůraznil mj. zásluhy volyňských Čechů v prvním zahraničním odboji a žádal, aby se s polskou vládou vyjednávalo, aby "ustanovení o 40 dětech pro veřejnou školu v obci platilo i pro osady".126/

Na valné hromadě ČMŠ konané 28. února 1928 bylo konstatováno, že tato školská a kulturní instituce má padesát místních odborů s 1870 členy. Spravovala již devět českých soukromých škol, které byly vybaveny pomůckami z ČSR. Odebírala 400 exemplářů časopisů a kupovala množství knih z ČSR. Novým předsdou ČMŠ místo Jana Janaty z Boratína, který tuto funkci vykonával v letech 1925-1928, byl zvolen Vladimír Mesner.

Počátkem roku 1929 se sešel první sjezd předsedů jednotlivých odborů ČMŠ. Předseda Vladimír Mesner informoval, že na Volyni jsou 24 státní školy, kde působí čeští učitelé a kde se vyučuje česky nebo je čeština vyučovacím předmětem. Na dalších 9 státních školách vyučovali češtinu učitelé jiné národnosti, např. Poláci z Těšínska. Škol ČMŠ bylo v té době 14 - v nich se učilo převážně česky. Konstatoval potřebu ještě dalších 15-20 českých učitelů pro státní školy.127/ V roce 1929 se VI. valná hromada ČMŠ konala ve Zdobunově, kde existovala česká škola vydržovaná v letech 1917-1922 českým výborem a 1922-1934 Českou besedou. Větší část českých dětí na Volyni navštěvovala státní školy, kde měla možnost výuky českého jazyka (2360 žáků v roce 1928-1929), zatímco do českých soukromých škol chodilo jen 390 žáků.128/ Při ČMŠ působil Spolek českých učitelů na Volyni, jehož předsdou byl učitel Vladimír Ficek ze Semidub, později Vladimír Tomáš z Kvasilova.129/ Spolek zorganizoval v lednu 1932 v Lucku svou 1. konferenci a valnou schůzi.130/

ČMŠ neměla žádné zaručené příjmy, členský příspěvek byl pranepatrný, podpora polského státu minimální. Tak v roce 1932 získala ČMŠ 15 tisíc zl. z ČSR, 8 tisíc z dobrovolných sbírek, 7 tisíc od jednotlivých místních odborů, 2 tisíce z prodeje knih a 2 tisíce z členských příspěvků. Vydání směřovala na matiční školy (20 tisíc zl.), administrativu (12 tisíc), a podporu českých studentů na učitelských ústavech (1 tisíc).131/ Do roku 1932 sebrala ČMŠ mezi volyňskými Čechy celkem 31 tis. zl.

Ze třinácti českých soukromých škol (v roce 1932-1933) byla škola ve Zdobunově organizována jako sedmiletá, v Lucku a Rovně pětiletá a v ostatních místech čtyřletá. Na těchto školách byli 524 žáci a 17 učitelů. Učilo se v nich česky, kromě polštiny, polského dějepisu a zeměpisu, které byly vyučovány polsky.

Podle vzoru polských plně organizovaných sedmitřídních škol počítala ČMŠ s rozšířením lucké školy, která měla být základem budoucí soukromé české střední školy, na školu vyššího typu. V roce 1937 šlo o pětitřídní školu se sedmi postupnými ročníky a pěti řádnými a třemi externími učiteli. Celkem 170 žáků platilo až 35 zl. ročně školného, v případě více dětí z jedné rodiny dohromady 50 zl. Žáci pocházeli z rodin rolníků (112), živnostníků (35), dělníků (14), úředníků (7) a podnikatelů (2). Z národnostně smíšených rodin bylo pouze jedenáct žáků a s výjimkou pěti byli všichni české národnosti. Většina žáků pocházela z okolí Lucka, neboť ve vlastním městě žilo pouze asi osmdesát českých rodin.^{132/} Škola měla žákovskou knihovnu s 266 svazky, učitelskou s 98 svazky a 120 učebnicemi a knihovnu pro dospělé s 250 svazky. Při škole působilo rodičovské sdružení, které pomáhalo při pořádání školních akcí a zajišťovalo styk s veřejností. Hmotně školu zabezpečoval odbor ČMŠ, který stanovil výši školního poplatku a získával prostředky k udržování školy. Školní čítárna byla udržována žákovskou samosprávou z příjmů různých zábav. Z českých časopisů byly k dispozici Lípa, Radost, Naše práce, Mladý svět, Poškolák a Naším dětem. Žákovská samospráva také řídila vnitřní život školy a učila děti demokratickému spoluzití a spolkovému jednání. Žáci se učili samostatně pořádat školní podniky a chovat se na nich zdvořile. V matičním internátu platili měsíčně 35 zl. hotově nebo v naturáliích.^{133/}

Škola ČMŠ v Rovně vznikla v roce 1926 a měla v polovině třicátých let 98 žáků a 3 učitele, správce školy Vladimíra Vlčka z Říčan u Prahy platilo československé ministerstvo školství a národní osvěty (MŠANO). Rovenská matiční škola měla čtyři postupné ročníky, žákovskou knihovnu s 261 svazkem a knihovnu ČMŠ se 763 svazky. Z ČSR odebírala osmnáct časopisů, např. Národní politiku, Venkov, Ilustrovaného zpravodaje a Hvězdu. Z prostředků získaných ze zápisného a diferencovaného školného byli udržováni učitel náboženství a školnice a placeno nájemné.

Ve Zdobunově se v roce 1930 rozhodli postavit novou dvoupatrovou moderní školní budovu, která byla předána do užívání v roce 1934, kdy školu převzala od České besedy ČMŠ. Školu každoročně navštěvovalo 150 žáků. Nová budova školy byla postavena s podporou spolku Komenský v Praze a československého MŠANO. ČMŠ školu udržovala ze sbírek, zábav a koncertů. V meziválečném období ji řídili Ljuba Vlasáková, Antonín Masopust a Josef Kosek.

Řádné valné hromady ČMŠ konané 7. března 1937 ve Zdobunově se zúčastnil legační tajemník tiskové služby vyslanectví ČSR v Polsku Josef Hejret. Delegáti jednotlivých odborů ČMŠ uznali potřebu zřízení zemědělské školy na Volyni nebo zemědělských kurzů spojených případně s rodinnou školou. Výdaje ČMŠ směřovaly především na služné učitelům (34 tisíc zl. ročně). Platy matičních učitelů ve výši 100 zl. (nástupní plat) až 250 zl. (po 25 letech služby) odpovídaly platům učitelů na státních školách. Učitelé z ČSR byly placeni lépe (náhrada za zvýšená vydání) a pracovali na hlavních školách (Luck, Rovno, Zdobunov). Učitelské konference, která se uskutečnila před valnou hromadou ČMŠ, se zúčastnil také inspektor volyňského školního kuratoria v Rovně. ČMŠ požádala o právo veřejnosti pro matiční školy, i bez toho však vysvědčení z matičních škol byla respektována stejně jako ze škol veřejných. Po podání žádosti provedlo školní kuratorium na matičních školách přísné revize, které proběhly úspěšněji na větších školách než na menších. Ke sledování didaktické a pedagogické úrovně učitelů zřídila ČMŠ zvláštní pedagogickou komisi. Pro rok 1937 uvolnila ČMŠ 18 tisíc zl. na stavební účely, zejména na stavbu školy v Rovně, neboť dosavadní provizorium neodpovídalo předpisům. Z úhrnu příjmů ČMŠ za rok 1936 ve výši 78 tisíc zl. pocházelo přes 50 tisíc zl. z ČSR. ČMŠ pečovala přímo jen o 680 žáků matičních škol (1935-1936), zatímco 2790 českých dětí navštěvovalo státní školy.^{134/}

Valná hromada zvolila komisi v čele s učitelem Křivkou ze Straklova, která měla připravit vydání dějin českých kolonií na Volyni. V květnu 1938 byl sepsáním pověřen ing. Alois Knotek, který zahájil studium v muzejních knihovnách v Lucku, Rovně, Dubně a Ostrohu.^{135/} Polsko-německá válka v roce 1939 však slibně započaté dílo zmařila, neboť autor se stal nezvěstným.

V prosinci 1937 odeslala ČMŠ československému ministerstvu zahraničních věcí podání obsahující souhrn nejnaléhavějších požadavků volyňských Čechů. Požadavky se týkaly jak školství, tak i jiných oblastí života menšiny. Mimo jiné požadovala zřídit českou hospodářskou a rodinnou školu s profesory z ČSR, českou průmyslovou školu, nečinit překážky ve vydávání levných cestovních pasů a v posílání peněz do ČSR ke hrazení vydání spojených se studiem a povolovat organizované zájezdy dětí do ČSR na levný společný pas.136/ ČMŠ vycházela z toho, že menšina ve druhé polovině 30. let neměla v sejmu svého zástupce, který by hájil její zájmy, a proto musí jednat s polskou vládou prostřednictvím ČSR, která její požadavky měla prosazovat při mezistátních jednáních s Polskem. Požadavky ČMŠ směřovaly především ke zlepšení poměrů v českém školství na Volyni, k usnadnění styků s ČSR a vytvoření prostoru pro činnost spolků.137/ Vyslanectví ČSR v Polsku však k podání menšiny podotklo, že momentální stav československo-polských vztahů není vhodný k předkládání jakýchkoliv požadavků, neboť Polsko neuznávalo zásadu vzájemnosti mezi českou menšinou v Polsku a polskou v ČSR.138/

Valná hromada ČMŠ 6. března 1938 konstatovala zhoršování situace Čechů na Volyni v důsledku tehdejší celkové polské politiky vůči národnostním menšinám. Zřízení úplných sedmitřídních škol ohrožovalo existenci českých málotřídek. V sedmitřídních školách české děti představovaly jen nevýznamnou menšinu, což negativně ovlivňovalo i existenci výuky českého jazyka jako předmětu. Čeští učitelé státních škol byli stále více nahrazováni Poláky z Těšínska, kteří podle úřadů výtečně ovládali český jazyk (10-12 osob). Češi měli v roce 1938 jen tři soukromé sedmitřídky (Luck, Rovno, Zdobunov), ostatní soukromé školy byly jednotřídky.139/ Pod dojmem jednání československého ministerského předsedy Milana Hodži s polskou menšinou v ČSR žádali někteří řečníci na valné hromadě ČMŠ vybrat delegaci, která by předala požadavky volyňských Čechů polskému předsedovi vlády gen. Felicianu Slawoji-Skladkowskému. Valná hromada zvolila komisi, která měla vypracovat memorandum a předložit ho nejprve volyňskému vojvodovi Henryku Józewskému. Úkolem další komise bylo napsat kroniku volyňských Čechů.

Poslední valná hromada ČMŠ se sešla 5. března 1939 v Lucku. Konstatovala mnoho překážek v mateřské činnosti. Skromné české školství na Volyni bylo ohroženo; kladně byly hodnoceny příspěvky ČSR na stavby škol a služné učitelům.140/ V srpnu 1939 správa ČMŠ svolala neoficiální schůzku zástupců českých osad na Volyni do Lucka, na které promluvil československý vyslanec v Polsku dr. Juraj Slávik a kde volyňští Češi vyjádřili podporu československému zahraničnímu odboji.

Nezastupitelnou úlohu sehráli v letech 1926-1939 čeští učitelé, které dávalo k dispozici československé MŠANO. Působili jak na velkých mateřských školách, tak i na některých státních školách. Již ve školním roce 1926-1927 vyslalo MŠANO na Volyň šest učitelů z ČSR, které platilo a zajistilo jim trvalou definitivu v ČSR po návratu. V roce 1931 působili na Volyni čtyři učitelé z ČSR, a to v Rovně, Zdobunově, Mirohošti a Kupičově.141/ Avšak 17. ledna 1932 byl Mirohošť nucen opustit učitel Jan Kozák, kterému úřady nepovolily další pobyt. Jeho osvětová činnost narazila na odpor polských nacionalistů, byla označena za politickou a on sám za krajního šovinistu, který si neváží svých nadřízených a školních úřadů a narušuje pokojné soužití volyňských Čechů s místním obyvatelstvem.142/

V roce 1932 byl z ČSR vyslán učitel Karel Švarc, a to na polsko-českou státní školu v Malíně. Již při jeho nominaci si polské vyslanectví v ČSR zjistilo, že jde o aktivního člena Československé strany národně socialistické a Sokola.143/ Ve zprávě polského ministerstva zahraničí se dokonce uvádělo, že jeho činnost ve straně je intenzivnější než na pedagogickém poli. Kromě Švarce působili v roce 1933 na Volyni také Vladimír Vlček na mateřské škole v Rovně, Josef Kosek ve škole České besedy ve Zdobunově a Josef Kredba na mateřské škole v Lucku.144/ Ovšem mimoškolní činnost učitelů z ČSR vzbuzovala krajní nelibost polských nacionalistů. Švarc byl školním inspektorem v Dubně obviněn z neloajálního vztahu k polskosti školy a šovinistických postojů, jimiž prý ovlivňoval místní české obyvatelstvo a mládež.145/ Okamžitému uvolnění Švarce zabránilo polské ministerstvo zahraničí, neboť změna by prý mohla být v ČSR interpretována jako zhoršení postavení české menšiny na Volyni.146/ V roce 1935 se školní kuratorium v Rovně znovu

obrátilo na ministerstvo kultu a osvěty se žádostí o Švarcovo odvolání. Tentokrát nepůsobily ani zahraničněpolitické ohledy, takže smlouva na další školní rok již nebyla se Švarcem obnovena.147/ Nástupcem Švarce v Malíně se stal další učitel z ČSR Josef Albl. Polské ministerstvo zahraničí doporučilo vykazovat ve vztahu k volyňským Čechům maximum objektivismu a Albla přijmout. Vzhledem k tomu, že polské vyslanectví v Praze nezjistilo, že by se Albl veřejně angažoval, dalo ministerstvo kultu a osvěty souhlas k jeho nástupu od 1. září 1936.148/

Státní školy, které navštěvovali čeští žáci, byly různých typů. V česko-polských školách (11 škol) sice učili Češi, ale nejméně polovina předmětů a vyučovacích hodin byla vyučována polsky. Na polsko-českých školách (14 škol), kde značná část učitelů byli Poláci, se učilo česky jen jako vyučovacím předmětu. Tak tomu bylo také na polsko-ukrajinských školách (7 škol). Do těchto tří typů škol chodilo ve druhé polovině třicátých let 1800 českých žáků. Další stovky českých dětí (850) byly nuceny navštěvovat polské školy, na kterých nebylo postaráno o výuku českého jazyka.149/ Na vlastní náklad Češi postavili 53 školní budovy.

Pro české učitele byly od roku 1927 pořádány kurzy, na kterých přednášeli profesor průmyslové školy v Brně Maxmilián Kolaja český jazyk a odborný učitel Stanislav Vrána z Brna pedagogiku. Kurzů se zúčastňovalo na čtyřicet učitelů.150/ Zájemci z Volyně se také zúčastňovali kurzů pro české zahraniční učitele pořádaných v ČSR. V roce 1922 se takového kurzu zúčastnilo 14 učitelů a 5 učitelek.151/ Prázdninové pobyty v ČSR byly péčí Českého srdce organizovány i pro děti zahraničních krajanů. Desetidenního pobytu v Praze zorganizovaného pro děti z Volyně se např. v roce 1927 zúčastnilo 58 dětí doprovázených třemi průvodci.152/ V roce 1931 se zúčastnilo výpravy 18 chlapců a děvčat.

Zhoršení polsko-československých vztahů v souvislosti s otázkou Těšínska se ve druhé polovině 30. let dotklo také českých škol na Volyni. V Rovně, Zdobunově a Lucku polští demonstranti zamazali okna českých škol.153/

e) politický život

Po rozdělení Volyně v roce 1921 se v její západní části zformoval Organizační kroužek, který se rozhodl vytvořit organizaci reprezentující oprávněné požadavky a zájmy volyňských Čechů.154/ Svolač na 17. července 1921 první shromáždění českých kolonistů z polské Volyně do Lucka. Shromáždění se zúčastnil 141 delegát z 57 lokalit a také československý vyslanec v Polsku prof. Prokop Maxa (do roku 1924).155/ Sjezd byl povolen volyňským vojvodou, který pozvánky do vzdálenějších osad nechal doručit úřední cestou. Polský ministr vnitra Konstanty Skirmunt se v této souvislosti vyslovil s velkým uznáním o práci našich krajanů pro povznesení hospodářské a kulturní úrovně celého vojvodství. Schůze volyňských Čechů byla zahájena krajanem Fenclem ze Slavuty. Čestným předsedou sjezdu byl Prokop Maxa, který pronesl delší řeč, ve které slíbil podporu kulturní i hospodářské činnosti volyňských Čechů ze strany ČSR. Vyslovil názor, že také polská vláda bude podporovat české úsilí o vytvoření hospodářské a kulturní organizace, neboť jí záleží na udržení hospodářsky cenného českého živlu, jenž je vzorem ostatním občanům. Poté promluvil učitel Antonín Perný o potřebě české školské organizace a vyslovil se rozhodně pro českou školu. Zástupce ukrajinské osvětové organizace Prosvita vyslovil dík ČSR, která umožnila další vzdělávání ukrajinské mládeže. Poté byl projednán návrh na založení hospodářských družstev, která se měla spojit ve svaz, jenž by byl ve styku s obdobnými svazy v ČSR a Polsku. Vyslanec Maxa slíbil, že na podzim 1921 uspořádá československé vyslanectví přednáškové turné po všech českých osadách na Volyni s přednáškou o ČSR. Ve zprávě československému ministerstvu zahraničních věcí uváděl, že vedle zanedbaného pole a domu ukrajinského a polského zemědělce vypadá český dům jako vila, česká pole jako zahrada a český venkovan jako elegantní měšťan. Upozornil na blahodárný vliv českého moderního hospodaření na polská a ukrajinská hospodářství.156/ Dominantní událostí následujícího roku byly oslavy 50. výročí založení jedné z nejlepších českých osad - Boratína, které se uskutečnily 21.-22. května 1922 za účasti československého vyslance P. Maxy a zástupce československé církve faráře K. Nagyho z Vanovic u Boskovic na Moravě. Maxa si povšiml upravených statků s krásnými ovocnými sady a stáji plnými dobytka. Škody způsobené válečnými událostmi již byly zaceleny. V rámci oslav proběhly kromě bohoslužeb přednášky faráře

Nagyho a vyslanec Maxy o poměrech v ČSR. Vyslanec poděkoval volyňským Čechům jménem prezidenta T. G. Masaryka, československé vlády a celé staré vlasti za jejich práci a věrnost národu. Polské vládě vyjadřoval vděčnost za její péči a zdůraznil, že vojvodství se na Čechy dívá jako na vzor pro ostatní. Krajanům slíbil kulturní pomoc z vlasti. Jménem polské vlády promluvil starosta powiatu Luck, který zdůraznil, že vládě na české kolonii záleží a zaručuje jí plnou svobodu a podporu. Ve své zprávě československému ministerstvu zahraničních věcí Maxa opětovně zdůrazňoval rozdíl mezi vzornými českými vesnicemi a ukrajinskými osadami se zanedbanými domy i poli. Podle Maxy úřadům velmi záleželo na přízni Čechů, ve kterých viděly možné zprostředkovatele mezi Poláky a Ukrajinci, neboť Češi byli v přátelském poměru k oběma stranám. Na podzim 1922 chystal Maxa návštěvu všech českých osad na Volyni a chtěl sem vyslat také jednotlivé úředníky vyslanectví, např. tiskového ataše. Vyslanec také registroval čistý český jazyk zdejších krajanů; boratínský smíšený sbor zpíval staré písně tak dokonale, že by mohl podle jeho názoru vystupovat i v ČSR.157/

Návštěva Maxy v Boratíně neunikla pozornosti polského tisku. Varšavská Rzeczpospolita psala o vnitřní solidaritě, soudržnosti a vzájemné podpoře volyňských Čechů. Povšimla si chlévů plných dobytka, zdejších budov a jednopatrových škol v téměř všech českých koloniích. Volyňští Češi nepřerušili podle listu vztahy se starou vlastí a uchovali si svou národnost, někteří dokonce jiný než český jazyk neznali. Poměr krajanů na Volyni k Polsku charakterizoval jako příznivý, neboť Češi chápali, že z dobrého soužití s Poláky mohou mít značný prospěch. Polsko prý zajišťovalo Čechům blahobyt i svobodu vyznání a národnosti a zároveň je chránilo před závistivou nechtí ukrajinských mas. Noviny oceňovaly, že Češi platili daně rychleji a přesněji než všichni ostatní občané a také armádě dodávali brance ochotně a bez odporu. Konstatovaly, že český živel na Volyni má vysokou cenu a jeho politická loajalita by měla být Polskem prospěšně využívána.158/

K politické aktivizaci volyňských Čechů došlo v souvislosti s parlamentními volbami v listopadu 1922. Na Volyni bylo voleno 16 poslanců, a to ve třech volebních obvodech, kterými byly obvod č. 56 Kovel-Luboml-Vladimir-Horochov s 5 mandáty, č. 57 Luck-Rovno se 6 mandáty a č. 58 Kremenec-Dubno-Ostroh (Zdolbunov) s 5 mandáty.159/ V září 1922 se v Lucku sešli představitelé volyňských Čechů, zdůraznili loajalitu vůči Polsku a rozhodli se vytvořit český volební výbor. Nepostavili však vlastní kandidáty a ponechali voličům volnost.160/ V této souvislosti varšavská Rzeczpospolita psala o politickém vlivu Čechů na jiné národnosti Volyně, jmenovitě na Ukrajince, kteří se prý řídili jejich příkladem. Šlo o to, zda Češi půjdou společně s blokem národnostních menšin, tvořeným hlavně Ukrajinci, Židy, Němci a Rusy, nebo s polskými stranami. Češi odmítli podporovat blok národnostních menšin a v prvních volbách do sejmu a senátu se rozhodli dosáhnout svých politických cílů prostřednictvím polských stran. Vzhledem k českému konzervativismu a odporu vůči náhlým agrárním reformám bylo jasné, že volyňští Češi nebudou volit radikální frakce. Dali své hlasy těm stranám, které obhajovaly právo na soukromé vlastnictví.161/ Nikdy nebyla Volyň dějištěm tak rušné volební agitace. Hodně volyňských Čechů volilo kandidáta Křesťanského svazu národní jednoty (pravicový volební blok polských národních a křesťanských demokratů) českého úředníka ministerstva státních statků Šturma, který však nezískal dostatečný počet hlasů.162/ Všechny mandáty na Volyni získal blok menšin, který získal 79 % hlasů (16 ukrajinských a 5 židovských poslanců a senátorů).

Po skončení voleb kritizoval na slavnostní schůzi České besedy ve Zdolbunově 19. listopadu Rudolf Jozef skutečnost, že se Češi nezúčastnili voleb se svou kandidátkou, takže nebudou v parlamentě zastoupeni. Navrhl zřídit Český sekretariát pro Volyň, který by svolával schůze zástupců jednotlivých českých osad k poradám. Jako nejvhodnější dorozumivací prostředek viděl český časopis sloužící národním, kulturním a hospodářským zájmům volyňských Čechů, jejichž centrem měl být Zdolbunov. Na schůzi promluvil tajemník československého vyslanectví v Polsku dr. Vladimír Víška, který rovněž považoval Zdolbunov dle polohy a počtu českého obyvatelstva za přirozené středisko. Zdolbunov byl městem s nejvíce českým rázem podporovaným stálým českým přistěhovalectvím z okolí. Češi zde vykonávali funkci starosty bez přerušení od roku 1909.163/ Bylo rozhodnuto svolat do Zdolbunova další schůzi, a to k projednání otázky zřízení Českého

sekretariátu. Shromáždění shlédlo i dramatické představení v provedení divadelního odboru České besedy.

Volby do rad gmin konané na Volyni v létě 1927 skončily pro Čechy nepříznivě. Pokud byl některý Čech zvolen do rady, pak to bylo především díky podpoře, které se mu dostalo od Ukrajinců. Ve Zdobunově byli sice zvoleni tři čeští radní, ale vzhledem k počtu Čechů jich mohlo být více. V Rovně, kde žilo 120 českých rodin, nebyl zvolen žádný Čech. V obou městech mnoho českých voličů, zvláště žen, nemohlo hlasovat, protože nemělo v pořádku občanské průkazy. V obci gmině Dědkovice neprošel ve volbách do rady ani jeden Čech, ačkoliv zde žily téměř 3 tisíce Čechů. Nejvíce Čechů (šestnáct) bylo zvoleno v Dubenském powiatu, čtyři ve Zdobunovském, dva v Luckém a pouze jeden v Rovenském. Češi představovali 4 % členů rad gmin a 2,5 % členů okresních sejmíků.164/

Celomenšinovou politickou organizací se měla stát Československá národní jednota v Polsku ustavená v Kvasilově 27. listopadu 1927 za účasti 50 delegátů ze 16 českých osad na Volyni. Jejím úkolem bylo prosazovat požadavky menšiny a koordinovat činnost českých osvětových, svépomocných a tělovýchovných spolků.165/

V čele organizace měla být Národní rada československá v Polsku, která měla 19 členů. Předsedou byl zvolen učitel Antonín Perný, místopředsedy Josef Ráž a František Švihovský.166/ Do Československé národní jednoty mělo vstoupit veškeré dospělé české obyvatelstvo v Polsku. Ve skutečnosti se na venkově politika nepěstovala a při obecních volbách prosazovali své názory především majetníci.167/ Podle učitele Karla Půlpytla se zásady volyňských Čechů blížily názorům polské agrární strany (PSL "Piast" Wincentyho Witose).168/ Češi do politiky nezasahovali, a proto mezi nimi nebylo ani různých politických směrů.

Jistou politickou aktivitu volyňských Čechů však vyvolaly parlamentní volby v roce 1928.

Československá národní jednota vyzývala ke společnému postupu s Poláky. Tím byly vytvořeny předpoklady pro oboustranně výhodnou spolupráci s tvořícím se provládním sanačním Bezpartijním blokem spolupráce s vládou (BBWR).169/

Národní rada svolala na 15. leden 1928 do Kvasilova předvolební schůzi, které se zúčastnilo přes 80 osob ze 32 osad. Sjezd zahájil redaktor Hlasu Volyně A. Perný, který doporučil připojit se k vládní straně, pokud postaví českého kandidáta na první místo v jednom ze dvou volebních obvodů, kde Češi tvořili značné procento obyvatel, tj. buď v obvodu č. 57 (Luck-Rovno) nebo č. 58 (Křemenec-Dubno-Zdobunov). Ze 72 hlasujících získal Perný 58 hlasů jako český kandidát. Zároveň byl zvolen český volební výbor. Z polské strany bylo přislíbeno, že Perný bude zařazen na druhém místě ve volebním obvodu č. 58, kde bylo voleno celkem 5 poslanců.170/

Kandidatura Perného však nebyla vhod úřadům a volyňský vojvoda se obrátil na konkurenční Českou matici školskou, aby svolala předvolební schůzi Čechů do Lucka, Rovna a Dubna. Na všech byl osobně přítomen vojvoda W. Mech. Na těchto schůzích byli navrženi jako kandidáti na poslance předseda ČMS Vladimír Mesner a hostinský a rolník z Mirohoště Vladimír Meduna. Perný nato obvinil ČMS z vměšování se do politických záležitostí.171/

Ve volbách do sejmu konaných 4. března 1928 získal Bezpartijní blok největší úspěch právě na Volyni, kde ve volebním obvodu č. 56 (Kovel-Luboml-Vladimir-Horochof) získal všech 5 mandátů. V klubu BBWR, který byl největší, ale neměl ve 444členném sejmu majoritu, zasedalo 114 Poláků, 3 Ukrajinci, 2 Bělorusové, 2 Židé a 1 Čech (V. Meduna).172/ Zvolení V. Meduny pozitivně hodnotil i nový československý vyslanec v Polsku volyňský Čech dr. Václav Girska (1927-1935), podle něhož podpora vládní kandidátky podstatně zlepšila postavení českých kolonií na Volyni.173/

V nových parlamentních volbách, které se konaly v listopadu 1930, získal BBWR v sejmu 249 mandátů a ve 111členném senátu 75 křesel, a tím kontrolu nad legislativou. Do nového sejmu byl opět zvolen za BBWR, který podporovali i volyňští Češi, český poslanec V. Meduna, který kandidoval na 3. místě kandidátky vládního bloku ve volebním obvodu č. 58 (Křemenec-Dubno-Zdobunov).174/ Češi v předvečer voleb vstoupili do Volyňského sjednoceného občanského volebního výboru, který pod vedením vojvody H. Józewského organizoval volební vítězství BBWR na Volyni. I na Volyni ovšem tyto volby proběhly pod vládním nátlakem. V gmině Kněhynin, ke

kteře patřilo 41 vesnic, musel wójt, kterým byl v té době Ukrajinec, nařídít soltysům, že voliči mají hlasovat pro vládní kandidátku BBWR. Současně měl nařizeno rozdat spoustu agitačních provládňích brožur. Předseda ČMS V. Mesner byl povolán na vojvodství, kde byl vyzván, aby na předvolební schůzi agitoval pro vládní kandidátku. Také soltysové museli na předvolebních schůzích agitovat pro Bezpartijní blok. V den voleb volební komise otevřeně vybízely voliče, aby hlasovali pro vládní blok. Okresní starostové nařizovali volebním komisím, že BBWR musí získat nejvíce hlasů. V Miluši vhodili větší počet vládních hlasovacích lístků do volební urny ještě před zahájením voleb, po volbě členy volební komise z řad opozice odvedli a opoziční hlasovací lístky byly z urny odstraněny. Do některých volebních místností přicházeli voliči hromadně i s hudbou a manifestačně hlasovali pro BBWR. Předseda ČMS upozorňoval vojvodu Józewského, že Češi budou hlasovat pro BBWR, ale nepřejí si za poslance V. Medunu. Jeho kandidatura vyvolala, podle vyslance Girsy, značné roztrpčení mezi krajany, kteří se pak voleb zúčastnili jen v nepatřném procentu.175/ Vojvoda Józewski traktoval volyňské Čechy jako element cizí, ale přizpůsobivý každé státní politice a z hlediska hospodářského přínosný. Na Volyni bylo zvoleno 11 Poláků, 8 Ukrajinců a 1 Čech. V novém sejmu poslanci z Volyně vytvořili volyňskou parlamentní skupinu v čele s Ignacy Pulawskim.

Podle poslance I. Pulawského se styky s českým obyvatelstvem na Volyni rozvíjely velmi dobře.176/ Také polská administrativa hodnotila kladně loajalitu volyňských Čechů vůči státu, i když jejich národní uvědomění označovala za šovinismus.177/ Naproti tomu poslanec za těšínské Poláky v poslanecké sněmovně československého Národního shromáždění Chobot tvrdil, že volyňští Češi jsou pouhými přistěhovalci, kteří se nemohou dožadovat stejných práv, jaká přísluší autochtonním Polákům na Těšínsku.

Činnost poslance V. Meduny byla ze strany volyňských Čechů posuzována různě. Mnozí chválili jeho idealismus a vzpomínali na jeho úspěšné intervence u polských úřadů, ale zejména v kruzích ČMS byla jeho polonofilská a oportunní politika hodnocena nepříznivě.178/ Matice si stěžovala, že pro ni nic nedělá, čeští učitelé marně čekali na potvrzení stanov svého spolku, zemědělci se bezúspěšně snažili dostat koncesi na pojišťování proti ohni, kterou měl polský Všeobecný pojišťovací ústav, kterému neradi platili velké pojišťovací obnosy. Podle vyslance Girsy se ani volyňský vojvoda Józewski netěšil přízni krajanů, neboť prý byl zaujat proti Čechům a preferoval Ukrajince.179/ Ve skutečnosti byl vztah vojvody k Čechům ambivalentní, kritériem byl vztah menšiny k jeho politice.

V květnu 1931 se ve Zdobunově sešel za účasti 58 delegátů ustavující sjezd Svazu československých spolků v Polsku se sídlem ve Varšavě. Za svůj ústřední orgán označil časopis *Náš buditel*, který vycházel již od roku 1930. Předsedou prozatímního výboru byl zvolen předseda ČMS Vladimír Mesner, místopředsedou poslanec Meduna. Ustavujícího sjezdu se z Volyně zúčastnili zástupci Hlasu Volyně, Našeho buditele, České matice školské, České besedy Zdobunov, tělovýchovných jednot Sokol Rovno, Huleč, Zdobunov, Kvasilov a Mirohošť, Sdružení mládeže Kupičov, hasičských sborů Kvasilov, Straklov, Mirotín, Semiduby, Mirohošť, Podcurkov, Kupičov, Omelanština a Ulbárov, českých úvěrních družstev Rovno, Boratín, Moskovština a Kupičov a mlékárenských družstev Kněhynínky, Boratín, Malín, Mirohošť, Huleč a Moskovština.180/ Druhá polovina 30. let byla ve znamení zhoršujícího se postavení Čechů na Volyni, což bezprostředně souviselo s eskalací problému Těšínska. Už v roce 1935 otiskla Polsko *Zachodnia štvavý* článek nazvaný *Dost trpělivosti*, který požadoval vyhnání Čechů z Volyně. Článek byl symptomem revize dosavadního polského poměru k volyňským Čechům, kteří prý měli vše na rozdíl od trpících Poláků na Těšínsku.181/

Československý tisk upozorňoval na nepřízeň polských úřadů, které různými způsoby omezovaly českou menšinu v Polsku. Sociální revue psala o údajně upadající životní úrovni Čechů na Volyni.182/ Moravská orlice přinesla zprávu o odjezdu transportu českých emigrantů z Volyně do Kanady, což prý hrozilo oslabit význam menšiny, která měla velký význam pro československý vývoz na Volyň.183/ Tuto zprávu dementovalo polské ministerstvo vnitra, neboť podle sdělení vojvodského úřadu v Lucku k žádné masové české emigraci z Volyně nedošlo.184/

Pozitivní hodnocení volyňských Čechů uvedl v lednu 1937 *Wieczor Warszawski*, který hodnotil polsko-český poměr na Volyni jako bezvadný.^{185/} Také Rodinný kalendář volyňských Čechů na rok 1937 uváděl, že loajální chování kolonistů vůči úřadům dávalo dobrý příklad ostatním občanům v plnění povinností vůči státu.^{186/}

V době zářijové krize v ČSR v roce 1938 navrhoval v *Krajanských listech* Josef V. Rejzek vytvoření polsko-československé unie a vyzýval československou vládu, aby ji Polsku nabídla. Uváděl, že pro unii horoval již v roce 1935.^{187/} V květnu 1939 zaslali volyňští Češi telegram československé kolonii ve Francii jako odpověď na pozdrav III. sjezdu francouzských Čechů a Slováků, ve kterém se připojili ke každé akci za osvobození Čechů a Slováků z německého jařma.^{188/} Na srpnové schůzi svolané ČMSŠ delegáti jednotlivých českých osad za účasti vyslance Juraje Slávika jednali o politické situaci a vydali výzvu ke sbírkám na československý zahraniční odboj.^{189/}

f) styky se starou vlastí

Péče o krajany v zahraničí byla v ČSR soustředěna především v Národní radě československé v Praze, jejíž odbor pro československé zahraničí byl ustaven 16. dubna 1919. O krajany pečoval od roku 1928 také Československý ústav zahraniční (ČÚZ), o zahraniční české školy se staral spolek pro podporu československých zahraničních škol Komenský. S krajany na Volyni udržovaly kontakty také Jednota Čechoslováků z Ruska a Sdružení Čechů a Slováků z Ruska, které vzniklo za předsednictví volyňského Čecha dr. Václava Vondráka (obě organizace se v dubnu 1925 sloučily do Ústředního sdružení Čechů a Slováků z Ruska).^{190/} Později vznikla akce Našim na Volyni s Domovem československé zahraniční mládeže, která pečovala o krajanský katolický dorost. V roce 1921 ministerstvo zahraničních věcí přidělilo svému ruskému referátu úředníka, který se měl zabývat výlučně volyňskými Čechy. Zároveň bylo rozhodnuto zřídit konzulární zastupitelstva v Rovně a Lvově.^{191/}

V souvislosti s přípravnými pracemi k zahájení obchodních styků se sovětským Ruskem byly zřízeny i zvláštní československé obchodní mise ve státech bezprostředně sousedících s Ruskem. Taková agentura byla mj. zřízena i v Rovně. Odtud pak zástupci ministerstva zahraničí a úřadu pro zahraniční obchod navazovali již přímo jednání s obchodními zástupci sovětského Ruska.^{192/} Ve Zdobunově zřídila svou filiálku Slovanská akciová obchodní společnost v Praze, kterou založilo sdružení českých průmyslníků a obchodníků z Ruska. Účelem společnosti bylo navázat obchodní styky s okrajovými státy na území bývalého Ruska, a to i za pomoci volyňských Čechů.^{193/} České menšiny v zahraničí figurovaly především jako výhodná odbytíště a prostředník exportu pro československý průmysl. V letech 1922-1938 směřovaly z ČSR na Volyň celkem 2 tisíce vagonů se zemědělskými stroji pro tamní české rolnictvo.^{194/} Jen v roce 1929 dovezli volyňští Češi za více než 3 mil. Kč československých zemědělských strojů a v roce 1930-1931 za 25 824 Kč knih. Zámožnější volyňští Češi navštěvovali ČSR, odebírali české časopisy, případně posílali do staré vlasti své děti na studia. Organizované výpravy směřovaly na všesokolské slety, orelské slavnosti, v roce 1921 na vzpomínkové slavnosti k 300. výročí poprav českých pánů a v roce 1929 na oslavy svatováclavského milenia.^{195/} Návštěvy ČSR však byly ze strany polských úřadů ztěžovány vysokým poplatkem za vystavení pasu a složitou a zdlouhavou procedurou, která mnoho zájemců odradila. Problémy byly i s posíláním peněz z Polska do ČSR k úhradě předplatného časopisů. Těžiště péče o volyňské Čechy bylo ovšem na československém vyslanectví v Polsku. Zvláště markantní to bylo v letech 1927-1935 za úřední periody vyslance dr. Václava Girsy. Během svého zájezdu na Volyň v květnu 1929 vyslanec jednal nejprve v Lucku s reprezentací České matice školské o poměrech kolonistů, zvláště o školských a hospodářských problémech, a navštívil volyňského vojvodu H. Józewského. Poté odjel do některých lokalit, kde žili Češi, jako byly Stromovka, Volkov, Straklov, Dubno, Mirohošť, Moldava, Hlinsk, Sedmihrany, Zdobunov, Kvasilov a Rovno. Vítání se zúčastňovali představitelé obcí, učitelé s dětmi, hasičské spolky s hudbou, místní pravoslavní duchovní, Sokolové a další obyvatelé. Vyslanec jim vyřizoval pozdravy z ČSR, vyzvedával jejich zásluhy v boji za samostatnost a uctil památku padlých. Zdůrazňoval výhody jejich postavení oproti sovětské Volyni, přátelské stanovisko polské vlády, což volyňské

Čechy zavazuje k vděčnosti a loajálnosti. Nabádal k oddanosti polskému státu, k péči o dítě, úctě ke škole a učitelů. Jeho první návštěva vždy patřila škole, kde se zajímal o její charakter, počet dětí, učitelů, knih a ptal se na přání učitelů a občanů, dále navštívil představitele jednotlivých obcí a pravoslavné chrámy v Kvasilově a Hlinsku. Ve Zdobunově a Kvasilově uspořádaly tělovýchovné jednoty Sokol na počest vyslance improvizované akademie, které, zvláště v Kvasilově, vzbudily pozornost a velký obdiv doprovázejících polských činitelů. V Lucku se zúčastnil slavnostní besídky odboru ČMŠ. Ve Zdobunově a Kvasilově navštívil vyslanec sklady a továrny hospodářských strojů. V Lucku, Dubně a Rovně vykonal návštěvy u okresních starostů a v Lucku se zúčastnil konference zástupců všech českých osad, které bylo přítomno asi 40 delegátů. Na konferenci vyslanec provedl rozbor svých dojmů z cesty, přičemž poukázal na nedostatek hospodářské organizace. Nabádal krajany k podpoře ČMŠ, budování družstev a peněžních institucí.196/ Z Girsovy zprávy československému ministerstvu zahraničních věcí vyplývalo, že se polský sanační režim v tomto období choval k volyňským Čechům příznivě a viděl v nich státotvorný loajální element, kterým také v plné míře byli. Vzájemný poměr mezi polskou vládou a českou menšinou byl navenek velmi dobrý, jen důvěrně krajané sdělovali různé stesky. Česká loajalita zvláště vynikala v kontrastu s nedůvěrou vůči polskému státu projevující se u jiných národnostních menšin. Upozorňoval, že volyňským Čechům se dosti dobře daří žít v politicky choulostivé situaci mezi Poláky a Ukrajinci, kdy si musí počínat tak, aby nevzbudili žárlivost, případně nenávist obou zápasících stran.197/

Navrhl zřízení československého honorárního konzulátu na Volyni, jelikož prý nebylo politicky prozíravé, aby se volyňští Češi museli obracet na Lvov (orientovaný ukrajinsky), neboť česká Volyň musí směřovat k polské Varšavě.198/ V souvislosti s Girsovým návrhem byly podány dvě žádosti. Jednu podal československý státní příslušník a obchodník ve Zdobunově Rudolf Jozef (nar. 1883 v Hořicích), který zde zastupoval 10 československých továren, mj. firmu Václav Knotek v Jičíně. Ročně odebíral z ČSR okolo 50 vagónů různých strojů. Z jeho žádosti vyplynulo, že v průběhu dvacátých let pomohl 500 československým občanům prchajícím ze sovětského Ruska.199/

Druhým žadatelem o jmenování honorárním konzulem byl polský státní příslušník ing. Vladimír Svárovský (nar. 1886 v Kvasilově), který se zavázal, že všechny výlohy bude hradit z vlastních prostředků. Tento syn továrníka ovládal aktivně či pasivně 14 jazyků, studoval na Technologickém institutu v Petrohradě a na strojním odboru Českého vysokého učení technického v Praze, kde jej zastihl výbuch první světové války. Jako ruský občan byl konfínován a teprve v roce 1918 se mohl vrátit jako ukrajinský státní příslušník na Volyň a poté se ujmout továrny svého otce v Kvasilově. Od roku 1923 byl starostou tamního Sokola, což byla první obnovená sokolská jednotka v Polsku.200/ Svárovský navrhoval, že prozatímně umístí konzulát v kanceláři své továrny, přičemž počítal s postavením samostatné budovy konzulátu.201/ Ve svém dobrozdání uváděla Ústředna obchodních a živnostenských komor, že V. Svárovský je člověk vysoce inteligentní, sečtělý, společenský, požívající značné sympatie v širokých občanských vrstvách. Považovala ho za zasloužilého veřejného pracovníka, dobrého obchodníka a progresivního podnikatele.202/ Naproti tomu za R. Jozefa intervenoval ústřední sekretariát Československé strany národně socialistické, který uváděl, že Jozef propaguje výhradně československé výrobky. Naproti tomu druhý uchazeč o místo konzula Svárovský prý propagoval výhradně polské výrobky.203/ K tomu uvedlo československé vyslanectví ve Varšavě, že jde o nedorozumění, které pramení z toho, že V. Svárovský jako majitel továrny v Polsku se stará o odbyť svých výrobků, kdežto R. Jozef zastupuje československé firmy. Doporučovalo, aby nebylo přehlédnuto, že Svárovský jako starousedlík lépe zná mentalitu menšiny, zatímco Jozef neznal delikátní vnitřní poměry kolonie, což ho přivedlo k vážným konfliktům s některými jejími členy. Ani polské úřady prý nebyly s Jozefem spokojeny. Vyslanectví doporučovalo do funkce konzula Svárovského.204/

Na základě návrhu vyslanectví předložilo ministerstvo zahraničních věcí vládě návrh na zřízení honorárního konzulátu v Kvasilově a jmenování ing. V. Svárovského honorárním konzulem. Kvasilov byl charakterizován jako centrum českého živlu na Volyni. Úkolem konzulátu měla být vedle podpory československého vývozu péče o kulturní a hospodářské povznesení zdejších Čechů.

Obvod konzulátu byl totožný s Volyňským vojvodstvím. Konzulát měl vykonávat obchodní a vízovou agendu s právem tituláře vybírat konzulární poplatky.^{205/} Vzhledem k tomu, že žádné ministerstvo nevzneslo proti zřízení konzulátu námitek, vláda 11. září 1930 schválila jeho zřízení a jmenování Svárovského, a to za předpokladu, že tento honorární konzulát nebude v budoucnosti přeměněn v efektivní a že státní pokladně nevzejdou tímto opatřením žádné výdaje. Souhlasila s vyhotovením konzulárního patentu pro nového tituláře.^{206/}

Svým rozhodnutím z 2. dubna 1931 polský prezident udělil exequatur honorárnímu konzulovi v Kvasilově ing. Svárovskému pro obvod Volyňského vojvodství. Svárovský se dostavil 11. května 1931 na vyslanectví ČSR ve Varšavě, kde složil do rukou vyslance dr. Girsy služební slib. Za svého zástupce navrhl Jiřího Šmolíka (nar. 1887 v Hlinsku).^{207/}

Vyslanectví podalo ministerstvu zahraničních věcí návrh na jmenování obchodního vedoucího továrny na hospodářské stroje v Kvasilově Jiřího Šmolíka honorárním vicekonzulem, ale nedodalo vyžádané informace o jeho způsobilosti, takže oficiálně nebyl schválen a užíval, jak se později zjistilo, titulu vicekonzula neprávem. Po Šmolíkově předčasné smrti v roce 1933 vyzvalo ministerstvo Svárovského, aby jmenoval jinou vhodnou osobu, která by jej mohla zastupovat.^{208/} Svárovský navrhl v červenci 1933 jako svého zástupce učitele Vladimíra Tomáše (nar. 1886) z Kvasilova, polského státního příslušníka, absolventa tří semestrů fyzikálně-matematické fakulty kyjevské univerzity, jehož studium v roce 1919 přerušil příchod bolševiků. Tomáš byl činný v místních spolcích jako místostarosta TJ Sokol, jednatel odboru ČMŠ a pokladník hasičského sboru. Ministerstvo zahraničních věcí návrh schválilo, čímž však pro Tomáše nevznikal žádný služební nebo smluvní poměr.^{209/}

V říjnu 1936 navštívil Volyň nový československý vyslanec v Polsku dr. Juraj Slávik (1935-1939). Vykonal oficiální návštěvy u volyňského vojvody H. Józewského a okresních starostů v Lucku, Rovně a Zdobunově. Vojvoda zdůraznil absolutní loajalitu českého obyvatelstva na Volyni a jeho hospodářskou a kulturní vyspělost. Označil volyňské Čechy za element pořádku, vzor plnění státoobčanských povinností a silného hospodářského činitele. Vyslanec vojvodovi taktně zdůraznil nedostatky státního školství a žádal o blahovůli ke kulturním, hospodářským i družstevním snahám, což Józewski slíbil. Vyslanec si v Lucku prohlédl Zemanův pivovar, který hodnotil jako dobré vysvědčení pro podnikavost jeho majitelů, a tím všech českých kolonistů. Před matiční školou v Lucku jej očekával předseda ČMŠ V. Mesner a zástupci české kolonie, v sále tělocvičny pak děti a rodiče. Po uvítání promluvil vyslanec o svých návštěvách krajanů v Jugoslávii, Rakousku a USA. Nabádal k lásce ke staré vlasti a rodné mluvě. Zdůraznil důležitost školy a výchovy v českém jazyce.

Podle vyslancovy cestovní zprávy volyňští Češi vzpomínali, že u Rusů požívali mnohem větší vážnosti a úcty. Neměli sice české školy, ale tento nedostatek nepocíťovali tíživě. S polským politickým a kulturním životem prý nesrostli a neměli k němu citový vztah. Vínou viděl v polských úřadech. S ukrajinskou většinou udržovali Češi dobré styky, avšak k jejich politickým požadavkům se stavěli neutrálně a nechtěli se angažovat v polsko-ukrajinských sporech. S Ukrajinci je spojovalo pravoslaví. Pravoslavní kněží prý udržovali rusofilský duch a částečně protipolskou náladu. To vzbuzovalo u Poláků určitou nedůvěru vůči české kolonii. Ani evangelíci se netěšili sympatiím polských úředních činitelů. Vyslanec neviděl nebezpečí asimilace menšiny, naopak prý se spíše čechizuje Volyň, neboť ve všech místech bylo možné se dobře česky domluvit. Vyslovil názor, že nebezpečí zániku menšiny existovalo za carského Ruska, kdy menšina neměla české školy a konverze k pravoslaví poskytla pozvolně a nenásilně pracujícím rusofikačním snahám mocnou a účinnou zbraň. Hospodářsky byli volyňští Češi podle Slávikovy zprávy československému ministerstvu zahraničních věcí nejvyspělejším elementem kraje. České osady a jednotlivá obydlí se znatelně lišily od sídel příslušníků jiných národností. Chmelnice takové rozlohy jako u Kvasilova a Zdobunova neviděl ani v ČSR. Volyňští Češi se lišili také od německých kolonistů, o které se sice německá vláda starala mnohem více, ale kteří se přizpůsobili nižší životní úrovni okolního ukrajinského obyvatelstva. Ve městech představovali volyňští Češi zámožnou vrstvu řemeslníků a obchodníků, byli majiteli četných hostinců a dílen. Jednotlivci byli nejzámožnějšími občany celého kraje. Češi byli považováni za element klidný a politicky nevybojný, takže úřady s nimi starosti

neměly. Podle vyslance se neodvažovali nic žádat ani od polských úřadů, ani od ČSR, a spokojovali se s tím, když jim úřední činitelé nedělali příliš velké překážky.210/

Cesta vyslance Slávika na Volyň vyvolala ohlas v československém tisku. Moravskoostravský Dziennik Polski kladl otázku, kdy bude moci polský vyslanec v ČSR hovořit o blahobytu polského obyvatelstva na Těšínsku. Socialistický Robotnik Slaski psal, že se vyslanec Slávik jistě přesvědčí o tom, že české obyvatelstvo v Polsku není pronásledováno a že nikdo nemá zájem je odnárodnit.

České slovo uvádělo, že dobrá hospodářská situace volyňských Čechů není zásluhou Polska, nýbrž výsledkem píle, vysoké hospodářské a kulturní vyspělosti krajanů.211/

Postavení volyňských Čechů ovlivňovaly ve druhé polovině 30. let také události v ČSR. Rostoucí napětí v Těšínském Slezsku vedlo např. starostu Rovenského powiatu v říjnu 1936 k tomu, že nepovolil kvasilovským Čechům veřejnou oslavu československého státního svátku.212/ V dubnu 1938 dokonce polské ministerstvo vnitra žádalo o odvolání V. Svárovského z funkce konzula pro jeho údajně šovinistické zaměření.213/

Když se v roce 1938 v průběhu květnové mobilizace v ČSR na konzulátě v Kvasilově přihlásilo přes dvacet mladých volyňských Čechů do československé armády, obdržel konzul Svárovský z varšavského vyslanectví zákaz vydat jim vstupní víza do ČSR.214/

Napětí mnichovských dní se projevilo také na Volyni. Koncem září 1938 se ve všech městech a městečkách konaly manifestace Poláků protestujících proti údajnému českému útlaku na Těšínsku. V Lucku byla 25. září 1938 na desetitisícové manifestaci přijata rezoluce požadující okamžitý "návrat Zaolší". Manifestace doprovázely incidenty vůči českým institucím na Volyni, zvláště školám. Lůza vytloukala okna a výlohy českých obchodníků, polévala dveře dehtem a vykřikovala "Pryč s Čechy" a "Češi do Prahy".215/ Naproti tomu dvacetiletý vysokoškolský student z Rovna Antonín Červený po Mnichově spáchal demonstrativní sebevraždu před československým vyslanectvím ve Varšavě.

Po okupaci ČSR obdržel honorární konzul Svárovský 17. března 1939 telegram z československého vyslanectví, aby podle příkazu československého ministra zahraničních věcí Františka Chvalkovského předal spisy německé diplomatické misi. Avšak na Volyni žádný německý konzulární úřad nebyl a Poláci neměli ani zájem na tom, aby tam vznikl. Proto se polské ministerstvo zahraničních věcí obrátilo na Svárovského, aby zlikvidoval agendu konzulátu a zřekl se hodnosti konzula.216/

Mezitím československá ambasáda ve Varšavě 20. března 1939 svůj původní příkaz odvolala a její správce legační rada Zedwitz se dotazoval Svárovského, zda na Volyni začala nějaká odbojová akce. Hledal především možnosti k zabezpečení uprchlíků z ČSR. Konzul Svárovský ho odkázal na ČMŠ jako jedinou instituci, která by mohla provést nějakou pomocnou akci. Sděloval, že polovina českého zisku z tělovýchovné akademie v Kvasilově byla věnována na polský fond národní obrany.217/

Vedoucí referátu polského ministerstva zahraničních věcí dr. K. Szwarcenberg-Czerny žádal 7. dubna 1939 ministerstvo vnitra, aby si lucký vojvoda ihned pozval ing. Svárovského, který by do jeho rukou složil funkci honorárního konzula. V přítomnosti vojvody měl konzul o tom napsat sdělení ministerstvu vnitra. Vojvoda měl Svárovskému sdělit, že vzhledem ke změně politických poměrů nemůže polský občan vykonávat funkci českého konzula. Zároveň se složením hodnosti měl vojvoda zabezpečit předání archivu konzulátu polskému ministerstvu zahraničí. Vojvoda měl v rozmluvě se Svárovským být zdvořilý a vyhnout se jakémukoliv zdání nátlaku. Zprávu o rezignaci mělo ministerstvo zahraničí obdržet do 24 hodin, tj. do 12 hodin na Bílou sobotu 8. dubna 1939.218/

Svárovský předal 8. dubna 1939 v Kvasilově referentovi vojvodského úřadu inventář konzulátu, akta za osm let úřadování, úřední knihovnu a pokladní hotovost. Československé vyslanectví se však 12. dubna dožadovalo, aby všechny tyto materiály byly odevzdány jemu.219/

Konzulát vykonával běžnou činnost doplněnou vízovou agendou. V pasových záležitostech konzulát odkazoval žadatele na řádné konzuláty ČSR ve Varšavě a Lvově. Za této situace činnost kvasilovského konzulátu spočívala hlavně v usnadňování československého exportu na Volyň, mj. usilovnou propagaci všech druhů trhů pořádaných v ČSR, dále v kulturní a turistické propagaci,

usnadňování vízových záležitostí a informační činnosti. Ing. Svárovský podporoval umístění československých výrobků na Volyni, zvláště v českých koloniích. Důležitým prostředníkem v tomto obchodě byl Obchodní dům Rudolf Fiszer z Varšavy. Konzulát neprováděl žádnou činnost politického charakteru a už vůbec ne nepřátelskou polskému státu. Konzulát se netěšil velké samostatnosti a neprojevoval větší iniciativu. Větší význam mělo ulehčování a propagování výjezdů Čechů z Volyně do škol v Čechách, zvláště odborných. Udržoval kontakty se Slezskou maticí lidové osvěty ve Slezské Ostravě, která posílala do českých kolonií na Volyni knihy. Konzulát poskytoval bezplatná víza volyňským Ukrajincům pro vstup do ČSR ke studiu na Ukrajinské hospodářské akademii v Poděbradech. Ulehčoval přejezd přes Polsko Čechům vypovězeným z SSSR, přičemž tyto osoby byly dirigovány přes Volyň (via Šepetovka-Zdolbunov), aby se zastavily v Kvasilově, kde obdržely zápůjčku a jízdenku do Lvova. Tamní konzulát je pak směřoval do ČSR přes Volovec na Podkarpatské Rusi. K tomuto účelu konzulát dostával speciální prostředky z vyslanectví z fondu ministerstva sociální péče. O všech vypovězených byl konzulát informován telegraficky z vyslanectví v Moskvě nebo ve Varšavě. Tato akce začala v roce 1936 a zahrnovala 20-40 osob ročně.220/

V noci z 27. na 28. srpna 1939, kdy došly zprávy o soustředování nacistických vojsk na německo-polské hranici, povolala polská vláda nové kontingenty záložníků.

Na základě mobilizační vyhlášky bylo odvedeno odhadem 900 Čechů ze západní Volyně do polské armády. Další asi 2 tisíce volyňských Čechů vykonávaly ve všech druzích zbraní polského vojska základní vojenskou službu. Současně dostali starostové rozkazy k předvedení koní a povozů pro armádu.221/

Po vypuknutí polsko-německé války 1. září 1939 vydal polský prezident prof. Ignacy Moscicki dekret o vytvoření českého a slovenského legionu jako součásti polské armády. Do legionu mohli vstupovat i polští státní příslušníci české národnosti. Protože nejvíce polských Čechů bylo na Volyni u Baranovičů v severovýchodním Polsku, odeslal velitel československého výcvikového tábora v Lesné pplk. Ludvík Svoboda 5. září 1939 redakci Krajanských listů v Lucku dopis, ve kterém žádal o publikování přiloženého svolání o nábore zbraněschopných mužů do československé vojenské jednotky. I když vzhledem k rychle postupujícím válečným událostem toto svolání již nebylo publikováno, přihlásilo se do československé vojenské jednotky na šedesát polských Čechů a Slováků, mezi nimi i mnozí Češi z Volyně.222/

Dne 11. září 1939 byl československý legion odvelen z Lesné do Rovna na Volyň, kde měl být doplněn větším počtem volyňských Čechů, vystrojen, vyzbrojen a poté zasazen do boje. Po příjezdu do Rovna však obdržel příkaz k dalšímu přesunu. Po vstupu sovětských vojsk do východního Polska 17. září 1939 byla pak československá vojenská skupina v noci z 18. na 19. září 1939 internována.

V Kvasilově se octla skupina československých vojáků a civilistů, a to v počtu 150 osob pod velením por. B. Nekvasila a od 4. listopadu 1939 špkt. B. Lišky. Byli rozmístěni v 15 volyňských lokalitách (Kvasilov, Mirotín, Hlinsk, Závidov, Rovno, Zdolbunov, Dubno, Ulbárov, Špakov, Šepetovka, Radzivillov, Straklov, Huleč, Manieviče, Luck) a ve Lvově. Od volyňských Čechů obdrželi vše potřebné, zejména civilní oděv a také finanční výpomoc. Tuto péči jim opláceli prací v jejich zemědělských hospodářstvích. Devatenáctého listopadu 1939 odeslali telegram prezidentu Benešovi do Londýna, ve kterém ho informovali o pobytu československých vojenských skupin v SSSR. Vyjadřovali přání odejít do Francie; třináct osob se rozhodlo zůstat v SSSR.223/ Deset letců pobývalo zpočátku také v Kupičově a Kovelu. Při odchodu skupiny z Volyně v roce 1940 se k nim připojilo několik mladých volyňských Čechů. Skupina obdržela od krajanů jako příspěvek určený zahraničnímu odboji dar v podobě zlatých carských rublů. Podle pplk. Svobody byl tento výtěžek sbírky volyňských Čechů poslán do Francie v podšívkách vojáků, kteří odcházeli z SSSR na Střední východ.

1) V jejich čele stála dvanáctičlenná rada (rada gminna), kterou volilo shromáždění za přítomnosti nejméně poloviny oprávněných voličů. Rada gminy byla volena na tříleté období. Shromáždění vybíralo také dva kandidáty na představitele gminy, kterým byl wójt. Jednoho z kandidátů jmenoval přednosta powiatu (starosta) wójtem a druhého jeho zástupcem. Pomocníkem wójta na každé

- vesnici byl soltys, kterého volilo vesnické shromáždění a jmenoval přednosta powiatu (starosta). Wójt měl k dispozici tajemníka gminy. Ve městech byly voleny městské rady, členové magistrátu a starosta (burmistrz). Samosprávu powiatu představoval sejmík (Sejmik Powiatowy), jehož členy volily rady gmin. Výkonným orgánem byl Wydział Powiatowy tvořený šesti členy volenými sejmíkem. V čele Wydziału byl přednosta (starosta), který byl zároveň vedoucím státní správy I. instance a podléhal vojvodovi. Jeho funkční období bylo čtyřleté.
- 2) Statystyka Polski. Pierwszy powszechny spis RP z dnia 30 wrzesnia 1921 r., tom XXIII. Województwo Wołyńskie. Warszawa 1926, s. 3.
 - 3) Skorowidz miejscowosci RP, t. IX. Województwo Wołyńskie. Warszawa 1923.
 - 4) Drugi powszechny spis ludnoscí z dnia 9. XII. 1931 r. Województwo wołyńskie. Warszawa 1938.
 - 5) Drugi powszechny spis ludnoscí z dnia 9. XII. 1931 r., c. d., tab. XI.
 - 6) SWORAKOWSKI, W.: Miedzynarodowe zobowiazania mniejszoscíowe Polski. Warszawa 1935, s. 71.
 - 7) MICHOWICZ, W.: Problemy mniejszoscí narodowych. In: Polska odrodzona 1918-1939. Warszawa 1988, s. 298.
 - 8) MOSNÝ, P.: Medzinárodné zmluvy a československý menšinový problém po prvej svetovej vojne. In: Vedecké informácie SVÚ SAV, 1987, č. 1, s. 14.
 - 9) Sbíрка zákonů a nařizení státu Československého, částka 33, 1926, s. 271-308.
 - 10) CICHOCKA, Z.: Kolonje czeskie na Wołyniu. Warszawa 1928; Sprawy narodowoscíowe, 3, 1929, s. 374-379.
 - 11) KLÍMA, S.: Čechové a Slováci za hranicemi. Praha 1925, s. 78.
 - 12) SAMEC, V.: Kronika obce Dembrowka. Rkp. s. 17-18.
 - 13) Naše zahraničí (dále jen NZ), 8, 1927, sv. 1, s. 5.
 - 14) Archiwum Akt Nowych (dále jen AAN), fond Ministerstwo Spraw Wewnecznych (dále jen MSW), k. 946, sytuace na východních územích 1935.
 - 15) Hlas Volyně (dále jen HV), 1, 1926, č. 3, s. 4,
 - 16) Státní ústřední archiv Praha (dále jen SÚA), f. Národní rada československá (dále jen NRČ), k. 357, dopis J. Raže z Rovna J. Auerhanovi z 21. 1. 1926; dopis L. Feigla ze Lvova J. Hejretovi z 5. 11. 1926.
 - 17) Věrná stráž (dále jen VS), 5, 1950, č. 45, s. 5.
 - 18) JOZEF, R.: Volyňské hospodářství. In: FOLPRECHT, J.: Volyňští krajané. Praha 1947, s. 28-34.
 - 19) Náš buditel (dále jen NB), 2, 1931, č. 11, s. 120.
 - 20) Krajan, 4, 1935, č. 12, s. 5.
 - 21) HV, 12, 1937, č. 3, s. 1.
 - 22) Wieksza i srednia wlasnosc na Wołyniu. Wedlug stanu posiadania w roku 1936. Luck 1937, s. 5.
 - 23) CICHOCKA-PETRAZYCKA, Z.: Kolonie niemieckie i czeskie na Wołyniu. In: Rocznik Ziem Wschodnich, 5, 1939, s. 58.
 - 24) TOMASZEWSKI, J.: Ojczyzna nie tylko Polaków. Warszawa 1985, s. 159-160.
 - 25) Kurier Warszawski, 20. 1. 1927.
 - 26) Krajané v cizině a jejich styky s domovem. Ročenka ČÚZ. Praha 1930, s. 93.
 - 27) Ročenka Československého ústavu zahraničního. Praha 1937, s. 29.
 - 28) Československý svět, 1, 1946-1947, č. 8, s. 1; FOLPRECHT, J.: Volyňští krajané, c. d., s. 31-33; HOFMAN, J.-KLICPERA, J.-PELCOVÁ, V.: Historická mapa českého osídlení na Volyni. Praha 1995, s. 5.
 - 29) VS, 5, 1950, č. 46, s. 5.
 - 30) TOBJANSKI, Z.: Czeszi w Polsce. Kraków 1994, s. 132-133.
 - 31) NB, 2, 1931, č. 5, s. 51-52; Krajan, 4, 1935, č. 6, s. 5.
 - 32) Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR Praha (dále jen AMZV), ZÚ Varšava, PZ 1937, Slávik MZV 13. 3. 1937.

- 33) HV, 4, 1929, č. 47, s. 3.
- 34) Čechoslovák, 10, 1930, s. 285-286; AMZV, f. 1. sekce - prez. k. 73.
- 35) Express Poranny, 25. 6. 1930.
- 36) Istorija mist i sil Ukrajins'koji RSR. Volyn'ska oblast'. Kyjiv 1970, s. 198.
- 37) HV, 4, 1929, č. 8-9, s. 4.
- 38) NB, 1, 1930, č. 1, s. 6-7.
- 39) HOFMAN, J.-KLICPERA, J.-PELCOVÁ, V.: c. d., s. 6.
- 40) SÚA, f. Československá obec sokolská, k. 801, dopis České besedy ve Zdolbunově přípravné komisi VIII. všesokolského sletu v Praze z 29. 4. 1926; AMZV, f. 2. sekce, k. 255, dopis NRČ MZV z 25. 3. 1926.
- 41) Národní listy, 1. 7. 1932.
- 42) Krajan, 6, 1937, č. 7, s. 10.
- 43) Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), D 4531/3, dopis vyslance Maxy z Varšavy MŠANO z 27. 6. 1922.
- 44) Krajanské listy (dále jen KL), 2, 1939, č. 4, s. 4.
- 45) HV, 12, 1937, s. 3.
- 46) HV, 4, 1929, č. 10, s. 4.
- 47) Věrná stráž (dále jen VS), 7, 1952, č. 17, s. 1.
- 48) THOŘOVÁ, V.: Písňový folklór volyňských Čechů. In: POSPÍŠIL, J.-LOHVINOVA, V.: České písně z ukrajinské Volyně. Praha 1997, s. 488-495. Též LOGVIN, V.: Co nyní zpívají Češi na Volyni. Český lid 1993, č. 3, s. 185-191.
- 49) DUFEK, V.: Perzekuce Čechů na západní Volyni. In: Kapitoly z dějin volyňských Čechů. Praha 1997, s. 111.
- 50) Krajan, 4, 1935, č. 6, s. 5.
- 51) HV, 1, 1926, č. 1, s. 1 a 5.
- 52) Tamtéž, č. 18, s. 2.
- 53) SÚA, f. NRČ, k. 357, zpráva M. Kolaji z Brna z 20. 9. 1926.
- 54) Tamtéž, dopis České besedy ve Zdolbunově NRČs z 7. 11. 1926.
- 55) HV, 1, 1926, č. 29, s. 1-2.
- 56) Věstník Ústředního sdružení Čechů a Slováků z Ruska (dále jen ÚSČSR), 6, 1925-1926, č. 8, s. 8.
- 57) HLAVÁČEK, R.: Naši spisovatelé, básníci a novináři. In: Zpravodaj Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel (dále jen SČVP), 1995, č. 3, s. 1.
- 58) HV, 2, 1927, č. 1, s. 1-2.
- 59) Tamtéž, č. 9, s. 1.
- 60) Tamtéž, č. 11, s. 1.
- 61) Tamtéž, č. 19, s. 1.
- 62) SÚA, f. NRČ, k. 357, dopis A. Perného z Kvasilova NRČs z 25. 4. 1928.
- 63) Buditel, 1, 1928, č. 4 a 5.
- 64) HV, 4, 1929, č. 4, s. 1.
- 65) Tamtéž, č. 8-9, s. 1.
- 66) SÚA, f. NRČ, k. 357, dopis MZV NRČs z 4. 4. 1929.
- 67) NB, 1, 1930, č. 1, s. 1-2.
- 68) Tamtéž, č. 6, s. 61.
- 69) HV, 5, 1930, č. 4, s. 1.
- 70) Tamtéž, č. 5, s. 1.
- 71) HV, 9, 1934, č. 9.
- 72) Krajan, 4, 1935, č. 10, s. 8.
- 73) České kvítko, 1, 1938-1939.
- 74) Poškolák, 1, 1937-1938, č. 1.
- 75) SÚA, f. NRČ/Z, k. 350/2, dopis A. Knotka z Lucku NRČs z 8. 8. 1938.
- 76) Buditel, 1, 1928, č. 5.

- 77) HLAVÁČEK, R.: c. d.
- 78) KL, 2, 1939, č. 1.
- 79) HLAVÁČEK, R.: c. d.
- 80) VS, 3, 1948, č. 2, s. 8-9.
- 81) KL, 2, 1939, č. 27, s. 1.
- 82) VS, 5, 1950, č. 3, s. 6.
- 83) Pierwszy powszechny spis RP z dnia 30. wrzesnia 1921 r. Warszawa 1927, s. 5; CICHOCKA, Z.: Kolonje czeskie na Wolyniu. Warszawa 1928.
- 84) Drugi powszechny spis ludnosci z dnia 9. 12. 1931 r. Wojewodstwo Wolynskie. Warszawa 1938, tab. 10.
- 85) KLÍMA, S.: Češi a Slováci za hranicemi. Praha 1925, s. 82; AUERHAN, J.: České jazykové menšiny v evropském zahraničí. Praha 1935, s. 90-91.
- 86) Krajan, 2, 1933, s. 55-56.
- 87) KŘIVKA, J.: Náboženské a národní dějiny volyňských Čechů během jejich pobytu v Rusku, Polsku a SSSR. S. l. 1988, s. 206.
- 88) Krajan, 2, 1933, s. 47-48.
- 89) Československý svět, 13. 3. 1948; VS, 2, 1947, č. 14-15, s. 8.
- 90) HOFMAN, J.-KLICPERA, J.-PELCOVÁ, V.: c. d, s. 6.
- 91) AUERHAN, J.: c. d., s. 91.
- 92) Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), pracoviště Olomouc, f. Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje (dále jen ACM), k. 7, duchovní péče ÚACM v Olomouci o zahraniční krajany.
- 93) Tamtéž, k. 1, dopis sekretariátu Sdružení venkovské omladiny v Brně ÚACM z 12. 2. 1926.
- 94) Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje, 17, 1926, č. 1, s. 21.
- 95) Tamtéž, 18, 1927, č. 1, s. 6.
- 96) ZAO, f. ACM, k. 7, účetní zpráva ÚACM za rok 1929.
- 97) Tamtéž, zpráva za rok 1930.
- 98) Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje, 21, 1930, s. 281.
- 99) Tamtéž, 23, 1932, s. 329-332.
- 100) Krajan, 2, 1933, s. 49.
- 101) Tamtéž, 6, 1937, č. 12, s. 10.
- 102) Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje, 25, 1934, s. 352-353.
- 103) Tamtéž, 28, 1937, s. 84-86.
- 104) VS, 1, č. 5, s. 6; č. 6-7, s. 6.
- 105) KLÍMA, S.: Československá péče krajanská. Praha 1931, s. 24.
- 106) Paměti vikáře Rudolfa Šedého I. Rkp. Zábřeh 1972, s. 177-179, 187, 190-193.
- 107) MÍČAN, V.: Česká emigrace v Polsku a na Volyni. Brno 1924, s. 58-126.
- 108) Krajané v cizině a jejich styky s domovem. Ročenka ČÚZ. Praha 1930, s. 77.
- 109) Kostnické jiskry, 14. 10. 1926.
- 110) KLÍMA, S.: Čechové a Slováci za hranicemi. Praha 1925, s. 62-63.
- 111) VACULÍK, J.: Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945-1950. Brno 1993, s. 12-13.
- 112) VS, 2, 1947, č. 14-15, s. 8.
- 113) MÍČAN, V.: c. d., s. 93; Též POJMANOVI, J. a D.: Z dějin Mirotína. Zpravodaj SČVP, 7, 1997, č. 6, s. 3.
- 114) NZ, 11, 1930, sv. 3, s. 125.
- 115) NZ, 3, 1922-1923, sv. 1, s. 32.
- 116) Tamtéž, sv. 2, s. 84.
- 117) Památník založení a desetileté činnosti České matice školské v Republice polské. Luck 1933, s. 3.
- 118) NZ, 7, 1926, sv. 1, s. 26-28; Komenský, 61, 1933-1934, s. 193-195; Sbírnka zákonů a nařízení státu Československého, 1926, částka 33, s. 271-308.
- 119) NZ, 7, 1926, sv. 1, s. 26-28.

- 120) NZ, 3, 1922-1923, sv. 2, s. 87.
- 121) Dziennik Urzędowy Wojewódstwa Wołyńskiego, 3, 1923, č. 2, s. 1.
- 122) KLÍMA, S.: c. d., s. 82.
- 123) AKPR, D 4084/25, sdělení p. kancléři.
- 124) Našinec, 1925, č. 62.
- 125) HV, 1, 1926, č. 5, s. 2-3; č. 6, s. 3.
- 126) Věstník ÚSČSR, 6, 1925-1926, č. 8, s. 8.
- 127) Budítel, 2, 1929, č. 6.
- 128) Ročenka ČSR 1930. Praha 1930, s. 27.
- 129) NB, 2, 1931, č. 4, s. 33-34.
- 130) HV, 7, 1932, č. 6.
- 131) Deset let České matice školské. Luck 1933, tab. XIV.
- 132) FOLPRECHT, J.: Československé školské obce v zahraničí. Praha 1937, s. 111-112.
- 133) SÚA, f. MŠANO, k. 3996, leták školy ČMŠ v Lucku z 6. 6. 1938.
- 134) AMZV, ZÚ Varšava, PZ 1937, Slávik MZV 13. 3. 1937.
- 135) KL, 1, 1938, č. 25, s. 4.
- 136) AMZV, f. 2. sekce, k. 255, podání ČMŠ Luck MZV z 23. 12. 1937.
- 137) Tamtéž, Slávik MZV 17. 1. 1938.
- 138) AMZV, f. 2. sekce, k. 255, MZV MŠANO z 8. 4. 1938.
- 139) AMZV, ZÚ Varšava, PZ 1938, Slávik MZV 7. 3. 1938.
- 140) KL, 2, 1939, č. 17.
- 141) NB, 2, 1931, č. 1, s. 8.
- 142) AAN, f. Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dále jen MSZ), sign. 10 625, k. 31-32; HV, 7, 1932, č. 4, s. 3; č. 6, s. 3-4; též TOMASZEWSKI, J.: Czeska oświata na Wołyniu przed rokiem 1939. In: Przegląd Humanistyczny, 6, 1995, s. 91.
- 143) AAN, f. MSZ, sign. 5699, dopis vyslanectví RP v Praze MSZ ve Varšavě ze 16. 6. 1932.
- 144) Tamtéž, dopis vyslanectví ČSR ve Varšavě MSZ ze dne 14. 9. 1933.
- 145) Tamtéž, dopis školního inspektora S. Mirkiewiczze kuratoriu školního okruhu luckého v Rovně z 2. 5. 1934.
- 146) Tamtéž, dopis MSZ MWRiOP z 27. 5. 1934.
- 147) Tamtéž, dopis MWRiOP MSZ ze 14. 10. 1935.
- 148) Tamtéž, dopis MSZ vyslanectví RP v Praze z 30. 10. 1935; dopis vyslanectví RP v Praze MSZ z 23. 3. 1936; dopis MWRiOP MSZ z 19. 5. 1936.
- 149) Statystyka szkolnictwa 1937-1938. Warszawa 1939, s. 26.
- 150) NZ, 8, 1937, sv. 3, s. 137; tamtéž, 11, 1930, č. 4, s. 170; tamtéž, č. 5, s. 218-219.
- 151) Tamtéž, 3, 1922-1923, sv. 3, s. 126-128.
- 152) Tamtéž, 8, 1927, sv. 3, s. 149.
- 153) AAN, f. MSZ, sign. 5698.
- 154) Památník založení a desetileté činnosti České matice školské v Republice polské, c. d., s. 3-4.
- 155) NZ, 2, 1921, sv. 2, s. 119-120.
- 156) AMZV, ZÚ Varšava, PZ 1921, Maxa MZV 21. 7. 1921.
- 157) Tamtéž, PZ 1922, Maxa MZV květen 1922.
- 158) Rzeczpospolita, 1922, č. 155.
- 159) AMZV, ZÚ Varšava, PZ 1922, Maxa Zamini 20. 9. 1922; NADOBNIK, M.: Ludnosc Polski wedlug ostatniego spisu z uwzgladnieniem statystyki narodowosciowej w okregach wyborczych. Poznan 1922, s. 5.
- 160) Kurier Polski, 28. 9. 1922.
- 161) Rzeczpospolita, 20. 10. 1922.
- 162) NZ, 3, 1922-1923, sv. 4, s. 155.
- 163) HV, 1, 1926, č. 18, s. 1-2.
- 164) NZ, 8, 1927, sv. 3, s. 147; Ilustrowany Kurier Codzienny, 1927, č. 192.
- 165) NZ, 8, 1927, sv. 4, s. 195.

- 166) HV, 2, 1927, č. 51, s. 1-2.
- 167) NZ, 8, 1927, sv. 3, s. 115.
- 168) Tamtéž, sv. 1, s. 7.
- 169) Sprawy Narodowosciowe, 11, 1937, č. 1-2, s. 95.
- 170) HV, 3, 1928, č. 4, s. 5.
- 171) SÚA, f. NRČ, k. 357, dopis J. Vlka NRČ ze 30. 3. 1928.
- 172) Sprawy Narodowosciowe, 2, 1928; CHOJNOWSKI, A.: Pilsudczycyn wladzy. Wroclaw 1986, s. 61-62.
- 173) AMZV, ZÚ Varšava, PZ 1929, č. 89, s. 4.
- 174) Sprawy narodowosciowe, 4, 1930, č. 5-6, s. 605; Náš buditel, 1, 1930, č. 11, s. 111-112.
- 175) AMZV, ZÚ Varšava, PZ 1931, Girsza MZV 22. 4. 1931.
- 176) HV, 9, 1934, č. 9, s. 1.
- 177) AAN, f. Komenda Główna Policji Panstwowej, k. 44, teze přednášek 1935.
- 178) AMZV, ZÚ Varšava, PZ 1936, Slávik MZV 17. 10. 1936.
- 179) AMZV, ZÚ Varšava, PZ 1931, Girsza MZV 22. 4. 1931.
- 180) Náš buditel, 2, 1931, č. 6, s. 61-65.
- 181) Dle Krajan, 4, 1935, č. 19, s. 2.
- 182) Sociální revue, 17, 1936, s. 220-230.
- 183) Moravská orlice, 1936, č. 106.
- 184) AAN, f. MSZ, sign. 5698, dopis MSW MSZ z 24. 5. 1936.
- 185) Wieczor Warszawski, 30. 1. 1937.
- 186) Rodinný kalendář volyňských Čechů na rok 1937. Luck 1937, s. 82.
- 187) KL, 1, 1938, č. 37, s. 1 a 2.
- 188) KL, 2, 1939, č. 20, s. 3.
- 189) VS, 3, 1948, č. 8, s. 4.
- 190) Čechoslovák, 2, 1922, s. 79-80.
- 191) Tamtéž, k. 350/2, dopis MZV NRČs ze 7. 5. 1921.
- 192) OLIVOVÁ, V.: Politika Československa v ruské krizi roku 1921 a 1922. In: Otevřít Rusko Evropě. Praha 1992, s. 35.
- 193) NZ, 3, 1922-1923, sv. 1, s. 35.
- 194) Československý svět, 1, 1946-1947, č. 8, s. 1.
- 195) HV, 4, 1929, č. 40, s. 1-2.
- 196) AMZV, ZÚ Varšava, PZ 1929, Girsza MZV 27. 5. 1929.
- 197) Tamtéž, Girsza MZV 28. 5. 1929.
- 198) Tamtéž, dopis vyslanectví Varšava MZV z 24. 1. 1930.
- 199) Tamtéž, f. 1. sekce - prez., k. 73, žádost R. Jozefa.
- 200) Tamtéž, žádost V. Svárovského z 19. 1. 1930.
- 201) Tamtéž, dopis vyslanectví Varšava ministerstvu zahraničních věcí z 4. 6. 1930.
- 202) Tamtéž, dopis Ústředny obchodních a živnostenských komor ministerstvu obchodu z 22. 3. 1930.
- 203) Tamtéž, dopis ústředního sekretariátu ČSNS osobnímu oddělení MZV z 27. 9. 1930.
- 204) Tamtéž, dopis vyslanectví Varšava MZV z 21. 10. 1930.
- 205) Tamtéž, dopis E. Beneše prezidiu ministerské rady ze 17. 6. 1930.
- 206) Tamtéž, dopis Předsednictva ministerské rady ministerstva zahraničních věcí z 13. 9. 1930.
- 207) Tamtéž, vyslanectví Varšava MZV 11. 5. 1931.
- 208) Tamtéž, dopis MZV vyslanectví Varšava z 25. 3. 1933.
- 209) Tamtéž, dopis MZV vyslanectví Varšava z 13. 7. 1933.
- 210) Tamtéž, PZ 1936, Slávik MZV 17. 10. 1936.
- 211) České slovo, 13. 11. 1936.
- 212) AAN, f. MSZ, sign. 5698, dopis MSZ konzulátu RP v M. Ostravě z 17. 11. 1936; dopis konzulátu RP v M. Ostravě MSZ z 2. 12. 1936; dopis MSZ konzulátu RP v M. Ostravě z 23. 1. 1937.

- 213) Tamtéž, sign. 421.
- 214) ŠIRC, V.: posudek diplomové práce L. Rektorové.
- 215) Wolyn, 1938, č. 39, s. 3; č. 40, s. 4; č. 42.
- 216) AAN, f. MSZ, sign. 3700, dopis MSZ vojvodskému úřadu v Lucku z března 1939.
- 217) Tamtéž, sign. 421, k. 71, 74-80.
- 218) TOMASZEWSKI, J.: Czechoslowacka emigracja polityczna w dokumentach polskiej sluzby zagranicznej z roku 1939. In: Teki archiwalne 20. Warszawa-Lódz 1987, s. 116-117.
- 219) Tamtéž, s. 119.
- 220) AAN, f. MSZ, sign. 421, k. 71, 74-80.
- 221) KULICH, J.: Volyňští Češi bojující ve dvou světových válkách. Rkp.
- 222) Obrana lidu, 6. 2. 1947; ŠEREŤUK, M.: Kvasilov. Rkp. s. 170.
- 223) RICHTER, K.: Cesta k Sokolovu. Praha 1981, s. 74. Týž: Východní skupina československé armády. Historie a vojenství, 1980, č. 2, s. 56-73. Též NĚMEČEK, J.: Československý odboj v Polsku (březen-září 1939). Slezský sborník, 94, 1996, č. 1, s. 83-86.
- 224) SVOBODA, L.: Oranki. Historie a vojenství, 1990, č. 3, s. 114.

3. NA VÝCHODNÍ (SOVĚTSKÉ) VOLYNI (1921-1941)

Na základě řížského míru z 18. března 1921 připadlo sovětské Ukrajině z dosavadní Volyňské gubernie 27 999 km², tj. 45 %.1/ Ukrajina získala 100 % území Žitomirského, Zaslavského a Starokonstantinovského újezdu, 97 % Novohradvolyňského, 90 % Ovruckého, 53 % Ostrožského, 7 % Křemeneckého a 1 % Rovenského újezdu. Od roku 1921 se Volyňská gubernie dělila na újezdy Žitomirský, Zaslavský, Starokonstantinovský, Novohradvolyňský, Ovrucký, Korosteňský a Polonský.

V době od 1. července 1925 do 1. července 1926 došlo ke zrušení gubernií a zavedení nového administrativního rozdělení Ukrajiny vytvořením 40 okruhů, které se dělily na 609 okresů (rajonů, dříve volostí). Toto rozdělení nerespektovalo hranice dosavadních gubernií a újezdů. Jednotlivé části východní Volyně připadly k pěti novým okruhům: z větší části ke Korosteňskému, Šepetovskému a Volyňskému (Žitomirskému), z menší i Berdičevskému a Proskurovskému.

Podle všesvazového sčítání lidu 17. prosince 1926 se k české a slovenské národnosti hlásilo 27 100 sovětských občanů, z toho 25 100 považovalo češtinu či slovenštinu za svůj mateřský jazyk.

Odpověď na otázku o národnosti nemusela souhlasit s odpovědí na otázku o mateřském jazyce.

Každý sám určil svou národnost, v případě pochybnosti uvedl národnost matky. V evropské části SSSR žilo 24 900 Čechů a Slováků podle národnosti a 22 800 podle jazyka.2/

Na Ukrajině bylo při tomto sčítání napočteno 15 905 Čechů podle národnosti a 14 828 podle jazyka (kromě 116 cizích příslušníků). Většina z nich žila na venkově, a to 12 276 (2965 hospodářství).3/

Nejvíce Čechů se nacházelo v oblasti západně od Kyjeva, to je na území bývalé Volyňské gubernie a v jejím těsném sousedství. Celkem zde žilo 7466 Čechů, z toho 3704 ve Volyňském okruhu (0,54 % tamního obyvatelstva), 2041 v Korosteňském (0,39 %) a 1721 v Šepetovském okruhu.4/

Ve Volyňském okruhu, tj. na Žitomirsku, žili 3704 Češi a Slováci, 2802 byli gramotní, z toho 2179 četlo a psalo česky nebo slovensky. Většina zdejších krajanů žila na venkově (3272 osob), v Žitomiru žilo 269 Čechů a Slováků, v ostatních městech 163. Kromě toho zde žilo 41 státních občanů ČSR.5/ Nejvíce krajanů žilo v Čerňachovském (1596), Pulinském (990) a Romanovském okrese (301). Šlo o okresy nacházející se na území bývalé Volyňské gubernie. K velkým českým lokalitám zde patřily Okolek (789 Čechů), Vysokočeská (562), Krošna (573) a Česká (256).

Na území Korosteňského okruhu žilo 2041 Čechů a Slováků, nejvíce v Malinském okrese (1119 osob), který byl ovšem již mimo území někdejší Volyně. Z původně volyňských okresů bylo nejvíce Čechů v Bazarském okrese (671). Největší českou obcí zde byla Huta Marjatin s 536 Čechy.

V Berdičevském okruhu bylo 1835 Čechů a Slováků (osob s českým a slovenským mateřským jazykem 1661). Gramotní byli 1352, z toho 882 četli a psali česky či slovensky. Nejvíce krajanů zde žilo v Čudnovském okrese v bývalém Žitomirském újezdu (776)6/, zvláště v Olšance se 704 Čechy.

Na území Šepetovského okruhu bylo nejvíce Čechů v Plužnovském okrese v bývalém Ostrožském újezdu (812) a Slavutském okrese v bývalém Zaslavském újezdu (639). Z celkového počtu 1721 krajanů uvádělo český a slovenský rodný jazyk 1529 osob, gramotných bylo 1148, z toho 797 četlo a psalo česky či slovensky. 1513 zdejších krajanů žilo na venkově.7/ Největší českou lokalitou zde byla Dědova Hora s 559 Čechy. Z 10 míst na Ukrajině s českou většinou bylo 7 na Volyni. S českými obcemi východní Volyně více či méně sousedily další české osady, které dříve patřily ke Kyjevské gubernii. České osady na východní Volyni byly roztroušeny mezi ukrajinskými, někdy i německými lokalitami, od kterých se lišily na první pohled svým zevnějškem. Prostorné a světlé domy tonoucí v zeleni, kryté šindelem neb taškami, a účelně vystavěné hospodářské budovy prozrazovaly vzorný pořádek.

Vydělíme-li z výše uvedených okruhů ty okresy, které se nacházely na území někdejší Volyňské gubernie, zjistíme, že na východní Volyni v roce 1926 žilo 6896 Čechů a Slováků, z toho ve volyňských okresech Volyňského (Žitomirského) okruhu žili 3463 krajané, Korosteňského 924, Šepetovského 1713 a Berdičevského 796. Na východní Volyni tedy bylo jen 21 % všech

volyňských Čechů. Výsledky tohoto sčítání lidu, které proběhlo v době národnostní tolerance, jsou považovány za velmi věrohodné.

Podle sčítání lidu v roce 1939 bylo v SSSR napočteno 27 081 Čechů a Slováků (zhruba stejně jako v roce 1926), přičemž pro 17 422 osoby byla mateřským jazykem čeština nebo slovenština, pro 6747 osob ruština a pro 2912 osob jiný jazyk.^{8/} Většina Čechů a Slováků starších devíti let (96,3 %) byla gramotná, přičemž větší gramotnost byla u mužů a osob mladších 50 let. Tato míra gramotnosti byla nejvyšší z 57 sledovaných národností SSSR. Také počet osob s vysoko- a středoškolským vzděláním byl velmi příznivý. Z tisíce osob mělo 190 Čechů středoškolské vzdělání, vyšší počet byl jen u sovětských Židů a Litevců. Vysokoškolské vzdělání mělo 21 Čechů a Slováků z tisíce, vyšší ukazatelé byli jen u Židů, Litevců a Lotyšů. Středoškolské vzdělání mělo u Čechů a Slováků více mužů než žen, vysokoškolské dokonce čtyřikrát více mužů než žen.

Na Ukrajině žilo v roce 1939 nejvíce Čechů v Žitomirské oblasti - 5934. Žitomirská oblast vznikla v souvislosti s novou administrativní reformou 22. září 1937 a zahrnovala v podstatě teritoria bývalých okruhů Volyňského (Žitomirského), Korosteňského a severní část Berdičevského. Na tomto území žilo v roce 1926 6540 krajanů, počet Čechů zde tedy poklesl za 13 let, podle údajů publikovaných až v roce 1992, o 600 osob, tj. skoro o 10 %.

a) hospodářský život

V důsledku krachu své politiky tzv. válečného komunismu realizované v letech občanské války, hladu a nebezpečí všeobecného povstání rolnictva byla komunistická vláda nucena zavést v roce 1921 tzv. Novou ekonomickou politiku (NEP), která umožňovala soukromým rolníkům volný prodej zemědělských přebytků. Nadále rolník platil část daní v hotovosti a část v zemědělských produktech (prodalog). Tato politika přinesla značné oživení ekonomiky rozvrácené během let světové a občanské války, neboť dávala rolníkům chuť pracovat s větší intenzitou.

České vesnice na východní Volyni byly těžce poškozeny díky válečným událostem. To se týkalo zejména chmelařství, které tvořilo hlavní pramen jejich blahobytu. V Olšance, kde dříve pěstovalo chmel 50-60 hospodářství, zůstaly jen 23 chmelnice.^{9/} Česká hospodářství postihlo brutální vymáhání potravin a píce bez náhrady nebo za bezcenné ukrajinské nebo sovětské peníze, peněžní a věcná kontribuce, rekvizice koní, pracovní povinnost a nucené rekrutování mladých mužů, z nichž mnozí se nevrátili nebo ztratili pracovní způsobilost.

Hlad, který v roce 1921 postihl celé sovětské Rusko, se dotkl i českých kolonistů. Do ČSR přicházely od krajanů zoufalé zprávy o šířícím se hladu a nemocech. V této souvislosti se Sdružení Čechů a Slováků z Ruska obrátilo na ministerstvo zahraničních věcí se žádostí, aby při poskytování potravinové a jiné pomoci byl v první řadě brán zřetel na krajany a aby československá obchodní mise v hlavním městě Ukrajiny Charkově (od roku 1921) jim poskytovala i finanční prostředky.^{10/} Československé ministerstvo zahraničních věcí se souhlasem ukrajinské sovětské vlády poslalo krajanům několik vagónů potravin (cukr, mouku, rýži, kroupy, jáhly) a vagón šatstva, aby v rámci pomocné akce byly tyto věci rozdány prostřednictvím československého zastupitelského úřadu potřebným krajanům.^{11/} Na pomoc ruským Čechům organizovalo Sdružení Čechů a Slováků z Ruska, jež vystupovalo jako přímý pokračovatel někdejšího Svazu československých spolků na Rusi, sbírku, na kterou částkou 100 tisíc Kč přispěl také prezident Masaryk. V roce 1924 požádalo Sdružení o povolení otevřít veřejné herny k dobročinným účelům. S tímto záměrem nesouhlasilo ministerstvo pro správu Slovenska, které tvrdilo, že herny by byly střediskem mezinárodních dobrodruhů.^{12/}

Výjimečnou aktivitu na pomoc krajanům na Ukrajině projevoval evangelický vikář Rudolf Šedý ze Svěbohova (od r. 1922 z Hrabové) na Zábřežsku. Již v červenci 1920 předložil československému ministerstvu zahraničních věcí žádost českých osadníků z Olšanky u Čudnova, kteří se v důsledku válečných událostí nacházeli ve velké bídě. Pomoc měla být poskytnuta zejména vdovám s dětmi, starším lidem a sirotkům.^{13/} Na žádost Kostnické jednoty vykonal farář Šedý v létě 1922 cestu ke krajanům na sovětskou Ukrajinu. Doprovázel ho řídicí učitel Josef Klimeš z Leštiny (o. Zábřeh). Druhou cestu vykonal v lednu 1923 společně s učitelem Jaroslavem Martínkem, který měl nastoupit na jednu z českých škol na jižní Ukrajině. Šedý získal souhlas k vycestování 78 českých sirotků z

Ukrajiny (z toho 11 pocházejících z Volyně) do ČSR, kde měli získat vzdělání. Asi 20 z nich se později vrátilo do SSSR.14/

Po válce Češi začali rozšiřovat osevní plochu, obnovovali počet a kvalitu dobytka, nehledě na to, že soukromé vlastnictví půdy bylo zrušeno. Hospodář směl užívat pouze tolik půdy, kolik rodina byla schopna sama obdělávat, námezdní práce byla zakázána. To množství půdy, které rolník směl obdělávat, však stačilo Čechům k tomu, aby opět dosáhli předválečné dobré životní úrovně.

Sociální rozvrstvení českých osad se lišilo od ukrajinských vesnic. Zemědělce podle velikosti pozemkového vlastnictví a stanovených daní úřady dělily na chudé, střední a zámožné. Čeští rolníci patřili většinou k zámožnějším.15/

V roce 1926 bylo na Ukrajině 2965 českých hospodářství; nejvíce v Černachovském okrese Volyňského okruhu, kde Češi tvořili 4 % všech zemědělců (Krošna, Vysokočeská). Celkem Češi hospodařili na Volyňském (Žitomirském) okruhu na 711 hospodářstvích, v Korosteňském na 428, v Berdičevském na 402 a Šepetovském na 312.16/

NEP umožňoval českým zemědělcům soukromě hospodařit, pěstovat chmel a jiné průmyslové plodiny. Hospodářství českých rolníků se rychle zotavovala z válečných škod, obnovovali zničené chmelnice, zemědělské přebytky výhodně umísťovali na nenasyčený trh a získané prostředky investovali. Zejména v letech 1924-1927 si čeští hospodáři díky vysokým cenám chmele velmi pomohli a vzájemně soutěžili při stavbách nových obytných a hospodářských budov. Cena chmele dosahovala maxima až 200 R/pud (pud = 16 kg). Odbyt chmele zajišťovala chmelařská družstva a Spolek chmelařů v Žitomiru. Zemědělské produkty byly dobře zpeněžovány tam, kde byla v blízkosti železniční stanice.

Půda na východní Volyni byla úrodná, velká pozornost byla věnována pěstování pšenice. Dařilo se také kukuřici, žitu, ječmeni, prosu, ovsu, luštěninám, pohance, lnu, konopí, tabáku, zelenině všeho druhu, cukrovce i bramborám. Úroda na polích českých zemědělců převyšovala úrodu okolích rolníků o 30-50 %.17/ Jednotlivá hospodářství byla obvykle od sebe vzdálena, neboť je obklopovaly polnosti.

Obytný interiér částečně ovlivnilo ukrajinské okolí. Převážně šlo o dvě místnosti, a to kuchyni s hliněnou podlahou a světnici s dřevěnou podlahou, která sloužila jako obývací pokoj a ložnice. Na stěnách mezi okny bývaly pověšeny fotografie členů rodiny a příbuzných.18/

Pozici českých rolníků posílila úvěrová akce československé vlády pro české kolonisty v Rusku, která byla bezprostředním pokračováním pomocné akce hladovějícímu Rusku. Cílem akce bylo hospodářsky proniknout do SSSR a pomocí české menšiny získávat odbytiště pro československé výrobky. Jen na rok 1922 požadovalo československé ministerstvo zahraničních věcí uvolnění 15 mil. Kč pro úvěrovou akci, která měla umožnit československému průmyslu dodávky hospodářských strojů a nářadí do šesti oblastí Ukrajiny (mj. na Volyň) a na Kavkaz. Úvěrová částka byla čerpána dodávkami zemědělských strojů, osiva, domácích potřeb a látek. K tomu byla ustavena družstva, jež dodávky přebírala a rozdělovala mezi krajany postižené válkou. V listopadu 1923 byla uzavřena mezi československou a sovětskou vládou smlouva o podmínkách a možnostech vývozu hospodářských strojů z ČSR do SSSR pro ruské Čechy. Z úvěrové akce si čeští kolonisté zakupovali zemědělské stroje na pětiletý úvěr. Velká poptávka po novém inventáři svědčila o rychlém zotavování českých osad.

První pětiletý plán, který byl v SSSR zahájen 1. října 1928, předpokládal v průběhu pětiletky také intenzivní kolektivizaci zemědělství, zvláště úrodných oblastí Ukrajiny. Ale již v prosinci 1928 nové Stalinovy příkazy vytyčily úkol urychleně provést kolektivizaci a zlikvidovat bohaté rolníky (kulaky) jako třídu do podzimu 1930. Hromadná kolektivizace, kterou doprovázelo násilí a masové represe, vedla k zespolečnění celého živého inventáře a veškerého majetku, dokonce i oděvů a bot. To vyvolávalo prudký odpor rolnictva. Rolníci masově zabíjeli dobytek, prasata, ovce a kozy. Největší odpor vůči kolektivizaci kladli střední rolníci, kteří zbohatli díky porevoluční pozemkové reformě a nové ekonomické politice. Od ledna 1930 sovětské úřady sáhly po nejdrastičtějších prostředcích. Začalo "rozkulačování", masové vysídlování zámožných rolníků i s rodinami, spojené s konfiskací jmění a často i s okrádáním vysídlených o poslední zbytky majetku. Mnoho tzv. kulaků nechaly úřady na místě zastřelit, některé vysídlit do sousedních okresů, většinu však do vzdálených

nehostinných oblastí na severu a východě SSSR. Masové vysídlování probíhalo až do roku 1932. Kolektivizace se přirozeně dotkla také českých zemědělců, zvláště jejich bohatší vrstvy. Kolektivizace neodpovídala dosavadním názorům, zvyklostem a zásadám českého rolníka a přinesla mu velké utrpení. Kolektivizace Čechy ožebračila, zbavila všeho majetku, hospodářsky i kulturně zruinovala.^{19/} V důsledku kolektivizace ztratili Češi svou ekonomickou převahu, která je chránila před nebezpečím asimilace. Řada českých rolníků byla "rozkulačena" a vyslána na Sibiř.^{20/} Když agitátoři nemohli rolníky přesvědčit, aby do kolchozu vstoupili dobrovolně, tak hledali kulaky i mezi středními a drobnými rolníky.^{21/} Touto cestou se nakonec podařilo založit kolchozy ve všech českých osadách. Do propagace myšlenky kolektivizace byla zapojena místní inteligence, zvláště učitelé.^{22/}

Nově vzniklé kolchozy nedisponovaly potřebným vybavením. Chyběly stroje, nářadí i hospodářské budovy. Zpočátku v kolchozech panoval chaos a obrovské plýtvání způsobené nejen nechutí k práci na cizím, ale také neschopností řídit velká hospodářství. Lepší výsledky měly kolchozy, kde převládali Češi, neboť ti i v této nové situaci představovali pro ostatní rolníky stále vzor. Daleko známým byl kolchoz v Olšance, který pěstoval obilí, chmel a cukrovku. Měl vlastní mlékárnu, pivovar, družstevní řeznictví a od roku 1933 také elektrárnu; do té doby se svítilo petrolejovými lampami. K vzorovým patřily také kolchozy v Krošně, Vysoké a Ivanovičích, kde zdejší Češi postavili obecní dům.^{23/} Čeští rolníci, kteří měli zkušenosti s prací se zemědělskými stroji, snadněji zvládali i složitější techniku, a tak se rychle vyškolilo mnoho zemědělských odborníků jako traktoristé, kombajnéri, opraváři, zootechnici, agronomové, ekonomové a zvěrolékaři. Zatímco v ukrajinských kolchozech měli na pracovní jednotku jen několik kopějek a 10-20 dkg obilí, v českých kolchozech měli na jednotku někdy i rubl a v naturáliích 1-2 kg obilí. České kolchozy (Vysoká, Olšanka, Okolek) se zúčastňovaly výstav úspěchů národního hospodářství. Josef Cvrk z Okolku se stal Hrdinou socialistické práce SSSR.

Nevyplacené doplatky za odpracované pracovní jednotky na konci roku 1931 byly bezprostředním úvodem hladové katastrofy, která postihla Ukrajinu a další části SSSR. Těžkou a dlouhou zimu roku 1932 vesnice přežila díky zásobám pocházejícím hlavně ze záhumenků. Celou zimu probíhaly kontroly ("rudá metla"), hledající ukryté zásoby potravin. Žně v tomto roce prováděly speciální brigády složené z dělníků, studentů a vojáků, což vedlo k dalekosáhlému plýtvání. V srpnu byl vydán dekret o ochraně státního majetku, podle kterého byl stanoven za krádež pěti klasů obilí z pole trest smrti. Nejnižším trestem za krádež kolchozního majetku, považovaného za státní, bylo 10 let tábora nucených prací. Dekret umožňoval provádět trest smrti na místě činu. Vzhledem k nesplnění plánu výkupu v roce 1932 byly zavřeny všechny obchody a odvezeno z nich zboží, byl vydán zákaz veškerého obchodu a výplaty pracovních jednotek, a to jak v naturáliích, tak v penězích. Vesnice zůstaly nejen bez potravin, ale i bez nafty, soli a zápalek. Domy obcházely "chlebové komise", nyní již konfiskující jakékoliv potraviny. V prosinci 1932 byly ve městech zřízeny obchody Torgsinu, kde rolníci mohli kupovat potraviny za zlaté a stříbrné předměty. V zimě, kdy množství sněhu izolovalo od sebe nejen vesnice, ale i jednotlivé domy, celé lokality začaly vymírat hladem, množily se hromadně sebevraždy a případy kanibalismu. Ti, kteří utekli za prací do měst, umírali na ulicích bez práce a bez chleba. Informace o hladu byly před světovou veřejností tajeny, dokonce pokračoval export obilí z SSSR. Důsledky hladomoru - úmrtí hladem, útěky a nenarozené děti - představovaly na Ukrajině na 8 mil. lidí.^{24/}

České vesnice na východní Volyni také zažily hodně hladu a bídy, ale díky vlastním záhumenkům, zahradám a domácímu zvířectvu mohly přežít. Chyběl chléb a brambory, protože museli nechat brambory na sadbu a obilí na zasetí. Jedli řepu, z cukrovky vařili sirup, sušili křížaly. Situace se zlepšila až v roce 1934, kdy již bylo možné koupit nějaké potraviny alespoň ve městech.^{25/} Teprve v roce 1935 byl zrušen lístkový příděl chleba a v obchodech se objevilo větší množství potravin za přiměřené ceny.

České průmyslové podniky již počátkem 20. let státní orgány zestátnily a buď je pronajímaly nebo provozovaly samy. České pivovary, např. jeden z nejstarších a největších pivovarů Macháček a Jansa v Žitomiru, menší pivovar Krupičky v Žitomiru, nový velký pivovar fy V. Albrecht v Krošně, menší pivovar Havlína v Kutuzovu, na Jihozápadní dráze pivovar V. Kliča v Olšance či pivovar V.

Poláka v Kozatině, stát pronajal buď bývalým majitelům, jichž však zůstal jen malý počet, nebo osobám v nich dříve zaměstnaným a někdy i novým soukromým nájemcům. Podmínky nájmu byly velmi těžké.^{26/} Skupina českých podnikatelů získala od žitomirského gubernského Sovnarchozu (Rada národního hospodářství) do čtyřletého nájmu majetek knížete Sanguszka, a to továrnu na sukno, přádelnu, chemickou továrnu a cihelnu ve Slavutě a chemickou továrnu v Krivíně.

Národní rada československá v Praze považovala krajany za složku budoucí vývozní politiky ČSR, o ně se měla opírat reklamní činnost strojírenského průmyslu. Kolonista na Volyni se měl stát neplaceným agentem českého zboží pro teritorium celého sovětského Ruska.^{27/} To byl jeden z důvodů, proč neměla být podporována reemigrace do ČSR. Všechny tyto plány a možnosti soukromé iniciativy padly po zavedení pětiletého plánu, kdy došlo k úplné likvidaci soukromého průmyslu, obchodu a živností. Politika hospodářské autarkie vedla k minimalizaci obchodních kontaktů sovětského Ruska se zeměmi evropského Západu, včetně ČSR.

b) kultura a školství

Ve dvacátých letech, v době tzv. ukrajinizace a nové ekonomické politiky, prožívala ukrajinská kultura, a to včetně kultury národnostních menšin, relativně příznivé období.

Součástí bolševického monopolu moci byla realizace tzv. socialistické kulturní revoluce. Ta měla povznést celkovou kulturní úroveň obyvatelstva, zvláště na venkově. Pro řízení kulturní práce mezi Čechy zřídil bolševický režim při gubernském oddělení lidové osvěty v Žitomiru československou sekci, která zakládala čítárny, kde bylo možno studovat bolševický tisk a marxistickou literaturu, a také různé kroužky: pěvecké, dramatické, přírodovědecké či ateistické. Češi se snažili obnovit ve svých osadách kulturní činnost přerušenu válečnými událostmi. Nejlépe se to dařilo divadelním ochotníkům. České divadlo se hrálo ve Vysoké, kam se na představení sjížděli i z dalších českých lokalit - Okolku, Selenčiny, Ivanovič a Krošny. Také zde měli českou hudbu.^{28/} Rovněž v Krošně, kde již od června 1919 působil vzdělávací kroužek, krajané založili divadelní ochotnický soubor, postavili jeviště a zřídili knihovnu a klub s časopisy a 4500 knihami, které obdrželi z Moskvy.^{29/} Ke kulturnímu povznesení českých vesnic došlo zvláště po 1. sjezdu českých učitelů v Kyjevě v roce 1927. Učitelé všude zakládali dramatické, pěvecké a recitační kroužky, organizovali knihovny a dechové hudby. Hasičské sbory a pojišťovací spolky byly v každé obci. Někteří rolníci odebírali zemědělské časopisy z ČSR, což jim umožňovalo uplatňovat ve svém hospodaření agrotechnické novinky, zvláště v pěstování chmele.

Bolševický režim se pokoušel také o vydávání českých novin. Prvními byla již v roce 1921 Kronika, která měla vycházet jako časopis českého byra volyňského gubernského výboru Komunistické strany (bolševiků) Ukrajiny. Vyšla však pouze dvě čísla za redakce J. Čermáka a V. Orta.

Na tento pokus navázalo vydávání novin Volyňská pravda, opět jako orgánu bolševické strany. První číslo vyšlo v září 1921 za redakce českého komunisty Jaroslava Petrlíka (pseudonym Salát), v prosinci převzal redakci správce československé sekce volyňského gubernského oddělení lidové osvěty učitel Jaroslav Kříž. Nedostatečné čtenářské zázemí po rozdělení Volyně a malý ohlas však vedly k zániku novin, takže od roku 1922 zde již žádné české noviny neexistovaly.

České kolonie na východní Volyni se za pomoci husté sítě korespondentů z řad českých učitelů, veřejných pracovníků a rolníků, kteří vyplňovali zasláné dotazníky, podrobily v letech 1920-1927 průzkumu prof. Evžena Rychlíka, který se zajímal o folklór, jazyk i ekonomické vztahy krajanů. Rychlík pocházel z rodiny českého rolníka v Olšance (nar. 1888), studoval na gymnáziích v Kyjevě a Praze a na univerzitách v Kyjevě a Berlíně. Od roku 1917 byl soukromým docentem Ukrajinské lidové univerzity v Kyjevě a od roku 1926 profesorem Institutu lidové osvěty (ILO) v Něžině u Černigova a českého semináře ILO v Žitomiru.^{30/} V Něžině vydal národopisnou studii o české kolonii Olšanka, ve které se zabýval řečí tamních Čechů po lexikální stránce. Zjistil značný vliv ruského a ukrajinského jazyka. V jiné studii podal přehled dosavadní literatury o českých osadách na Volyni.

Z iniciativy Etnografické komise Všeukrajinské akademie věd vznikl v roce 1929 kabinet národnostních menšin, který tento etnografický výzkum zastřešoval. Do roku 1932 zde měl vyjít

spis prof. Rychlíka Češi na Ukrajině v rozsahu 120 stran. Projekt však byl přerušeno jeho zatčením v roce 1931 a odsouzením do tábora GULAGu, kde v roce 1939 zahynul.

V kabinetu národnostních menšin se scházeli čeští kulturní pracovníci na Volyni, především učitelé a studenti. Přicházeli sem český školní inspektor Paul, učitel českého učitelského semináře při žitomirském Institutu lidové osvěty Antonín Vodsedálek, učitelé Václav Gavanda z Okolku a Šechtman z České, učitelky Emílie Čížková ze Selenčiny a Marie Volfová z Vysoké a studenti učitelského semináře Novotný, Němeček, Kreizinger a Gotvald. V září 1929 se zde uskutečnilo rozšířené metodické zasedání českých kulturních pracovníků na Volyni, které se zabývalo národnostní politikou vlády a úkoly kulturní revoluce, dále situací v místech, stavem a perspektivami kulturně osvětové práce mezi českým obyvatelstvem, novými plány pracovních škol, českou vydavatelskou činností, přípravou českých učitelů a perspektivami českého učitelského semináře. V diskusi učitel Gavanec upozorňoval na nedostatek českých knih v obecních a školních knihovnách, vhodných divadelních her a sovětských českých novin, časopisů a knih. V závěru zasedání bylo doporučeno zabezpečit studentům českého učitelského semináře stipendia a literaturu.^{31/}

V polovině 30. let připravoval režim vydávání českého časopisu v SSSR, ale tento plán se neuskutečnil. Jedno z moskevských nakladatelství vydalo pouze několik českých knih a brožur, a to nejen politického, ale i zábavného obsahu. Česky vyšly v SSSR Haškovy Osudy dobrého vojáka Švejka, Včeličkova Kavárna na hlavní třídě a Urxova kniha reportáží z SSSR Na socialistických polích. Touto literaturou měl být nahrazen dovoz knih, časopisů a učebnic z ČSR, které byly pro sovětský režim obsahově nevyhovující.^{32/}

V prvních letech bolševického režimu úřady k plnění různých administrativních povinností mobilizovaly také pedagogický personál českých škol. Učitelé pomáhali při vybírání naturální daně, vedení zemědělské statistiky i provádění pozemkové reformy. Ve školách se nedostávalo prostředků nejen na školní potřeby, ale ani na platy učitelů, kteří byli nuceni hledat vedlejší výdělek. Jejich práce probíhala pod stálým dohledem Čeky (Mimořádné komise pro boj s kontrarevolucí), od roku 1922 GPU (Státní politické správy). Školní docházka žactva byla špatná pro časté epidemie a v zimě pro nedostatek teplého oděvu. Rodiče také projevovali nespokojenost s rušením vyučování náboženství.

České školství měla původně řídit československá sekce při volyňském gubernském oddělení lidové osvěty. Ve Volyňské gubernii bylo v první polovině 20. let 8 českých škol.^{33/} Ukrajinský lidový komisariát osvěty povolil přijetí několika učitelů z ČSR a při komisariátu v Charkově zřídil český inspektorát, jehož úkolem byla péče o české školy a osady.^{34/} Děti do šestnácti let musely vstupovat do Pionýrské organizace, pro mládež od 16 do 23 let byly zřizovány organizace Komunistického svazu mládeže (Komsomol). Původně blahosklonný přístup režimu se postupně začal měnit. Učitelé z ČSR se měli podrobit zvláštním zkouškám a učebnice z ČSR shledali ideově nevyhovujícími.^{35/} V polovině 20. let z celkového počtu 1033 českých školou povinných dětí chodili do 7 českých škol 343 žáci (13 učitelů), 3 školy se 6 učiteli a 225 žáky byly ukrajinsko-české a 1 škola s 39 žáky ukrajinsko-německo-česká. Tyto školy podléhaly českému inspektorátu.^{36/} V srpnu 1927 uspořádal komisariát osvěty dvoutýdenní prázdninové kurzy pro české učitele na Ukrajině. Kurzů v Kyjevě se zúčastnilo 15 učitelů, včetně českého inspektora J. Hájka a profesora E. Rychlíka. Kurz byl prvním pokusem organizovat české učitele na Ukrajině,^{37/} kteří se museli podrobit výuce ukrajinského jazyka, pedagogiky a ústavy SSSR. Na tento první sjezd českých učitelů na Ukrajině navázal druhý sjezd v červnu 1929 v Žitomiru.

Čeští učitelé na vesnici nejen organizovali vzdělávání dětí, mládeže a dospělých, ale i veškerý kulturní život: zájmové kroužky, ochotnické divadlo i sborový zpěv. Přitom jejich životní úroveň byla nízká, svůj plat dostávali na počátku 20. let i v naturáliích. Ve školním roce 1921-1922 se učitel musel spokojit za rok s 9 pudy žita (144 kg) a 20 aršinami bílého kartounu (14 m). Ve školním roce 1922-1923 dostával 160 kg žita měsíčně. Teprve ve školním roce 1923-1924 byl jeho plat stanoven v penězích. Učitel dostával 18 R a ředitel 21 R měsíčně (1 rubl byl tehdy 17 Kč). V roce 1924-1925 stoupl měsíční plat na 27 R a v roce 1925-1926 až na 35-42 R měsíčně.^{38/}

Příznivé nebyly ani materiální podmínky škol. Mnohde neexistovaly školní budovy a výuka probíhala v pronajatých místnostech, které byly neupravené a nevytápěné. Místo školních lavic měli žáci jednoduché stoly a dlouhé lavice. Nebyly ani sešity, psací potřeby a zejména české učebnice. Učitelé používali učebnice dovezené z ČSR, protože schválené sovětské české učebnice nebyly. Učitelé se i za této nepříznivé situace snažili pěstovat národní vědomí svých žáků, a to četbou českých básní, zpěvem českých písní, nácvičkami dramatických představení a prohlížením map ČSR.^{39/} Velké zásluhy v tomto směru měli Evžen Rychlík, jenž v polovině 20. let působil v Olšance, a Antonín Vodseďálek, který z pověření tehdejšího předsedy ÚV KSČ poslance Josefa Hakena spolu s dalšími učiteli přišel v roce 1927 na východní Volyň.^{40/} Avšak již koncem 20. let se ukazovalo, že dosavadní učitelé režimu nevyhovují.

Na přelomu 20. a 30. let bylo na Ukrajině 19 českých škol s 24 učiteli a 1057 dětmi.^{41/} Ještě v létě 1930 se podařilo uskutečnit 3. český učitelský sjezd v Žitomiru, který však již byl posledním. Všechny účastníky sjezdu totiž orgány NKVD zatkl. Zatčení učitelů znamenalo i dočasnou likvidaci českých škol, přerušování kontaktů s vlastní a kulturního života v českých osadách. Likvidace starých učitelských kádří si vynutila přípravu nových učitelů pro české školy na Ukrajině. V roce 1931 organizovala pedagogická škola v Korostyševě u Žitomiru čtyřměsíční kurzy českých učitelů a české vyučování bylo poté obnoveno. Později (v roce 1933) zřídili v Kyjevě české oddělení pedagogické školy, kde působili profesori Beneš a Müller. Ve třech ročnících bylo asi 60 studentů, kteří studovali osm předmětů ukrajinsky a sedm česky. V Kyjevské oblasti, která v roce 1932 zahrnuje mj. dosavadní okruhy Volyňský (Žitomirský) a Korosteňský, se české školy nacházely ve volyňských obcích Selenčina, Okolek, Vysoká, Krušinec, Ivanoviče, Plechová, Krošna, Kužel, Slavkoviče, Mežiliska, Huta-Marjatin a Marjánovka. Ve Vinnické oblasti, kam připadly i okruhy Šepetovský a Berdičevský, byly české školy ve volyňských obcích Olšanka, Dědova Hora, Holoveň, Romanov, Antonovka a Jedvaniny.^{42/} Ve Vysoké, Olšance a Jedvaninách byly zřízeny první české sedmitřídky, kde vyučovali mladí absolventi kyjevské školy.^{43/} Ve Vysoké se ředitelem stal V. Gavanda, který byl organizátorem českých kolchozů v Okolku, Ivanovičích, Krušinci a Plechové. Tento český komunista, stejně jako profesor Beneš, se ve druhé polovině 30. let stal obětí bolševického teroru.

Na organizování českých škol a kurzů a přípravě nových učebnic se podílel také předseda senátorského klubu KSČ Josef Haken, který za tímto účelem přijel v roce 1933 do Moskvy.^{44/} Po svém návratu z SSSR psal Haken o nedostatku kvalifikovaných českých učitelů, kteří by vyhovovali i po politické stránce. Podle jeho slov všechny české školy měly být vybaveny novými levnými obrázkovými učebnicemi. V roce 1934 vyšel nový slabikář a početnice, v tisku byla mluvnice a byla připravována čítanka a učebnice přírodopisu. Charkovské státní nakladatelství mělo v plánu vydat v roce 1934 dvanáct českých učebnic, ale plán nebyl splněn pro nedostatek odborníků, kteří by učebnice napsali. V červnu 1935 během své návštěvy SSSR navštívil české oddělení pedagogické školy v Kyjevě ministr zahraničních věcí ČSR dr. E. Beneš. Po roce 1935 však škola oddělení zrušila. Někteří studenti směli pokračovat ve studiu ukrajinštiny či ruštiny.^{45/} V roce 1938 bylo vyučování v menšinových školách zastaveno. Všechny děti nadále musely navštěvovat školy s ukrajinským nebo ruským vyučovacím jazykem. Likvidací českého školství se stalinský režim pokusil potlačit poslední zbytek totožnosti české minority na Ukrajině, která měla spolu s ostatními národnostmi splynout v nediferencovanou, lehce manipulovatelnou masu bezprávných sovětských občanů.

c) politické poměry

Po podepsání řížského míru mezi Polskem a sovětským Ruskem, podle kterého státní hranice rozdělila Volyň na dvě části, začala ve východní části Volyně komunistická indoktrinace tamního českého obyvatelstva. Od 1. ledna 1921 byl v Žitomiru při gubernském výboru KS(b)U zřízen československý komisariát, v jehož čele byli Václav Špirit a Josef Vokáč. Komisariát měl za úkol sledovat a řídit veškerou činnost volyňských Čechů.^{46/} Z Moskvy obdržel tiskárnu a knihovnu politických spisů. Při komisariátu byl zřízen český osvětový kroužek, který měl organizovat kulturní život české menšiny na Volyni. Jednatel kroužku byl Štěpán Čermák z Krošny. Na 18.

až 19. dubna 1921 svolalo české byro poradu zástupců a důvěrníků všech českých menšinových organizací na Volyni. Každá česká obec měla vyslat po dvou delegátech.

Na 1. říjen 1921 připravilo československé oddělení první sjezd československých kolonistů na Volyni. Delegáti byli voleni na plenárních schůzích v každé české osadě. Čeští učitelé byli delegáty s hlasem poradním. Dva hlavní referáty, o "světové hospodářské krizi" a o situaci v ČSR, přednesl přední český komunista v Rusku Jaroslav Petrlík-Salát. Ten se již na jaře a v létě 1919 snažil spolu s dalšími českými komunisty působit na volyňské Čechy, ale narazil na nepochopení nejen usedlíků na Volyni, ale i u českých dělníků v Kyjevě. S referátem o mezinárodních vztazích a vnitřní situaci RSFSR vystoupil ukrajinský lidový komisař zemědělství Dmytro Manuil's'kyj. K dalším bodům programu patřila pomoc hladovějícím v Povolží a Doněcké kamenouhelné pánvi, situace v českých koloniích a organizace československých kolonistů na Volyni (hospodářská družstva, školství, mládež). V referátu o organizaci českých kolonistů K. Procházka tvrdil, že se přiznávají veškerému pracujícímu obyvatelstvu jakékoliv národnosti stejná politická a občanská práva a taktéž právo vzdělávat se v rodném jazyku a rozvíjet svou národní kulturu.^{47/} Podle jeho slov delegáti všeho českého obyvatelstva přítomní na sjezdu najdou způsob organizace ústavu nebo kurzů pro výchovu učitelů a zřídí komisi, ve které budou nejlepší pedagogické síly, jež mohou vypracovat vzorné školní učebnice.

Bolševická strana byla na vesnici vzhledem k malému počtu komunistů nucena se opírat o tzv. výbory chudiny. Ty byly propagovány i v českých vesnicích. Takový výbor měl být základem organizace každé vesnice, pomocníkem sovětské vlády na místě. Byl dokonce nadřazen místnímu sovětu, který byl povinen jeho usnesení realizovat. Jelikož české vesnice byly většinou zámožnější než ukrajinské, což ovšem nevylučovalo nutnost mít organizační základnu chudého rolnictva, sociální vrstvy byly hodnoceny o stupeň níže, takže např. český střední rolník byl v té době považován za chudého. Členové výborů chudiny měli především informovat příslušné orgány o různých skutečnostech. Volyňská pravda např. kritizovala členy výboru chudiny v Sokolově, že nezabezpečili, aby jistá občanka byla udána patřičným úřadům dělnicko-rolnické vlády za to, že zatajila několik hektarů orné půdy, aby z ní nemusela platit naturální daň.

Zájem Čechů o ruské a ukrajinské komunistické časopisy byl minimální. Proto do českých vesnic přijížděli agitátoři z okresu - členové okresního výboru bolševické strany, členové okresního výkonného výboru sovětu či okresní ředitel knihoven - a vysvětlovali mezinárodní situaci SSSR, agitovali pro spolupráci dělníků a rolníků, sdružování obyvatel ve čtenářské kroužky, zemědělská družstva a vedli předvolební agitaci. Činnost agitátorů se vyznačovala malou informovaností a jednostranností. Ve svých projevech kladli důraz na propagaci bolševické politiky, což většinu posluchačů nezajímalo a krajané, pokud nemuseli, se jich vůbec nezúčastňovali. Žili stranou veřejného dění, odkázáni sami na sebe.

Formální rozšíření práv menšin ve 20. letech bylo pouze taktickým ústupkem, kompromisem mezi ideou centralizovaného státu a reálnými zájmy menšin. V roce 1924 začali bolševici organizovat v oblastech osídlených menšinami národnostní rady (sověty), jako základ autonomie jednotlivých národností. Tyto rady vykonávaly nezbytné činnosti vyplývající z úkolů státu v oblasti administrativy, hospodářství a kultury: vybíraly daně, koordinovaly hospodářské aktivity, propagovaly nové agrotechnické metody. V roce 1925 bylo na Ukrajině zřízeno již 288 takových národnostních rad, z toho bylo 98 německých, 26 řeckých, 25 bulharských, 19 židovských, 15 polských a 5 českých. V roce 1926 měli Češi již 13 rad, které spravovaly 9 tisíc obyvatel, z toho 7180 Čechů.^{48/} Podle usnesení Rady lidových komisařů Ukrajiny měly být národnostní rady zřizovány tam, kde bylo 500 lidí patřících k národnostní menšině, stanovený počet však nebyl dodržován. Voleb do českých vesnických rad se v roce 1927 zúčastnilo 57,2 % oprávněných voličů, v roce 1929 již 71,4 %.^{49/} V Šepetovském okruhu byly dvě české rady se 14 členy v roce 1926 a 28 členy v roce 1927.^{50/} Ve Volyňském okruhu působily české rady v Okolku (1085 obyvatel), České (258), Vysokočeské (623) a Krošně (929).^{51/}

Sovětská národnostní politika se v meziválečném období vyvíjela a měnila. První období představovala léta 1921-1928, kdy došlo k rozšíření práv všech menšin. Za hlavní nebezpečí bolševická strana vyhlásila velkoruský šovinismus. Politika návratu ke kořenům jednotlivých

národů byla výhodná i pro Čechy. K viditelnému ohraničení práv menšin došlo po skončení NEPu a zavedení plánovitého řízení hospodářství v letech 1929-1935. Velkoruský šovinismus nahradilo nové hlavní politické nebezpečí, a to buržoazní nacionalismus jednotlivých neruských národností. Léta 1936-1939 pak byla obdobím dominance centralistických tendencí v národnostní politice. Ta vedla k dalšímu ohraničení práv menšin. Narůstaly represe zaměřené proti všem vrstvám a společenským skupinám menšin: rolníkům, dělníkům, inteligenci, dokonce i proti samotným komunistům.

Ústup od nové ekonomické politiky 20. let, hromadná kolektivizace zemědělství a nastolení stalinského teroru znamenalo zhoršení postavení českých krajanů na Ukrajině, ze kterého se mnozí snažili uniknout odchodem do ČSR. Situací se musely zabývat i československé vládní orgány. Ministerstvo sociální péče upozorňovalo předsednictvo ministerské rady v roce 1930 na velmi kritickou situaci, v jaké se ocitli českoslovenští příslušníci všech stavů v SSSR následkem všeobecně známých hospodářských a politických poměrů. Uvádělo, že tam dochází ke konfiskaci majetku, věznění a vypovídání Čechů do odlehlých území SSSR, přičemž rodiny vězněných a vypovězených se ocitaly úplně bez prostředků.^{52/} Jen v první polovině roku 1930 odjelo do ČSR na 250 Čechů z SSSR, dalších 250 bylo připraveno k odjezdu, a to přesto, že byli důrazně československými orgány varováni, aby se překotně do vlasti nevraceli.

Časopis Naše zahraničí psal, že nespokojení občané jsou posíláni do archangelských lesů nebo sibiřských dolů a čeští kolonisté žijící u polské hranice jsou úplně zničeni. Kdyby to bylo možné, nerozpakovali by se a utekli z tohoto komunistického ráje.^{53/} Také brněnská Selka psala, že naši krajané v sovětském Rusku úpí pod jařmem rudých katanů. Upozorňovala především na náboženskou perzekuci a z toho vyplývající šíření ateismu, zvláště u mládeže.^{54/}

Perzekuce českých aktivistů na Ukrajině započala již v roce 1925 procesem proti několika českým starousedlíkům v Kyjevě, na který v roce 1927 navázal proces proti českým učitelům z jižní Ukrajiny Jaroslavu Martínkovi (nar. 1888) z Alexandrovky a Bohuslavu Černíkovi (nar. 1902) z Bohemky, jenž nakonec obdržel souhlas k návratu do ČSR. V roce 1928 byli odsouzeni na základě smyšlených obvinění čeští statkáři a obchodníci s hospodářskými stroji. Všichni byli posláni na Sibiř i s rodinami. Z Okolku to byli Vojtěch Postl a Josef Dostál, z Čerňachova Fixl, z Krošny Dušek a Souček, z Mežilisky Martin Beneš a tři statkáři z Vysoké. Tzv. kulaci byli v roce 1930 deportováni na nucené práce na Sibiř, nejprve muži a za nimi i většina jejich rodin. Z obce Krušinec to byli Josef Merunka, František Merunka a Antonín Souček. Zakladateli obce Víchovi se podařilo uprchnout do ČSR. Z Okolku byli v roce 1930 deportováni Vladimír Andres, Josef Andres, Vladimír Lukavský, Viktor Kohout, Václav Grejza, Pavel Betka, Rudolf Kleša, Vladimír Krejza a Václav Sládek.^{55/} V roce 1929 byl z Krošny deportován na Sibiř Václav Šťastný s rodinou, v roce 1931 Emanuel Malý s manželkou a čtyřmi dětmi byl vyslán na nucené práce do Archangelska a v roce 1932 jeho bratr Josef Malý s manželkou a sestrou byl poslán do vyhnanství na Ural.

Po 3. sjezdu českých učitelů na Ukrajině v Žitomiru v roce 1930 došlo k zatčení dalších učitelů. Obžalovací spis, který měl asi 250 stran, obviňoval české učitele z vyzvědačství ve prospěch ČSR a Francie, protisovětské činnosti, agitace proti sovětské vládě a náboženské agitace. Objevila se v něm jména některých pracovníků československé obchodní mise v Kyjevě a Charkově a náboženských činitelů z ČSR (evangelický vikář Šedý). Ve dnech 12.-14. června 1931 se odehrával v Charkově před Nejvyšším soudem Ukrajiny proces, ve kterém prokurátor obžaloval dvanáct českých učitelů. Z Volyně Antonína Vodsed'álka ze Žitomiru, Josefa Michalského z Olšanky, Josefa Němečka z Romanova, Emilii Čížkovou ze Selenčiny, Václava Plašila z Antonovky, Vladimíra Jakoubka ze Sokolova a Jaroslava Kříže z Kuželu. Dále obvinil osm českých dělníků a rolníků, kteří hráli nějakou významnější úlohu v životě českých osad na Ukrajině (mj. předsedu kolchozu v Krošně Josefa Hegra), a jednoho zaměstnance československé obchodní mise v Kyjevě. Obžalovaní neměli obhájce, nemohli se hájit a nebyli ani seznámeni s obžalobou.^{56/}

Byli obviněni, že jsou členy organizované skupiny špiónů a diverzantů, kteří ve službách západních imperialistů prozrazovali všemožná vojenská tajemství, připravovali intervenci a rozbití SSSR, ze sportovních, vzdělávacích a kulturních kroužků mládeže budovali kontrarevoluční oddíly s cílem zabránit kolektivizaci, připravovali diverze a atentáty na přední vládní a stranické činitele a

prováděli náboženskou agitaci. Prokurátor požadoval pro všechny trest smrti. Soud vynesl deset trestů smrti a pět trestů těžkého žaláře v úhrnném rozsahu 24 let. Obviněná učitelka Čížková se zhroutila a už se nevzpamatovala. Učitelé Vodseďálek a Michalský zešleli později ve vězeňských táborech. Odsouzení byli nejprve odvezeni do samovazby do Jaroslavi a odtud byli v roce 1933 transportováni na Solověcké ostrovy v Bílém moři západně od Archangelska. Bez ohledu na výši trestu se zde octlo 18 z 21 obžalovaných. Z dalších tří jeden zemřel, jeden byl poslán do vyhnanství na Sibiř a učitelka Čížková nebyla schopna transportu. Na Solověckých ostrovech se setkali s učitelem Jaroslavem Martínkem odsouzeným již v roce 1927. Vězňové tu museli pracovat 15 hodin v létě a 12 hodin v zimě, a to při kácení lesa, naložování dřeva, budování cest a kanálů či na poli - bez mechanizace a při nedostatečné stravě. Odsouzeným k smrti byl v roce 1935 rozsudek změněn na 5 let vyhnanství.^{57/} Perzekuce českého učitelstva byla součástí likvidace všech potenciálních nepřátel režimu, kam patřily nejen bohaté a střední vrstvy, ale i příslušníci inteligence. S komunistickými a bezpartijními učiteli i řadovými rolníky a dělníky byl v Žitomiru v roce 1930 zatčen i bolševik Jaroslav Štrombach (nar. 1896), velitel 44. kyjevské divize Rudé armády, pocházející z Loun. Trest smrti mu byl zmírněn na dlouholetý žalář, zemřel ve vězení v roce 1933. V Krošně se stali obětí represálií předsedové kolchozu Hegr a Toman a tajemník místního sovětu Pícha-Petrovský. Již v roce 1928 zde byl zatčen celý český dramatický kroužek těsně před divadelním představením. Většinu z jeho členů už rodiny nespátřily. Mnozí Češi, aby zachránili svůj život, odcházeli do nitra Ruska, aby tam hledali nové uplatnění v rozšiřujícím se průmyslu. Opouštěli své statky a jen s nejnужnějším, co stačili napěchovat do rance, prchali do neznáma a nedávali o sobě žádné zprávy.^{58/}

Také v Selenčině zatkli v říjnu 1930 šestnáct členů kroužku divadelních ochotníků, kteří na počest výročí bolševického převratu nacvičovali divadelní kus Stěnka Razin. Zabavili ručně psané zpěvníky českých písní a další písemnosti. Byli vyšetřováni 71 dní a nocí na NKVD v Žitomiru a vyzýváni: "Přiznej se, že ses zabýval kontrarevolucí! Že nenávidíš sovětskou vládu!" Většinu z nich odsoudili na pět let nucených prací, Josefa Vlka na deset let. Vladimír Martínek byl poslán na stavbu Bělomořsko-baltského kanálu, kde pracovali s lopatou a dřevěným kolečkem, které naplněné hlínou nebo kamením museli tlačít do výše několika metrů. Kdo nesplnil normu, která byla určena v krychlových metrech, dostal 300 g chleba a polévku. Kdo splnil, dostal 600 g chleba, a kdo překročil, 1,4 kg chleba a lepší polévku. Boj o chléb se stal hlavní hnací silou za přežití. Když kanál postavili, odvezli je na východ na stavbu sibiřských železnic.

V roce 1936 v Ivanovičích při dožínkové zábavě zpívali mladí Češi a Němci české a německé národní písně. To se nelíbilo místním udavačům a následujícího dne NKVD zatkl Josefa Pacovského, Václava Pokorného, Václava Rajmana, Josefa Dostála a šest Němců. Všichni zmizeli beze stopy. V Okolku byli v roce 1937 zatčeni a bez práva dopisování deportováni na Sibiř Václav Kostka, Josef Knytl, Stanislav Staroň a Vladimír Kovalčuk, s právem dopisování Vladimír Andres a Václav Kopecký. Všichni zahynuli v sibiřských koncentračních táborech. V roce 1938 bylo v Krošně během jednoho dne zatčeno 52 mužů, kteří se již nikdy nevrátili ke svým rodinám a nikdo se nedozvěděl, co se s nimi stalo.^{59/}

Ze 60 českých usedlostí ve Vysoké bylo v průběhu kolektivizace deportováno na Sibiř nebo do Střední Asie 15 rodin, tedy celá čtvrtina. Kromě toho se perzekuce třicátých let dotkla i dalších jednotlivců, takže z této lokality většinou nenávratně zmizelo 95 osob. Z Olšanky bylo na Sibiř vysídleno asi 11 rodin v době kolektivizace a v letech 1936-1938 bylo zatčeno dalších 7 mužů a vypovězeno s rodinami nebo bez nich.^{60/}

Ve 30. letech bezpečnostní orgány nesmírně zostřily represivní opatření vůči obyvatelům pohraničí, což postihlo i mnohé české vesnice. Zatýkáni a deportace byly na denním pořádku. V Holovni byli zatčeni v roce 1938 oba učitelé - Leonid Hryševyč a Václav Puler a dalších pět osob. Až na jednoho byli po osmi měsících propuštěni, Vladimír Roubal byl deportován do koncentračního tábora na Sibiř, kde zahynul. Podobný osud potkal i některé bohaté rolníky.^{61/} Úřady posílaly do západního pohraničí nové osídlence ruské národnosti, kteří měli posílit prorežimní síly v této citlivé oblasti. Ruští přesídlenci získali rozkulačený majetek po osobách vysídlených na Sibiř, které se již nevrátily. Kromě Rusů byly do českých osad přesídlovány i ukrajinské rodiny. Mnohé české rodiny

byly postiženy vyhnáním na Sibiř, když neuposlechly nařízení o odevzdání zlatých peněz a zlatých předmětů.^{62/}

Jednotlivci z řad českých kolonistů na východní Volyni žádali o vydání československých pasů a možnost vycestovat z Ukrajiny.^{63/} Jiní přechali ilegálně přes sovětsko-polskou hranici, jako např. Češi z pohraniční osady Dědova Hora v noci z 11. na 12. března 1930, kdy po nich sovětské vojáky stříleli z kulometů.^{64/} V roce 1931 uprchlo do Polska 21 osob z osady Moščanovka, zbytek byl zadržen, dvě osoby byly zraněny střelbou.^{65/} O útěk se pokusila i rodina českého školního inspektora Hájka.

Situace Čechů na Ukrajině byla pozorně sledována i Čechy na západní Volyni. Hlas Volyně vyzýval československou vládu, aby podnikla účinná opatření ve prospěch krajanů.^{66/} Časopis *Náš buditel* otiskl dopis ženy, jejíž muž byl jako tzv. kulak poslán na Solověcké ostrovy. V dopise uváděla, že jí byl zabaven veškerý majetek a nikde nemohla obdržet práci. Podle jejích slov české osady kolem Žitomiru byly skoro liduprázdné, neboť mnoho krajanů bylo posláno na Sibiř a Solověcké ostrovy.^{67/} Češi ze západní Volyně uspořádali 6. března 1932 v Kvasilově schůzi těch, kteří měli příbuzné v Rusku, aby jednali o tom, co by se mohlo udělat pro ty, kteří byli deportováni na nucené práce nebo kterým to hrozilo.^{68/}

Počátkem prosince 1936 československé organizace, které se zabývaly krajany v cizině, jako např. Kostnická jednota, vydaly na základě informací o osudech vězňených Čechů v SSSR energicky formulovanou výzvu, ve které požadovaly jejich propuštění, rehabilitaci a zadostiučinění tak, aby jméno českých kolonistů bylo očištěno od jakéhokoliv podezření z neloajálního postupu vůči sovětské vládě. Memorandum vyjadřovalo solidaritu celého českého národa s krajany v SSSR.^{69/} Obsahovalo také jmenný seznam perzekuovaných Čechů a bylo adresováno československému ministerstvu zahraničí. Mezinárodní postavení ČSR na konci 30. let však nevytvářelo předpoklady pro pozitivní výsledek celé akce.

d) po opětovném sjednocení Volyně

Při dělení Polska po jeho porážce v září 1939 připadlo k SSSR 210 tisíc km² se 13 mil. obyvatel, z toho 35 729 km² Volyňského vojvodství s 2 084 791 obyvatel.^{70/} Po připojení západní Volyně k SSSR došlo i zde k obdobným jevům, jako ve 20. a 30. letech na sovětské východní Volyni. V první řadě bylo zrušeno soukromé vlastnictví půdy, která byla zestátněna. Sovětská pozemková reforma sledovala nejen sociální, ale i nacionální, tj. depolonizační a ukrajinizační cíle. Rolníci mohli obhospodařovat maximálně 10-15 ha.

Dalším závažným zásahem do dosavadních sociálně ekonomických poměrů západní Volyně byl proces kolektivizace zemědělství. Přesvědčovací akce k založení kolektivních hospodářství (kolchozů) začaly hned na jaře 1940. V obcích probíhaly veřejné schůze občanů a individuální přesvědčovací pohovory s každým hospodářem ve vesnickém sovětu, ale zpočátku bezvýsledně. Volyňští Češi se obávali ztráty svého majetku, který získali díky usilovné práci své a svých rodičů a prarodičů. Odmítali společná hospodářství, protože již od počátku 30. let byli informováni o špatných životních poměrech kolchozníků na východní Volyni. Zakládáním kolchozů byli pověřováni zkušení straničtí funkcionáři z východní Volyně. Když se jim to nepodařilo, přistoupili k nátlaku. Nejbohatším zemědělcům v obci pohrozili, že pokud nepodepíší přihlášku, budou prohlášeni za kulaky a vyvezeni na Sibiř. To u rolníků vyvolalo panický strach a během krátké doby většina přihlášky podepsala. Mnozí ovšem nechtěli vykonávat funkci předsedy, neboť si ještě pamatovali časté popravy funkcionářů při střídání režimů v letech občanské války.^{71/} Noví kolchozníci provedli společný jarní osev, nemalé problémy představoval svod dobytka a koní, neboť v českých osadách zpravidla nebyly k dispozici budovy velkostatků.

Součástí intenzivních politických, hospodářských a společenských přeměn byl státní teror, který měl zničit jakékoliv projevy odporu, zastrašit společnost, rozbit její struktury a vytvořit prostor pro sovětizaci. Zatýkáni začalo se vstupem Rudé armády a trvalo do června 1941. Za zvlášť nebezpečné nepřátele byli považováni bývalí polští důstojníci, policisté a četníci, statkáři, továrníci a úředníci. Sovětské bezpečnostní orgány kompletovaly kartotéky potenciálních nepřátel, ke kterým patřili především polští vojenští osadníci a civilní kolonisté. Agresivní propagační kampaň proti nim

začala již na podzim 1939. V prosinci 1939 přijaly politbyro VKS(b) a Rada lidových komisařů SSSR rozhodnutí o jejich vysídlení, ke kterému došlo v noci z 9. na 10. února 1940 za neobvykle silných mrazů až -40°C. Šlo o 140 tisíc osob, z toho 88 tisíc ze západní Ukrajiny.

V březnu 1940 bylo přijato usnesení Rady lidových komisařů SSSR o deportaci rodin osob uvězněných NKDV a polských zajatců nacházejících se v zajateckých táborech. V té době bylo ve vězeních západní Ukrajiny a západního Běloruska 19 tisíc osob, z toho 11 tisíc Poláků, především bývalí policisté, četníci, důstojníci a členové tzv. kontrarevolučních organizací. Mezi nimi byli i Češi, např. Václav Mesner a Josef Malínský. Rozhodnutím politbyra VKS(b) z 5. března 1940 bylo 7300 vězňů, z toho 3400 na západní Ukrajině, a 15 tisíc zajatců (3750 z polského východního pohraničí) zastřeleno. Deportace jejich rodin se uskutečnila v noci z 12. na 13. dubna 1940. V 51 transportu bylo ze západní Ukrajiny a Běloruska přesídleno 61 tisíc osob do Kazachstánu, kde byli umístěni hlavně v Severokazachstanské, Pavlodarské a Kustanajské oblasti, většinou na práci v kolchozech (37 tisíc) a sovchozech (18 tisíc), zbytek byl usídlen v dělnických koloniích a zapojen např. do stavby železnice. Tehdy byly vysídleny také asi dva tisíce Čechů, a to do sovchozů Severokazachstanské oblasti.^{72/} Ve stejné době bylo rozhodnuto o deportaci polských tzv. běženců (především židovských utečenců z Generálního gouvernementu - Němci obsazené části Polska). Odsun se uskutečnil v noci z 28. na 29. června 1940, kdy bylo vysídleno 76 tisíc osob (85 % Židů), z toho 53 tisíc ze západní Ukrajiny.

K dalším masovým deportacím došlo v pozdním jaru 1941. V květnu 1941 politbyro VKS(b) a Rada lidových komisařů SSSR přijaly rozhodnutí o provedení očisty pohraničních území nově připojených k SSSR v letech 1939-1940. Deportováni měli být členové tzv. kontrarevolučních organizací, bývalí důstojníci, četníci, strážníci, policisté, příslušníci vězeňské služby, statkáři, obchodníci, továrníci a úředníci se členy svých rodin, stejně jako příslušníci rodin osob odsouzených k trestu smrti nebo se skrývajících, polští utečenci odmítnuvší sovětské občanství, kriminální elementy a registrované prostitutky. Od 22. ledna 1941 začaly první transporty.

Vysídlované rodiny si mohly vzít potraviny, oděv, prádlo, obuv a kuchyňské nádobí do 100 kg váhy, rolníci také drobný zemědělský inventář. Na železniční stanici byli muži odděleni od svých rodin a zvláštními transporty odesláni do pracovních táborů. Do 22. června 1941 vyvezli 86 tisíc osob, z toho 12 tisíc ze západní Ukrajiny, a to do Novosibiřské oblasti, Altajského kraje, Krasnojarského kraje a Kazachstánu, kam přišla i řada volyňských Čechů, kteří zde pracovali v různých zapadlých kolchozech.^{73/}

Za 21 měsíc vyvezli z bývalého východního Polska podle neúplných údajů 315-330 tisíc osob, z toho 200 tisíc Poláků, 70 tisíc Židů, 25 tisíc Ukrajinců, 20 tisíc Bělorusů, stejně jako několik tisíc Němců, Litevců, Rusů a Čechů.^{74/} Byli to lidé, kteří vlastnili větší hospodářství (tzv. kulaci) nebo se angažovali v politické, společenské či kulturní činnosti. Deportována byla mj. rodina bývalého konzula Svárovského, který zahynul na neznámém místě a také řada českých učitelů a předáků i s rodinami. Nucené vysídlování mělo zároveň ekonomický cíl: deportováni byli vysíláni především do oblastí, kde chyběly pracovní síly - severní části evropského Ruska, Kazachstánu a na Sibiř.^{75/} Deportace prováděl NKVD, jehož orgány nechávaly rodinám maximálně dvě hodiny na přípravu ručních zavazadel s prádlem, oděvy, obuví, kuchyňským náčiním a jídlem na jeden měsíc.

Zbývající obyvatelstvo žilo v neustálém strachu, celé rodiny spaly na svázaných rancích a každou noc se obávaly udání svého osudu. O deportacích časem rozhodovala sousedská udání, mající často nacionální a sociální podklad. Bolševické úřady měly také připraveny seznamy volyňských Čechů, kteří měli být deportováni v létě 1941. Nikdo nevěděl, který den nebo která noc bude ta poslední, kterou stráví se svojí rodinou.^{76/}

O přípravách německého útoku na SSSR se potají hovořilo již krátce po obsazení západní Volyně Sověty, ale bolševičtí funkcionáři tyto informace vyvraceli. Západní Volyň byla izolována od východní, staré hranice nikdo nesměl překročit bez zvláštního povolení. O volném pohybu a setkávání Čechů z obou částí Volyně nemohlo být řeči.

Obyvatelé Volyně, včetně Čechů, museli pomáhat při stavbě strategické dálnice spojující Kyjev s nově připojeným Lvovem, a to v délce 300 km. Na její výstavbu, jež začala na jaře 1940, byla

nasazena moderní silniční technika a stovky nákladních automobilů, takže již v roce 1941 mohla být uvedena do provozu. Volyňští Češi se podíleli také na výstavbě vojenských opěrných bodů na nové západní hranici.

V souladu s důvěrným protokolem k německo-sovětské smlouvě o hranicích a přátelství z 28. září 1939 bylo od počátku roku 1940 zahájeno přesídlování příslušníků německé menšiny z Volyně do Německa. Osídlovací možnosti pro Němce z Volyně, východní Haliče a oblasti Narvy měly vzniknout především v tzv. nových říšských provinciích, odkud mělo být přesídleno na 120 tisíc Poláků na území Generálního gouvernementu. Volyňští Němci byli usídlováni nejen ve Wartské župě (zvláště v okolí Kalisze a Piotrkówa) a v Horním Slezsku (včetně Těšínska), ale i v Sudetské župě, zejména na Ústecku. První transport volyňských Němců v počtu tří tisíc osob přijel do Bohumína již 7. ledna 1940. V Horním Slezsku bylo umístěno 37 500 zahraničních Němců, zvláště v okresech Bílsko, Živěc a Těšín, z toho z Volyně, východní Haliče a oblasti Narvy pocházelo 5091 osob. V Sudetské župě byly v únoru 1940 uvolňovány školní budovy pro volyňské Němce, kteří se v rámci politiky upevňování německví vraceli do říše. V únoru 1940 přijelo do Ústí nad Labem 985 volyňských Němců, kteří byli umístěni mj. v Lovosicích na Litoměřicku a Bohosudově, Unčíně a Chabařovicích na Ústecku. Celkem se počítalo s tím, že do Sudetské župy přijde na 25 tisíc volyňských Němců.

Po opětovném sjednocení Volyně

Při dělení Polska po jeho porážce v září 1939 připadlo k SSSR 210 tisíc km² se 13 mil. obyvatel, z toho 35 729 km² Volyňského vojvodství s 2 084 790 obyvateli.^{70/} Po připojení západní Volyně k SSSR došlo i zde k obdobným jevům, jako ve 20. a 30. letech na sovětské východní Volyni. V prvé řadě bylo zrušeno soukromé vlastnictví půdy, která byla zestátněna. Sovětská pozemková reforma sledovala nejen sociální, ale i nacionální, tj. depolonizační a ukrajinizační cíle. Rolníci mohli obhospodařovat maximálně 10-15 ha.

Dalším závažným zásahem do dosavadních sociálně ekonomických poměrů západní Volyně byl proces kolektivizace zemědělství. Přesvědčovací akce k založení kolektivních hospodářství (kolchozů) začaly hned na jaře 1940. V obcích probíhaly veřejné schůze občanů a individuální přesvědčovací pohovory s každým hospodářem ve vesnickém sovětu, ale zpočátku bezvýsledně. Volyňští Češi se obávali ztráty svého majetku, který získali díky usilovné práci své a svých rodičů a prarodičů. Odmítali společná hospodářství, protože již od počátku 30. let byli informováni o špatných životních poměrech kolchozníků na východní Volyni. Zakládáním kolchozů byli pověřováni zkušení straničtí funkcionáři z východní Volyně. Když se jim to nedařilo, přistoupili k nátlaku. Nejbohatším zemědělcům v obci pohrozili, že pokud nepodepíší přihlášku, budou prohlášeni za kulaky a vyvezeni na Sibiř. To u rolníků vyvolalo panický strach a během krátké doby většina přihlášky podepsala. Mnozí ovšem nechtěli vykonávat funkci předsedy, neboť si ještě pamatovali časté popravy funkcionářů při střídání režimů v letech občanské války.^{71/} Noví kolchozníci provedli společný osev, nemalé problémy představoval svod dobytka a koní, neboť v českých osadách zpravidla nebyly k dispozici budovy velkostatků.

Součástí intenzivních politických, hospodářských a společenských přeměn byl státní teror, který měl zničit jakékoliv projevy odporu, zastrašit společnost, rozbít její struktury a vytvořit prostor pro sovětizaci. Zatýkáni začalo se vstupem Rudé armády a trvalo do června 1941. Za zvlášť nebezpečné nepřátele byli považováni bývalí polští důstojníci, policisté a četníci, statkáři, továrníci a úředníci. Sovětské bezpečnostní orgány kompletovaly kartotéky potenciálních nepřátel, ke kterým patřili především polští vojenští osadníci a civilní kolonisté. Agresivní propagační kampaň proti nim začala již na podzim 1939. V prosinci 1939 přijaly politbyro VKS(b) a Rada lidových komisařů SSSR rozhodnutí o jejich vysídlení, ke kterému došlo v noci z 9. na 10. února 1940 za neobvykle silných mrazů až -40°C. Šlo o 140 tisíc osob, z toho 88 tisíc ze západní Ukrajiny. Tyto první deportace se z Čechů dotkly jen několika zámožných rodin a nájemců usedlostí polských osadníků. V březnu 1940 bylo přijato usnesení Rady lidových komisařů SSSR o deportaci rodin osob uvězněných NKDV a polských zajatců nacházejících se v zajateckých táborech. V té době bylo ve vězeních západní Ukrajiny a západního Běloruska 19 tisíc osob, z toho 11 tisíc Poláků, především bývalí policisté, četníci, důstojníci a členové tzv. kontrarevolučních organizací. Mezi nimi byli i

Češi, např. Václav Mesner a Josef Malínský. Rozhodnutím politbyra VKS(b) z 5. března 1940 bylo 7300 vězňů, z toho 3400 na západní Ukrajině, a 15 tisíc zajatců (3750 z polského východního pohraničí) zastřeleno. Deportace jejich rodin se uskutečnila v noci z 12. na 13. dubna 1940. V 51 transportu bylo ze západní Ukrajiny a Běloruska přesídleno 61 tisíc osob do Kazachstánu, kde byli umístěni hlavně v Severokazachstánské, Pavlodarské a Kustanajské oblasti, většinou na práci v kolchozech (37 tisíc) a sovchozech (18 tisíc), zbytek byl usídlen v dělnických koloniích a zapojen např. do stavby železnice. Tehdy byly vysídleny také asi dva tisíce Čechů, a to do sovchozů Severokazachstánské oblasti.^{72/} Ve stejné době bylo rozhodnuto o deportaci polských tzv. běženců (především židovských utečenců z Generálního gouvernementu - Němci obsazené části Polska). Odsun se uskutečnil v noci z 28. na 29. června 1940, kdy bylo vysídleno 76 tisíc osob (85 % Židů), z toho 53 tisíc ze západní Ukrajiny.

K dalším masovým deportacím došlo v pozdním jaru 1941. V květnu 1941 politbyro VKS(b) a Rada lidových komisařů SSSR přijaly rozhodnutí o provedení očisty pohraničních území nově připojených k SSSR v letech 1939-1940. Deportováni měli být členové tzv. kontrarevolučních organizací, bývalí důstojníci, četníci, strážníci, policisté, příslušníci vězeňské služby, statkáři, obchodníci, továrníci a úředníci se členy svých rodin, stejně jako příslušníci rodin osob odsouzených k trestu smrti nebo se skrývajících, polští utečenci odmítnuvší sovětské občanství, kriminální elementy a registrované prostitutky. Od 22. ledna 1941 začaly první transporty. Vysídlované rodiny si mohly vzít potraviny, oděv, prádlo, obuv a kuchyňské nádobí do 100 kg váhy, rolníci také drobný zemědělský inventář. Na železniční stanici byli muži odděleni od svých rodin a zvláštními transporty odesláni do pracovních táborů. Do 22. června 1941 vyvezli 86 tisíc osob, z toho 12 tisíc ze západní Ukrajiny, a to do Novosibiřské oblasti, Altajského kraje, Krasnojarského kraje a Kazachstánu, kam přišla i řada volyňských Čechů, kteří zde pracovali v různých zapadlých kolchozech.^{73/}

Za 21 měsíců vyvezli z bývalého východního Polska podle neúplných údajů 315-330 tisíc osob, z toho 200 tisíc Poláků, 70 tisíc Židů, 25 tisíc Ukrajinců, 20 tisíc Bělorusů, stejně jako několik tisíc Němců, Litevců, Rusů a Čechů.^{74/} Byli to lidé, kteří vlastnili větší hospodářství (tzv. kulaci) nebo se angažovali v politické, společenské či kulturní činnosti. Deportována byla mj. rodina bývalého konzula Svárovského, který zahynul na neznámém místě a také řada českých učitelů a předáků i s rodinami. Nucené vysídlování mělo zároveň ekonomický cíl: deportováni byli vysíláni především do oblastí, kde chyběly pracovní síly - severní části evropského Ruska, Kazachstánu a na Sibiř.^{75/} Deportace prováděl NKVD, jehož orgány nechávaly rodinám maximálně dvě hodiny na přípravu ručních zavazadel s prádlem, oděvy, obuví, kuchyňským náčiním a jídlem na jeden měsíc. Zbývající obyvatelstvo žilo v neustálém strachu, celé rodiny spaly na svázaných rancích a každou noc se obávaly naplnění svého osudu. O deportacích časem rozhodovala sousedská udání, mající často nacionální a sociální podklad. Úřady měly také připraveny seznamy volyňských Čechů, kteří měli být deportováni v létě 1941. Nikdo nevěděl, který den nebo která noc bude ta poslední, kterou stráví se svojí rodinou.^{76/}

O přípravách německého útoku na SSSR se potají hovořilo již krátce po obsazení západní Volyně Sověty, ale bolševičtí funkcionáři tyto informace vyvraceli. Západní Volyň byla izolována od východní, staré hranice nikdo nesměl překročit bez zvláštního povolení. O volném pohybu a setkávání Čechů z obou částí Volyně nemohlo být řeči.

Obyvatelé Volyně, včetně Čechů, museli pomáhat při stavbě strategické dálnice spojující Kyjev s nově připojeným Lvovem, a to v délce 300 km. Na její výstavbu, jež začala na jaře 1940, byla nasazena moderní silniční technika a stovky nákladních automobilů, takže již v roce 1941 mohla být uvedena do provozu. Volyňští Češi se podíleli také na výstavbě vojenských opěrných bodů na nové západní hranici, zvláště letišť. Poskytovali jak ruční práci, tak i koňské potahy k dovozu stavebního materiálu a kamene na dláždění startovacích ploch. Pracovní povinnost zesílila antisovětské smýšlení obavatelstva.

Do Rudé armády bylo povoláno několik ročníků mladých Čechů, kteří byli zařazeni do stavebně technických praporů na budování letišť a pohraničních opevnění. Asi třicet volyňských Čechů bylo po prověření zařazeno do vyšší školy vojsk NKVD v Moskvě, kde prošli speciálním partyzánským

výsadkovým, motoristickým, zpravodajským a jazykovým výcvikem.^{77/} Další krajané se podrobili šestiměsíčnímu vojenskému výcviku v Žitomiru a po návratu byli zařazeni do místní domobrany.^{78/}

V souladu s důvěrným protokolem k německo-sovětské smlouvě o hranicích a přátelství z 28. září 1939 bylo od počátku roku 1940 zahájeno přesídlování příslušníků německé menšiny z Volyně do Německa. Osídlovací možnosti pro Němce z Volyně, východní Haliče a oblasti Narvy měly vzniknout především v tzv. nových říšských provinciích, odkud mělo být přesídleno na 120 tisíc Poláků na území Generálního gouvěnementu. Volyňští Němci byli usídlováni nejen ve Wartské župě (zvláště v okolí Kalisze a Piotrkówa) a v Horním Slezsku (včetně Těšínska), ale i v Sudetské župě, zejména na Ústecku. První transport volyňských Němců v počtu tří tisíc osob přijel do Bohumína již 7. ledna 1940. V Horním Slezsku bylo umístěno 37 500 zahraničních Němců, zvláště v okresech Bílsko, Živěc a Těšín, z toho z Volyně, východní Haliče a oblasti Narvy pocházelo 5091 osob. V Sudetské župě byly v únoru 1940 uvolňovány školní budovy pro volyňské Němce, kteří se v rámci politiky upevnování německví vraceli do říše. V únoru 1940 přijelo do Ústí nad Labem 985 volyňských Němců, kteří byli umístěni mj. v Lovosicích na Litoměřicku a Bohosudově, Unčíně a Chabařovicích na Ústecku. Celkem se počítalo s tím, že do Sudetské župy přijde na 25 tisíc volyňských Němců.^{79/}

4. ZA NACISTICKÉ OKUPACE A VE DRUHÉM ODBOJI (1941-1945)

a) okupační poměry

Dne 22. června 1941 německá vojska překročila hranice Sovětského svazu. Ve dnech 23.-29. června v bitvě u Brodů, Lucka a Rovna nacisté zlikvidovali většinu sovětských sil koncentrovaných na hranici. Špatně připravená sovětská obrana nesplnila své úkoly, množily se dezerce a přechody do německého zajetí, zvláště u vojáků neruských národností.

Okupovaná území byla vážně zničena nejen v důsledku válečných událostí, bombardování a brutality okupačních vojsk, ale především kvůli politice "spálené země" realizované sovětskou vládou. Chaotická evakuace průmyslových podniků, surovin a obyvatelstva, ničení všeho, co se nedalo odvézt, zatýkání inteligence, hromadná likvidace vězňů, to vše způsobilo na Ukrajině nevyčíslitelné ztráty a utrpení. Území Volyně, které bylo obsazeno rychle, utrpělo relativně méně. Příchod Němců znamenal pro ukrajinské obyvatelstvo nejen pád bolševického režimu, ale i naději na obnovení ukrajinské státnosti. Pro všechny národnosti Volyně znamenal příchod nové okupační mocnosti konec deportací na východ, které se týkaly nejen polské intelektuální a politické elity, ale také ukrajinského a židovského společenství. Úlevu pocítili i volyňští Češi.

Období bolševického násilí přežila nejlépe ilegální Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), jejíž vedoucí síly se nacházely za hranicemi. V roce 1940 došlo k formálnímu rozkolu OUN na frakci OUN-revolucionářů (OUN-R), vedenou Stepanem Banderou a frakci Andrije Melnyka (OUN-M). Rozkol se rýsoval již ve třicátých letech a spočíval nejen v konfliktu generací, ale i teoretických východisek týkajících se vedení boje. V době útoku na SSSR byli melnykovci ve větší míře náchylni ke spolupráci s Němci než banderovci, kteří souhlasili se spoluprací, ale zachovávali značnou opatrnost.

Po německé okupaci se Volyň stala administrativní součástí tzv. Říšského komisariátu Ukrajina, jehož hlavním městem bylo volyňské Rovno, kde sídlil říšský komisař Erich Koch (dosavadní župní vedoucí ve Východním Prusku). Součástí tohoto říšského komisariátu, který vznikl k 1. září 1941, bylo šest generálních okruhů, mimo jiné Volyňsko-podolský se sídlem v Rovně a Žitomirský se sídlem v Žitomiru. Volyňsko-podolský generální komisariát se dále dělil na třicet okresů s potlačovatelskými orgány a policejními posádkami formovanými ve spolupráci s místními kolaboranty různých národností. Do každého okresu byli dosazeni německý okresní komisař, zmocněnec pro pracovní síly a zemědělský vedoucí. Jim byli podřízeni starštinové volostí a starostové jednotlivých obcí.

Hlavní obětí vlády E. Kocha se stali Židé. S nelidskou krutostí bylo také postupováno vůči zajatým sovětským vojákům a bolševickým aktivistům. Němci považovali Ukrajinu za zásobárnu a zdroj levné pracovní síly. Administrativa Říšského komisariátu Ukrajina obsazená Němci (Ukrajinci mohli zastávat pouze nižší funkce) drasticky ohraničila činnost kulturních institucí, zrušila střední školy a pokoušela se brzdit i obnovu náboženského života.

Německé okupační úřady nepodporovaly žádné z ukrajinských nacionalistických hnutí a zároveň zasévaly rozpory mezi jednotlivé národnosti Ukrajiny. Neměly zájem ani o nabízenou pomoc ukrajinských odborníků s tím, že potřebují pouze ukrajinské kopáče.^{1/}

Od počátku roku 1942 nemohlo být už žádných pochybností o německém postoji vůči Ukrajincům. Podle velitele německé branné moci na Ukrajině gen. Kisingera byl ukrajinský národ na tak nízké kulturní a civilizační úrovni, že nebyl schopen řídit své osudy v samostatném státě. Od jara 1942 sílil na území Volyně všeobecný spontánní odpor proti totálnímu nasazení na práce v Německu. Mládež masově odcházela do lesů. Ve volyňském Polesí obnovila svou činnost Poleská Sič a na podzim 1942 vznikly první banderovské oddíly, které v roce 1943 přijaly název Ukrajinská povstalecká armáda (UPA). Příslušníci UPA se rekrutovali hlavně z řad ukrajinské milice, ukrajinského Werkschutzu a jiných ukrajinských tzv. samosprávných jednotek organizovaných v roce 1941 německými okupanty. UPA představovala širší svazek než OUN-R, neboť zahrnovala kromě banderovců také melnykovce, petljurovce a bulbovce (jednotky Tarase Bulby - Borovce). Na

území Volyně měla UPA tři divize, další tři v Haliči. Na vrcholu své síly na přelomu let 1943-1944 měla okolo 40 tisíc příslušníků. Lesnatý charakter Volyně vytvářel předpoklady k tomu, aby se z ní stala hlavní operační základna UPA.

Cílem útoků UPA byla především okupační administrativa, zvláště nenáviděné pracovní úřady a policejní formace. Příslušníci UPA vyhazovali do vzduchu mosty a železniční tratě, přepadávali a osvobozovali transporty osob odvlékaných na práce do Německa a odzbrojovali menší vojenské oddíly satelitních zemí. Na Volyni zabránila v roce 1943 Němcům vybrat 75 % kontingentu zemědělských dodávek. Nacisté na to reagovali teroristickými akcemi, kdy vypalovali celé vesnice, a to za účasti pomocných jednotek z řad kolaborantů. Hlavním protivníkem UPA však byli sovětsí partyzáni, kteří z Polesí organizovali nájezdy na Volyň (např. v červenci 1943) a s nimiž banderovci sváděli kruté boje.

Na Volyni proti sobě bojovaly vojenské síly III. říše a jejich satelitů se silami Spojenců - sovětskými partyzány řízenými centrálně z Moskvy a samostatně konající polští partyzáni (Armija Krajowa - AK). UPA bojovala s oběma stranami, přitom byla nucena k různým kompromisům a místním spojenectvím, a to jak s Němci, tak i Sověty. Jedině mezi UPA a AK nedocházelo ke kompromisům, zde šlo o krvavou a nelítostnou občanskou válku.

Na okupované Volyni panovala anarchie. Vedle německých formací, včetně ochranných oddílů tvořených osobami různých národností, a jejich spojenců (Maďarů) tu působili sovětsí partyzáni, AK, UPA a jiné ukrajinské organizace. Kromě toho se po Volyni pohybovaly "divoké" ozbrojené oddíly, které nebyly spjaty s žádnou politickou organizací, často složené z dezertérů různých armád. Všichni se nechali živit vesnicí, na jakýkoliv odpor reagovali násilím. Na vesnici chyběla policie, neboť někdejší polskou policii zlikvidovali Sověti a pro Němce byla kriminalita okrajovou záležitostí. Objevovaly se i pokusy vyrovnávat si staré sousedské a rodinné spory.

Pro Sověty byla nepřitelem nejen UPA, ale i AK, která byla pouze dočasným spojencem, ve skutečnosti představovala nepřátelskou sílu. Depolonizace prováděná UPA Sovětům vyhovovala, neboť ani oni nebyli ochotni vrátit Volyň Polsku.

Vrchol teroru UPA nastal v červenci 1943, kdy došlo ke třetině ze všech dokumentovaných protipolských akcí na Volyni. Velká část z nich proběhla ve dnech 10.-15. července. Červencová operace se dotkla především střední části Volyně. Později teror opadl, protože většina Poláků utekla do silně chráněných sebeobránných opěrných bodů. Tyto polské sebeobrany podnikaly také odvetné akce, kdy také vypalovaly ukrajinské vesnice. Krvavé odvetné akce prováděli Poláci sloužící v německých ochranných oddílech, které byly vybudovány po dezerci většiny ukrajinských formací. Vstupovali do nich početní volyňští Poláci, kteří tak chtěli získat zbraň, aby se mohli pomstít Ukrajincům.^{2/} V bratrovražedném polsko-ukrajinském konfliktu zahynulo na Volyni na 35 tisíc Poláků, ztráty ukrajinské strany byly značně menší.^{3/} Záměrem ukrajinského nacionalistického podzemí byla "dekolonizace" západoukrajinského území, zvláště cestou vysídlení polského obyvatelstva včetně selektivních likvidačních akcí. Na druhé straně polská vláda a její ozbrojené síly, tj. AK, usilovaly učinit všechno možné, aby upevnily stav polské přítomnosti na ukrajinských územích.^{4/}

Život na Volyni se za okupace vrátil do doby naturálního hospodářství. Průmyslové výrobky nebyly k dostání vůbec. Lidé byli nuceni si veškeré potřebné věci vyrobit sami, a to nejen mouku, kroupy a rostlinný olej, ale i mýdlo, kuchyňské nádobí, vlnu, domácí plátno a kůži na obuv. Univerzálním platidlem se stala domácí pálenka - samohonka. Vařili ji nejčastěji ze žita nebo pšenice, ale i z brambor a cukrovky.

Jednou z těžkých povinností uvalených na obyvatelstvo okupované Volyně bylo od roku 1942 totální nasazení na nucené práce v Německu a jím okupovaných zemích. Každá obec musela zabezpečit stanovený počet mladých lidí. Přitom okupanti přihlíželi k výměře půdy v obci, a to tak, aby zůstala jedna pracovní síla na tři hektary. Totální nasazení se týkalo ročníků 1923-1925. Někteří se vyhnuli nasazení tím, že za úplatek si nechali odepsat jeden až dva roky. Větší rolníci si zase mnohdy nechali připsat jako čeled' děti menších hospodářů.

Na úseku hospodářské sabotáže se podařilo volyňským Čechům před německými okupanty zatajit značnou výměru polností a také uvést menší hektarové výnosy, což se projevilo nižším

kontingentem zemědělských dodávek. Rychlý spád událostí a všeobecný rozvrat německého zázemí na podzim 1943 znemožnily nacistům získat plánované dodávky obilí.

V roce 1943 existovalo na Volyni fakticky dvojlvládí. Ve dne vládli Němci, v noci přicházeli ukrajinští nacionalisté. Německým okupantům musely být odevzdávány povinné pravidelné dodávky, zatímco nacionalisté a sovětsí partyzáni si sami brali vše, co potřebovali. Zabavovali potraviny, oblečení, koňské potahy a vozy. Mnohokrát docházelo i k bojovým střetům těchto skupin přímo v českých osadách.

V rámci politiky pacifikace okupovaných území obklíčila 13. července 1943 nacistická jednotka nejdříve Ukrajinský Malín a odtud i Český Malín. Pod záminkou kontroly dokumentů vyhnali Němci všechny obyvatele z domů a odvedli je do Ukrajinského Malína. Tam oddělili děti, ženy a staré lidi od mužů, z nichž vybrali 16 mladých chlapců, kteří potom podle jejich rozkazu museli hnát uloupený dobytek. Dalších 22-25 mužů bylo pověřeno odvezením naloupeného majetku. Zbývající muže a část žen zahrnuli nacisté po skupinách do pravoslavného chrámu, školy a jiných budov v Ukrajinském Malíně, které polili hořlavinou a podpálili. Většinu žen s dětmi a starce odvedli nazpět do Českého Malína, kde je nahnali do stodol, které podpálili, stejně jako ostatní budovy.

Z násilím sehnánoho obyvatelstva Českého Malína se zachránili jedině ti, kteří byli na poli a ti, kdo hnali uloupený dobytek či vezli naloupený majetek. Z hořících budov unikli pouze Václav Uhlíř, Marie Zajícová a Ludmila Činková. Nacisté v Českém Malíně povraždili a upálili celkem 374 Čechy a 26 Poláků, v Ukrajinském Malíně 132 Ukrajince.^{5/}

K vypálení Českého Malína došlo v době, kdy na Volyni vyvrcholil etnický konflikt mezi Ukrajinci a Poláky. Podle polské literatury nacistická expedice byla trestem za spolupráci se sovětskými partyzány, kteří ve vesnici krátce předtím pobývali.^{6/} Akce nacistů vyvolala nesouhlas i představitelů Ukrajinské autokefální ortodoxní církve. Rovenský biskup Platon vyzval metropolitního administrátora této církve v Lucku Polykarpa k protestu u německých úřadů proti nehumánnímu postupu vůči české a ukrajinské pravoslavné populaci, který byl v rozporu nejen s křesťanskou etikou, ale i všeobecnou lidskou morálkou.^{7/}

Současně s Malínem okupanti obklíčili další českou osadu, a to Moskovštinu. Podobně jako v Malíně vyhnali na náves veškeré obyvatelstvo, prověřovali osobní doklady, ale naštěstí po delším dohadování důstojníků odešli. Podobný osud zažila i Niva Hubinská.

Již na jaře 1943 nacisté přepadli osadu Svatá u Buderáže, údajně jako odvetu za banderovský přepad maďarské jednotky. Obklíčili ji, ženám a dětem dovolili naložit na vozy svršky a movitý majetek, vzít s sebou koně a část hospodářských zvířat a opustit osadu. Přes čtyřicet mužů zahrnuli do dvou stodol, kde je zaživa upálili, mezi nimi i čtyři Čechy. Pouze jednomu zdejšímu Čechovi se podařilo zachránit.

Jinou českou osadu na Volyni, která byla přepadena německými vojáky, byla Michna-Sergejevka, kde okupanti 11. listopadu 1943 vypálili a vyvraždili část vesnice. Mezi oběťmi bylo devatenáct Čechů a dvanáct Ukrajinců. Čtrnáct domů bylo zničeno. Části obyvatel se podařilo uprchnout, část se vykoupila.^{8/}

Na podzim 1943 však nacisté kontrolovali na Volyni již jen železnici, hlavní silniční komunikace a obce v jejich blízkosti. Rolníci přestávali plnit dodávky a zřizovali důmyslné skryše, ve kterých schovávali potraviny, zásoby obilí, cennější svršky a někdy se v nich v době nebezpečí ukrývali sami.

Reakcí na tíživé podmínky německé okupace byl vznik české ilegální organizace na Volyni, která byla nazvána Blaník. Myšlenka jejího založení vznikla v prostředí české volyňské inteligence, jejímiž představiteli byli zvláště učitelé, již v roce 1941. K hlavním organizátorům patřili učitel Vladimír Knop z Mirohoště (krycí jméno J. Vlček), redaktor předválečných Krajanských listů a učitel v Moskovštině Josef V. Rejzek (pseudonym J. Vinařický) a ing. Jiří Lízálek, který se usadil na Volyni jako uprchlík z tzv. Protektorátu a ilegálně pracoval pod jménem V. Brož.

Hlavním cílem ilegální organizace mělo být posílení národního uvědomění české menšiny na Volyni a její příprava na hromadný vstup do československé zahraniční armády.

Ke splnění těchto cílů byly 6. července 1941 stanoveny následující úkoly:

- vydáváním a kolportáží ilegálního časopisu a letáků vést k vlastenectví;
- vytvořit bezpečnostní skupinu, která by varovala neuvědomělé jedince před jakoukoliv spoluprací s okupanty;
- vybudovat informační síť k získávání zpráv o pobytu nepřátelských vojsk a o činnosti místních okupantských úřadů;
- shromažďovat zbraně, střelivo a jiný vojenský materiál, organizovat výcvik ve zbraní, v řízení motorových vozidel a v první pomoci;
- organizovat síť záškodníků, kteří by narušovali německou dopravu.

Ve stejné době vypracovali leták nazvaný Naše desatero, v němž byly dány pokyny pro práci menšiny v podmínkách okupace. Leták významně přispěl k politické orientaci volyňských Čechů a k posílení jejich národního povědomí. Přihlásil se k heslu "Pravda vítězí".

Začátkem roku 1943 měla organizace své spojky ve 37 českých lokalitách. Dne 13. června 1943 se v Moskovštíně sešla porada třinácti ilegálních pracovníků, na které byl dán směr další odbojové činnosti. Do čela organizace byl postaven Vladimír Knop, jeho zástupcem se stal Josef V. Rejzek. Byl potvrzen dříve zpracovaný program, projednány stanovy a rozhodnuto vydávat ilegální časopis, který na návrh Josefa Rejzka obdržel název Hlasatel.

Byly zřízeny specializované odbory, a to propagační (vedený J. Rejzkem), vojenský (ing. Jiří Lizálek), zdravotní (Dimitrij Somol), technický (Emil Cilc), finanční a zásobovací (Mikuláš Khol) a bezpečnostní (Antonín Boček). Územně byla organizace rozdělena nejprve na čtyři, po 17. říjnu 1943 na pět okrsků. Vedoucím I. okrsku byl Emil Cilc z Hulče, II. Josef Mojdl z Chomoutu, III. Josef Rejzek z Moskovštiny a V. Mikuláš Průša ze Straklova. IV. okrsek měl vzniknout v okolí Lucku. Okrsky byly tvořeny třemi až šesti jednotkami, z nichž každá se skládala ze tří až devíti spojek. Členové Blaníku v jedné lokalitě představovali jednu spojku. Stanovy ukládaly mj. určit politické směrnice vůči Polákům "jako státoprávnímu národu, jemuž toto území podle smluv se spojenci má patřit", Ukrajincům "jakožto prostředí" a Němcům.

Funkcionáři na všech úrovních byli demokratickým způsobem voleni. Dne 12. září 1943 proběhly volby vedoucích jednotek, 21. září volby předsednictev okrsků a ve dnech 17. října 1943 a 21. ledna 1944 na schůzích v Ulbárově a Bocánovce volby ústředí.

Po 13. červnu 1943, kdy byl schválen jasný program a pevná organizační struktura, rozdělena zodpovědnost za řízení jednotlivých úseků činnosti a okrsků a zabezpečeno vzájemné spojení, se činnost členů znásobila, a to zejména v oblasti uvědomovací práce mezi českým obyvatelstvem informováním o situaci na frontách a organizováním výcviku a přípravy k ozbrojenému boji. Uvědomovací práce spočívala nejen v rozšiřování zpráv získaných ilegálním odposlechem moskevského a londýnského rozhlasu ústním podáním a občasným vydáváním letáků, ale od září 1943 také ve vydávání ilegálního týdeníku Hlasatel. Jeho redaktorem se stal někdejší redaktor Krajanských listů (1938-1939) Josef V. Rejzek. Psal a rozmnožoval jej v podmínkách stálého nebezpečí vyzrazení, za značných technických obtíží spočívajících jednak v nutnosti získat všechny nezbytné prostředky k jeho rozmnožování, jednak v potřebě zajistit jeho bezpečnou distribuci. Hlasatel přinášel nejen zprávy z front, z našeho domácího a zahraničního odboje, ale i nutné organizační pokyny pro práci mezi příslušníky menšiny. Měl velkou zásluhu na tom, že pozdější vstup volyňských Čechů do československých vojenských jednotek v SSSR byl hromadný a manifestační a že česká Volyň se stala důležitou zásobovací základnou armádního sboru.^{9/} Současně s prvním číslem Hlasatele bylo vydáno svolání ke členům Blaníka, které učinil předseda organizace Vladimír Knop na schůzi ústředí 1. srpna 1943. V této době, kdy ofenzíva na východní frontě byla již plně v rukou sovětské armády, chtěli získat spolupráci volyňských Čechů jak nacističtí okupanti, tak ukrajinští nacionalisté. Němci jim nabízeli vstup do místní policie, Ukrajinci zase počítali s tím, že volyňští Češi se budou chtít pomstít nacistům za jejich zločiny. Aby volyňští Češi mohli vystupovat jednotně, museli se organizovat. Museli se také ozbrojit, aby mohli čelit různým bandám. Toto svolání mělo nejen programový charakter, ale i kriticky hodnotilo dosavadní práci. Vázlo zpracovávání kartoték bojeschopných mužů, seznamů zbraní a motorových vozidel.^{10/}

Vyšly rovněž dva letáky obsahující program Blaníka a nazvané Poslání naší menšiny na Ukrajině a Deklarace Čechů na Ukrajině. Druhé z uvedených prohlášení obsahovalo zásadní body a stanoviska pro jednání s ukrajinskými nacionalisty, ke kterému došlo 24. října 1943.11/ Organizace jako reprezentantka naší menšiny na Volyni v těchto dokumentech stanovila politickou linii, kterou měli příslušníci minority zastávat ve velmi spleťných národnostních poměrech tohoto regionu. Šlo zejména o vyjasnění poměru k Organizaci ukrajinských nacionalistů, která usilovala o získání volyňských Čechů na svou stranu. Ukrajinská povstalecká armáda dokonce vyhlásila mobilizaci volyňských Čechů.

Ukrajínští nacionalisté upustili od svého požadavku, aby volyňští Češi vstupovali do jimi organizovaného oddílu nazvaného Česká povstalecká armáda. Původně totiž tvrdili: "Žijete v naší zemi, chcete s námi žít i nadále, musíte společně s námi bojovat za její svobodu!" Zástupci Blaníku J. Lízálek, E. Cilc a V. Knop však zdůrazňovali, že volyňští Češi jsou součástí českého národa, jehož legální představitelkou je československá vláda v Londýně, která vede boj proti německým okupantům po boku Sovětského svazu, a proto budou bojovat proti nacistům v rámci československých jednotek v SSSR. Zdůraznili pochopení pro touhu Ukrajinců po samostatnosti. Ministr vnitra OUN "Nevidomyj" slíbil nařídit ukončení přepadů českých osad. Češi přislíbili zapůjčení mlátiček k urychlení výmlatu obilí. Podle hlášení jednotlivých českých osad vyžadovala UPA značné materiální hodnoty, což se někdy neobešlo bez ztrát na životech.

Proto v některých osadách, např. Ulbárově, Novinách, Hulči, Mirotíně, Zálesí, Jezírku a Buršovce, vznikaly domobrany, které byly nezbytné k obraně před útoky loupežných band a banderovců.12/ Blaník měl celkem 430 pušek, 400 pistolí, 500 ručních granátů a 30 kulometů.

Součástí činnosti Blaníku byl i výcvik řidičů, zdravotnické školení dívek, shromažďování zbraní a léčiv, vystavování fingoovaných osobních dokladů a potvrzení a sestavování kartotéky všech mužů od sedmnácti do padesáti let s uvedením dat o jejich vojenském výcviku. Podle podrobných mobilizačních listin se na Volyni nacházelo přes deset tisíc mužů české národnosti ve stáří od 17 do 55 let. Avšak pouze menší část z nich prodělala vojenský výcvik v polské armádě, zvláště řemeslníci. Rolníci zůstávali obvykle jako nadkontingentní doma a po třech letech byli převedeni do zálohy.13/

V letních měsících roku 1943 využil Blaník přesunu sovětského partyzánského svazku plukovníka Sydora Kovpaka ze severní části Volyně přes oblast osídlenou volyňskými Čechy do východní Haliče k navázání bližších kontaktů a poskytl partyzánům konkrétní pomoc, např. při přepadu německých obilních skladů v Dubně, při přechodu řeky Ikvy nebo dodáním informací o německých vojenských transportech. Díky této pomoci mohli partyzáni během svého přesunu provést na Volyni několik sabotážních akcí na železničních tratích Rovno-Kovel a Rovno-Lvov. Po přesunu na území bývalé Haliče svazek Sydora Kovpaka na počátku srpna 1943 provedl řadu sabotáží na naftových polích u Stanislavi (nyní Ivano-Frankivsk). Počátkem roku 1944 jednal v Moskovštině Josef Rejzek za ústředí Blaníku se zástupci partyzánského svazku S. Kovpaka a informoval je o činnosti této české organizace.14/ Přímou plukovníku Kovpakovi předložil mapu se zakresleným organizačním členěním Blaníku a předal mu ruské znění stanov. Požádal je o pomoc v navázání spojení s československou brigádou v SSSR. Zpráva o Blaníku byla uveřejněna v Bloknote agitatora ještě před vstupem Rudé armády (RA) na Volyň.

Podle pokynů vydaných ústředím Blaníku byly připraveny úkryty pro osoby, uschovány zásoby, psací stroje a jiný materiál pro československé jednotky v SSSR. Byli určeni členové Blaníka, kteří měli odeslat do Moskvy telegram se žádostí o zařazení volyňských Čechů do 1. československé samostatné brigády v SSSR. Telegram byl skutečně odeslán, a to 3. února 1944, rolníkem Josefem Kazdou z Novokrajeva u Rovna. Byl adresován náčelníku Hlavní politické správy RA a žádal umožnit krajanům navázání kontaktů s československou brigádou.15/

Organizaci se podařilo splnit úkol, který si vytyčila. Vyvedla českou menšinu z národnostních bojů na Volyni bez větší úhony. Činnost Blaníku zůstala omezena na centrum českého osídlení na Volyni (podle seznamu zpracovaného v roce 1969 měl 335 členů, z toho 96 od roku 1941, 152 od roku 1942 a 87 od roku 1943).16/

Obdobnou činnost jako Blaník vyvíjela v Kupičově skupina Aktiv v čele s Bohuslavem Ledvinou a evangelickým farářem Janem Jelínkem; vznikla 3. února 1943.17/ Jako hlavní úkoly si vytkla:

- přípravu k aktivnímu protifašistickému boji;
- navázání kontaktu se všemi složkami protifašistického odboje na západní Ukrajině;
- získávání zbraní, výcvik bojových oddílů, sabotáž dodávek, záchranu mladých lidí před totálním nasazením, odposlech rozhlasu, šíření pravdivých informací a pomoc pronásledovaným.

Zřídila oddíl domobrany, do jehož čela se postavil Bohuslav Ledvina. Za domácí pálenku, slaninu a zlato byly získány pušky, pistole, náboje, ruční granáty a zdravotnický materiál pro šedesát bojovníků. Vzhledem k bratrovražednému konfliktu mezi Ukrajinci a Poláky, byla provedena evakuace českého obyvatelstva z okolí do Kupičova. Zdejší Češi uzavřeli 9. listopadu 1943 dohodu s 27. volyňskou divizí AK. Společně s Poláky kupičovští čelili 13. listopadu 1943 útoku UPA. V Kupičově byly vybudovány pevnůstky spojené zákopy a drátěné zátarasy. Kromě bojového oddílu vznikl ze starších občanů také strážní oddíl. Ve dne hlídalo dvacet a v noci sedmdesát strážných, kromě pozorovatelů na hasičské věži. Dne 22. listopadu 1943 zaútočilo na Kupičov několik tisíc příslušníků UPA s několika minomety, protitankovými děly a jedním obrněným vozem. Za pomoci Poláků byli zahánáni. Někteří kupičovští Češi později bojovali v řadách 27. volyňské divize AK.

Češi na Volyni také spolupracovali se sovětskými ilegálními skupinami. Např. Vladimír Řehák a Václav Žihadlo byli ve spojení se skupinou Vítězové hrdiny SSSR plukovníka Dmitrije Nikolajeviče Medveděva, jiní, jako Josef Hromada a Jaroslav Vítek, byli přímo jejími příslušníky. Volyňští Češi se rovněž podíleli na sabotážích v dopravě. V železničním depu ve Zdolbunově Jiří Hrouda, Vladimír Palička a Jiří Janáček vyřadili z provozu kruh na otáčení lokomotiv, poškozovali parní manometry a do pražců montovali nálože. Jejich průzkumná sabotážní a diverzní činnost probíhala od června 1942 za řízení partyzánského oddílu Medveděva.18/

Součástí odbojové činnosti volyňských Čechů byla pomoc všem perzekuovaným. Patřili k nim sovětské vojáky, kteří zůstali v týlu postupující německé armády, židovské obyvatelstvo vystavené nacistické genocidě či Poláci ohrožovaní etnickou čistkou ze strany ukrajinských nacionalistů. Prvními oběťmi nacistické perzekuce se stali aktivisté místních sovětů, komunistických organizací a kolchozů. Ta se dotkla i některých volyňských Čechů. Další oběti se stali váleční zajatci a početná židovská menšina. Koncentrační tábory existovaly ve všech volyňských okresech. Hromadné hroby povražděných se nacházely po celé Volyni. V operační oblasti zvláštního velitelství gestapa v Rovně jich do roku 1943 bylo asi 200. Jen v okrese Kozín ve Volyňsko-podolském generálním okruhu bylo ve dvou hromadných hrobech nalezeno 3668 obětí. Na bývalém vojenském cvičišti v Bílé ulici v Rovně popravili okupanti podle zjištění komise Mezinárodního červeného kříže 120 tisíc osob.19/

V létě 1942 přistoupili okupanti k hromadné likvidaci Židů v Dubně a Mlynově, kde speciální jednotka SS a místní přísluhovači povraždili za jeden den přes 12 tisíc lidí. Aby zpeněžili i šatstvo po těchto obětech, uspořádali v Dubně doplňkový předvánoční prodej.20/ V tzv. Sušibabském pískovišti bylo zavražděno na 730 osob židovské národnosti z Kupičova a okolí, v okresním městě Kovel na 16 tisíc lidí během několika dnů. 314. policejní prapor SS v Kovelu popravil od 18. do 26. srpna 1941 celkem 755 Židů a 44 Ukrajince.21/ Ghetto bylo zřízeno také v malém městečku Varkovičích. Odchod z ghetta byl povolen pouze na propustky. Práceschopní Židé pracovali na dopravní tepně Rovno-Dubno za kus chleba a pár brambor, když předtím museli odevzdat všechn svůj majetek. Nesnesitelné poměry je nutily k útekům. Jediným útočištěm pro ně byli volyňští Češi. V dubnu 1942 uteklo z tohoto ghetta asi osmnáct Židů různého věku. Češi v Dembrovce je nasýtli, ale během hodiny přijela ukrajinská policie pod velením německého důstojníka a všechny Židy pochytila. Šest policistů hnalo skupinu Židů po polní cestě k dembrovskému lesu. Židé se ani nepokusili o útek nebo nějakou formu odporu. Všichni byli na kraji lesa postřílení a zakopáni.22/ V Lucku - Hnidavě nacisté zastřelili v roce 1943 téměř 20 tisíc civilních osob, převážně Židů.23/ Koncem srpna 1943 pracovní komando vyhloubilo v blízkém lesíku rozsáhlé výkopy pro masové hroby. Dva z nich byly 100 metrů dlouhé, 8 m široké a 3-4 m hluboké s přední sešikmenou rampou. Další byly asi 50 metrů dlouhé. Tyto výkopy provádělo asi 250 mužů ve dne i v noci. Kdo nemohl

vydržet pracovní nasazení, byl zastřelen. Po splnění úkolu byli všichni kopáči zastřeleni. Poté začala přijíždět nákladní auta s lidmi. Museli se svléknout do naha a po šesti vstupovat na rampu, kde byli stříleni do týla. Popravy pokračovaly i v noci za světel stojících aut. První den nacisté zastřelili asi devět tisíc mužů, žen i dětí. Další dny popravy pokračovaly. První oběti byli Židé z Lucka a okolí, později i příslušníci jiných národností.

Celkem bylo zjištěno více než 130 Židů zachráněných volyňskými Čechy, kteří dovedli vycházet s příslušníky všech národností mnohonárodnostní Volyně a řídili se pouze jediným kritériem, a to slušností a poctivostí.^{24/}

b) v československé armádě

Když byl na základě dohody mezi československou vládou v Londýně a Sovětským svazem z 18. července 1941 zformován koncem léta 1942 v Buzuluku v Orenburské oblasti Ruské federace československý samostatný polní prapor, byla v něm i řada volyňských Čechů. Někteří z nich přišli z Rudé armády, ve které bojovali již od roku 1941, jiní ze sovchozů Severokazachstanské oblasti Kazachské SSR, kam byli vysídleni v letech 1940-1941. Jako první přišel z Kazachstánu v únoru 1942 četař Jaroslav Perný, celkem bylo v Buzuluku ze 763 osob 75 Čechů z Volyně. V březnu 1943 bojovali u Sokolova na východní Ukrajině 52 volyňští Češi, z toho 22 padli. V těchto bojích se mnozí volyňští Češi vyznamenali, stejně jako u Kyjeva.

V době, kdy začala na Volyň přicházet RA, přicestoval k československým vojenským jednotkám náčelník vojenské kanceláře prezidenta republiky gen. Antonín Hasal-Nižborský, aby odevzdal příslušníkům brigády československá vojenská vyznamenání. Při této příležitosti mu čet. Šuttová předala Pamětní spis volyňských Čechů adresovaný prezidentu republiky dr. E. Benešovi, ve kterém byly objasněny zásluhy krajanů o vznik České družiny za první světové války i jejich současné bojové úsilí ve vojenských jednotkách na území SSSR, Anglie i Blízkého východu. Jen v sovětské armádě sloužilo v té době několik odvodních ročníků českých branců z let 1939-1941 z Volyně a záložních vojáků, tj. asi tisíc mužů, kteří však byli většinou zařazeni v pracovních vojenských útvech v týlu fronty. V Pamětním spisu, který byl sepsán již 6. července 1943, bylo zdůrazněno, že velkým přáním krajanů je, aby po znovunabytí státní a národní samostatnosti se volyňským Čechům dostalo možnosti vrátit se do staré vlasti.^{25/}

Obsazení Volyně sovětskou armádou počátkem roku 1944 vytvořilo předpoklady pro vstup příslušníků tamní české menšiny do československých jednotek v Sovětském svazu. Šlo nejen o zacelení ztrát, které utrpěla 1. československá samostatná brigáda při bojích na Ukrajině, ale také o vytvoření předpokladů pro vznik 1. československého armádního sboru. Již v únoru 1944 adresoval velitel brigády Ludvík Svoboda sovětskému velení žádost o přemístění československé jednotky na Volyň a souhlas s náborem tamních Čechů, což bylo v souladu s jejich tužbami. Jeho žádosti bylo vyhověno a sovětské velení poskytlo brigádě potřebnou výzbroj pro předpokládané brance.

Po příchodu RA na Volyň byla zahájena mobilizace všech sovětských občanů podléhajících vojenské službě. Ve východní části Volyně, kde probíhala ještě před podáním žádosti, byli Češi zařazováni přímo do RA. V západní části Volyně, kde se uskutečnila až po únoru 1944, sovětské okresní vojenské správy odesílaly tamní občany české národnosti k československým vojenským jednotkám, do kterých se dobrovolně hlásili. Československé velení zřídilo vojenské velitelství v Rovně, které mělo zajistit a shromáždit všechny dobrovolníky české národnosti z Rovenské a Lucké oblasti, podrobit je lékařské prohlídce a schopné vojenské služby odeslat k vojenským jednotkám.^{26/}

Velitel 1. československé samostatné brigády v SSSR Ludvík Svoboda vyslal na Volyň tříčlennou skupinu osvětových důstojníků, aby vysvětlovali tamnímu českému obyvatelstvu úkoly československých vojenských jednotek. Také londýnské ministerstvo národní obrany nařídilo československé vojenské misi v Moskvě vyslat své zmocněnce na Volyň. Česká menšina byla částečně informována o existenci československých jednotek v SSSR prostřednictvím české ilegální organizace Blaník a jejího tiskového orgánu Hlasatel. Někde byli do vysvětlovací kampaně zapojeni i místní pravoslavní duchovní.^{27/}

Volyňští Češi přicházeli do armádního sboru s vlasteneckým nadšením, bez nich si nelze představit, že by na území SSSR mohl vzniknout tak velký československý vojenský útvar. V dopisu redakci Našeho vojska v SSSR napsal J. V. Rejzek: "Konečně je zde dlouho očekávaná chvíle, kdy jsme se stali československými vojáky. ... Snažme se proto ..., abychom se hrdě a přímo mohli postavit každému z československých vojáků od Sokolova, Kyjeva a Bílé Cerkve. Dokažme, že i v nás proudí ona husitská krev, že je i v nás duch 'božích bojovníků'. ... Chopme se proto zbraně, po které jsme dávno toužili, a buďme vždy mezi prvními proti německým otrokářům. ... Naše dobré dílo nám také přinese vděčnou odměnu: svobodnou, samostatnou Československou republiku!"^{28/} O nadšení volyňských Čechů, s nímž vstupovali do československého vojska, psal i orgán moskevské emigrace Československé listy.^{29/}

Příchodem volyňských Čechů byly vytvořeny předpoklady pro vytvoření 1. československého armádního sboru v SSSR, jehož organizace byla povolena rozkazem generálního štábu RA z 10. dubna 1944. Nové útvary sboru, jehož velitelem byl ustanoven brigádní generál Jan Kratochvíl, měly být doplňovány především muži české národnosti z osvobozené západní Ukrajiny.^{30/} Náčelník štábu sboru škpt. pěchoty Bohumír Lenc-Lomský sděloval veliteli komandatury sboru v Rovně kpt. ing. Svatopluku Radovi 30. května 1944, že zástupce náčelníka štábu 1. ukrajinského frontu generálmajor Dubinin vydal rozkaz veliteli kyjevského okruhu, aby nařídil všem podřízeným vojenským správám provést urychlenou mobilizaci osob české národnosti na Volyni, schopných jak pro polní, tak i pomocné služby. Současně byl vydán rozkaz pro dobrovolný nábor žen. Lomský nařídil Radovi zřídit expozitury československé vojenské správy v Lucku a Dubně. Tyto expozitury byly podřízeny československému vojenskému velitelství v Rovně. Osoby, které nebyly prozatím schopny vojenské služby, měly být odeslány na kratší zdravotní dovolenou a opět povolány do vojenské činné služby. Dobrovolníci z řad starodružníků měli být všichni odvedeni.^{31/} Podle odvodních protokolů se k odvodu dostavilo 11 451 volyňských mužů a žen. Z toho za schopné vojenské služby (kategorie A a B) bylo označeno 10 615 osob, 266 žen nastoupilo přímo k útvarům, celkem tedy bylo zařazeno do sboru 10 881 volyňských Čechů.^{32/}

Dobrovolný vstup nejméně 266 volyňských žen do československých jednotek umožnil dekret prezidenta republiky z 15. března 1944 o zrovnoprávnění žen v armádě.^{33/} Již v první polovině dubna 1944 vstoupilo do československé armády devět a ve druhé polovině dalších devatenáct žen od 18 do 30 let. První z nich byla manželka jednoho z organizátorů české ilegální protifašistické organizace Blaník Ludmila Lízálková. Od května 1944 byly ženy v rámci 1. brigády zařazovány ke štábní rotě, protiletadlovému oddílu, pomocné rotě a spojovacímu praporu, později i k dělostřelectvu. Třicet volyňských žen bylo odesláno do kurzu zdravotních sester do Kyjeva. Ke 3. brigádě bylo přiděleno asi 120 žen. Volyňské dobrovolnice musely prodělat základní výcvik jako muži, doplněný odbornými kurzy. Motivy jejich vstupu do československých jednotek byly různé. Kromě vlastenectví to byly také osobní důvody.^{34/} Některé ženy dosáhly důstojnických hodností a byly vyznamenány československými i sovětskými řády a medailemi.^{35/}

Mezi dobrovolníky byli i mnozí muži od 50 do 55 let, kteří bojovali již za první světové války a byli nositeli ruských vojenských vyznamenání, zejména medaile Za chrabrost (Medaile sv. Jiří) a Vojenského vyznamenání (Kříž sv. Jiří).

Nejmłodším ročníkem, který podle sovětských branných zákonů podléhal v této době vojenské povinnosti, byl ročník 1926, tj. osmnáctiletí. Dobrovolně mohli do armády vstoupit chlapci ročníku 1927, tj. sedmnáctiletí. Ale do československých jednotek vstupovali i chlapci mladší, kteří se prostě prohlásili za starší, než byli ve skutečnosti. Tito mladiství neměli v armádě žádné úlevy, jednalo se s nimi jako s dospělými. Nesloužili jen u "lehčích" služeb, např. spojařů a jako řidiči u autorot, ale i u tankových samopalníků, výsadkářů, pěchoty a průzkumu.^{36/} Jejich příchod byl také ovlivněn skutečností, že sovětské bezpečnostní orgány se snažily mladé volyňské Čechy začlenit do domobrany proti ukrajinským nacionalistům. To by mohlo vést k nacionálnímu konfliktu s nedozírnými následky pro českou menšinu.

Převážná část volyňských Čechů se stala příslušníky 3. československé samostatné brigády, která byla ustavena v červnu 1944 a rozmístěna v lesních prostorech kolem Sedagury. Fyzicky nejzdatnější doplnili řady 2. československé paradesantní brigády, která byla již od ledna 1944

formována v Jefremově v Tulské oblasti především z řad bývalých příslušníků slovenské 1. divize, kteří přešli v říjnu 1943 u Melitopolu na stranu RA a požádali o zařazení do československého vojska. Z části dobrovolníků z Volyně doplnil a organizoval nové jednotky 1. brigády její velitel gen. L. Svoboda, který několik tisíc nováčků nechal cvičit přímo v blízkosti fronty. Před nástupem volyňských Čechů měly československé vojenské jednotky v SSSR (k 1. únoru 1944) celkem 6847 příslušníků, z toho jen 932 Čechy, zatímco koncem července 1944 to bylo již 16 tisíc lidí.^{37/} V 1. československém armádním sboru v SSSR se setkali Češi z českých zemí, Volyně a ostatních oblastí Sovětského svazu, Slováci, podkarpatské Rusíni a Židé. Národnostní složení sboru se ve srovnání s brigádou značně změnilo. Ukrajinská většina brigády, tvořená uprchlíky z Podkarpatské Rusi (k 8. dubnu 1943 bylo v brigádě z 2665 mužů 1678 Ukrajinců),^{38/} byla díky přílivu volyňských Čechů nahrazena českou většinou. Zvýšil se rovněž počet Slováků, kteří představovali jednu pětinu sboru. Ukrajinci tvořili necelou čtvrtinu. Volyňští Češi byli upřímnými československými vlastenci, uznávali autoritu československé exilové vlády v Londýně a celého tamního státního zřízení v čele s prezidentem dr. Edvardem Benešem. Jejich představy o životě v Československu však byly značně zidealizovány. Usilovali o reemigraci do staré vlasti, aby se dostali z prostoru tak často zasahovaného válkou a vnitřními nacionálními konflikty. Koncem července 1944 měl sbor již úplnou výzbroj a výstroj, a to ve velmi dobrém stavu. Výstroj byla z větší části československého typu vyrobená v Sovětském svazu. Koncem července 1944 byla 1. brigáda umístěna v prostoru Sňatyn ve Stanislavské (nyní Ivano-Frankivské) oblasti, 2. brigáda v Proskurově (nyní Chmelnyckyj) v Kamenecpodolské (nyní Chmelnycké) oblasti a 3. brigáda společně s velitelstvím a štábem sboru v Sadaguře poblíž Černovic. Pro 3. brigádu nechal náčelník československé vojenské mise v SSSR gen. H. Píka zhotovit prapor s heslem "Věrně s národem", a to s ohledem na většinu volyňských Čechů v této jednotce. V pozdravném projevu londýnské československé vlády uváděl ministr národní obrany gen. Sergej Ingr, že synům českých rodin na Volyni je svěřován prapor, symbol naší státní myšlenky a státní svrchovanosti.^{39/} Z pověření hlavního velitele československé branné moci gen. S. Ingra požádal již počátkem dubna 1944 gen. Píka vrchní velení RA, aby 1. brigáda byla zařazena do sestavy armády operující směrem k československým hranicím.^{40/} Z politických a morálních důvodů bylo žádoucí, aby se československá vojenská jednotka v SSSR nacházela v sestavě těch jednotek RA, které jako první vstoupí na území ČSR. Vzhledem k tomu, že vojska 1. ukrajinského frontu se koncem července 1944 zmocnila východní Haliče a postupovala rychle k československé hranici, rozhodl se velitel sboru gen. Kratochvíl, přestože nebylo ještě zakončeno formování 3. brigády, 1. tankové brigády a spojovacího praporu, kterým chyběla větší část aut, hypomobilního transportu a tanků, požádat 27. července 1944 štáb 1. ukrajinského frontu, aby jednotky sboru byly zasazeny do boje o hranice Československa. Sbor byl soustředěn v novém prostoru ve Lvovské oblasti s velitelským stanovištěm velitele sboru v Samboru (Sambir).^{41/} Odtud měl postupovat buď na Moravskou Ostravu nebo ve směru Prešov-Košice. Pravděpodobnější byl postup ve směru Moravská Ostrava, poněvadž na Krakov byl veden hlavní nápor 1. ukrajinského frontu. Na základě informací z domova vypracoval gen. H. Píka návrh plánu na obsazení Slovenska sovětskou armádou. Ta po dosažení linie Jaslo-Krosno měla přesunout přes karpatské průsmyky v prostoru kontrolovaném východoslovenskými divizemi, které měly přejít na její stranu, motorizované jednotky s cílem dosáhnout Užhorod, Čop, Košice, Poprad, Kežmarok a Spišskou Novou Ves. Dokument odevzdal 10. srpna zástupcům RA.^{42/} Krátce nato - 29. srpna 1944 - vypuklo Slovenské národní povstání a na žádost československých představitelů byla připravena karpatsko-dukelská operace sovětské 38. armády, k níž byl převeden i 1. československý armádní sbor v SSSR. Cílem operace bylo překročit Dukelským průsmykem Karpaty a poskytnout přímou pomoc povstalcům. Dne 4. září 1944 obdržel sbor úkol usilovným pochodem se přesunout do prostoru Brzozów východně Krosna. Jednotky sboru byly v bojové pohotovosti a bojeschopné, i když podle válečných tabulek nebyl sbor naplněn. Morální stav jednotek byl hodnocen jako velmi dobrý.^{43/} Pro 1. československý armádní sbor (ČSAS) byla karpatsko-dukelská operace jeho prvním bojovým vystoupením. Když 1. brigáda dosáhla jižní části osady Machnówka a 3. brigáda jižního okraje Wrocanky, přepadli Němci ráno 9. září 1944 soustředěné československé jednotky prudkou

minometnou palbou z okolních návrší, kterou byly zabity desítky a zraněny stovky příslušníků sboru. Proto bylo nezbytné vytáhnout jednotky obou brigád mimo účinný dostřel nepřátelské palby, uspořádat jejich sestavy a teprve potom zahájit nový postup. Prostor Machnowky a Wrocanky byl pro většinu příslušníků sboru tvrdým bojovým křtem a zatěžkávací zkouškou bojové morálky. Rozvaha a velitelská rozhodnost se zde mísily s ukvapeností a částečně bezmocností vyplývající z neznalosti nepřátelské i vlastní situace.

V noci z 9. na 10. září byl velitel sboru gen. Kratochvíl na rozkaz velitele fronty maršála Koněva zbaven velení a velitelem byl určen dosavadní velitel 1. brigády gen. L. Svoboda. Také velitel 3. brigády pplk. K. Střelka byl zproštěn velení a brigádu převzal pplk. Fanta. Podle gen. Kratochvíla byl z velitelů brigád na svém místě jen L. Svoboda.^{44/}

Ztráty 1. brigády činily jen prvního dne - 9. září 1944 - 422 muže, z toho 126 padlých. První dva dny nešťastných bojů podlomily bojový elán, s jakým příslušníci sboru nastupovali do bojů. Vojáci byli připraveni nést oběti za osvobození své vlasti, nechťeli však umírat zbytečně.^{45/} Největší ztráty zaznamenala pěchota a tankoví samopalníci.

Urputné boje probíhaly ve dnech 12.-15. září 1944 o výšinu 534, která sedmkrát přešla z jedné rukou do druhé. Dne 20. září zahájil sbor úspěšný útok ve směru na Teodorówku. Dalšího dne se jednotky sboru zmocnily výšiny 576 a 551. Boje o horu Hirowa byly velmi rozhořčené a velkou pomoc zde poskytli českoslovenští tankisté. Do bojů byla již 10. září zasazena jako pěší jednotka také 2. paradesantní brigáda, a to až do 19. září. Poté byla shromážděna na letišti Krosno a připravena k odletu na pomoc SNP. Ztráty sboru činily k 22. září 117 důstojníků a 3289 příslušníků mužstva.^{46/} Zvláště citelné byly ztráty pěchoty a velitelských kádrů. Sbor se potýkal zvláště s nedostatkem řidičů a dělostřelců. Lehce ranění byli proto nuceni se vracet do boje ke svým jednotkám.

V době od 23. září do 6. října 1944 vedl sbor v rámci sovětské 38. armády útočné boje o hranici ČSR. Dne 6. října jednotky sboru nenadálým útokem zničily nepřátelské jednotky bránící Dukelský průsmyk a překročily československou státní hranici. Boje sboru v těchto dnech byly velmi těžké a vyčerpávající. Sbor útočil ve směru hlavního náporu na nepřítele, mužstvo bylo neustále v útočných bojích. Celodenní deště a těžký neschůdný terén vyžadovaly maximální vypětí sil všech vojáků. Ztráty sboru od počátku operace (od 8. září) do 6. října činily již 176 důstojníků a 5162 příslušníků mužstva. Z celkového počtu ztrát (5338 osob) to byli 932 padlí, 3826 raněných a 580 nezvěstných.^{47/} Boje na Dukle se staly nejtvrděší zkouškou morálních a bojových kvalit československých vojáků, včetně volyňských Čechů. Dříve, než mohli vstoupit na půdu vlasti, padly zde stovky hrdinů. Bojovali o každý metr půdy. Řady útočících vojáků řídly, ale nezmenšovalo se jejich odhodlání probojovat se na československé území.

Po boku mužů hrdinsky bojovaly i volyňské ženy. Nebyly jen pro ozdobu či reprezentaci. Plnily své vojenské povinnosti bez jakýchkoliv úlev, stejně jako muži. Plně nahradily muže na telefonních ústřednách, u radiostanic, ve vojenských nemocnicích a kancelářích. Uvolnily tím stovky mužů pro aktivní boj se zbraní v ruce.^{48/} Zvláště obdivuhodně se chovaly ženy u protiletadlového dělostřelectva, kde odrážely útoky nacistických letadel. Mnoho jich bylo těžce raněno. Mnohé z žen položily za svobodu vlasti i to nejcennější - vlastní životy, např. Libuše Mrázková, Anna Zichová a Růžena Jakubovská.

Významnou úlohu v průběhu bojů sehrával armádní tisk, který vyzdvihoval statečnost jednotlivců i jednotek. Na stránkách vojenských novin se objevila jména i mnoha volyňských Čechů. Deník sboru Za svobodné Československo a deníky brigád Naše vojsko v SSSR, Plameň slobody a Směr západ byly čteny nejen vojáky, ale jednotlivá čísla se dostávala i na Volyň.^{49/}

Zpravodajská služba frontových novin byla sice velmi jednoduchá, ale namáhavá. Redakce měla jen malé rádio a zachycené zprávy upravovala pro tisk. Českoslovenští radisté chytali Moskvu, Londýn, New York i Prahu. Byli mezi nimi i volyňští Češi J. Martinovský, L. Lizálková a M. Pánková, která jako první zachytila zprávu o vypuknutí povstání na Slovensku. Několik krajanů pracovalo v polní tiskárně sboru.^{50/}

Volyňští Češi prodělali v průběhu karpatsko-dukelské operace těžký bojový křest. Generál Svoboda psal 10. října 1944 gen. Píkovi, že se osvědčili všude.^{51/} Když si probjovali cestu Dukelským

průsmykem, vyšli z bojů zakalení, což se ukázalo v následujících bojích při osvobození republiky.

Na pomoc Slovenskému národnímu povstání (SNP) přiletělo celkem 1739 příslušníků brigády, z toho bylo asi 240 volyňských Čechů. Ne všechny dopravní letouny však doletěly na místo svého určení - letiště Tri duby. Čtyři z nich s 52 muži na palubě ztroskotaly a v jejich troskách zahynulo i kolem 20 volyňských Čechů.^{52/} Příslušníci paradesantní brigády účinně zasáhli do bojů SNP.

Zastavili postup nepřítele na Zvolen a zahnali jej za Hron. Úspěch však byl jen dočasný, mimo jiné vzhledem k nedostatku střeliva. Po pádu banskobystričského centra povstání 27. října 1944 přešla brigáda, kromě raněných, kteří byli odsunuti do SSSR, na partyzánský způsob boje, ve kterém pokračovala až do příchodu Rudé armády v únoru 1945. Životní podmínky v horách však byly krajně nepříznivé, desítky lidí proto zemřely vysílením a zmrznutím. Chyběly výstroj, zbraně i proviant. Avšak vojáci paradesantní brigády se v horách nejen bránili, ale také zasazovali nepříteli tvrdé odvetné údery. V nelítostném boji se mužům plně vyrovnaly i ženy, např. mladé volyňské Češky Ludmila Studničková a Vanda Biněvská, které v horách plnily funkce radistek, zdravotnic, průzkumnic i kuchařek. Situace volyňských příslušníků brigády byla o to obtížnější, že pro nedostatečnou znalost slovenštiny a místních poměrů se na rozdíl od slovenských vojáků nemohli případně začlenit do občanského života. Téměř všichni museli vytrvat v zasněžených horách o chladu a hladu až do příchodu sovětských nebo rumunských vojsk. Byl to právě volyňský Čech Tadeáš Kozlovský z Podhájců u Dubna, který jako lyžařský průzkumník navázal jako první spojení hlavních sil paradesantní brigády s postupující rumunskou armádou.

Po překonání Dukelského průsmyku se fronta na přelomu listopadu a prosince 1944 zastavila podél východoslovenské řeky Ondavy. Sbor dočasně přešel do obrany. V prosinci obdržel rozkaz přesunout veškeré dělostřelectvo do prostoru jihovýchodně od Jasla. V lednu 1945 se dělostřelecké pluky 1. československého armádního sboru začleněné do sestavy dělostřelecké skupiny 38. sovětské armády zúčastnily bojů u Jasla.

V lednu 1945 sovětské jednotky a československý sbor pokračovaly v pronásledování ustupujícího nepřítele na východním Slovensku. V krátkém čase osvobodily Bardejov, Prešov, Kežmarok a Poprad. Od 3. března 1945 se rozpoutaly boje o Liptovský Svätý Mikuláš. Po vleklých bojích byl 4. dubna osvobozen. Rovněž zde se vyznamenali volyňští příslušníci 1. československého armádního sboru. Baterie protiletadlových dělostřelců, většinou volyňských Čechů z Volkova a Mirohoště, která pomohla odrazit německý protiútok, byla sovětským velitelem divize navržena na vyznamenání.^{53/} V bojích o toto město utrpěl sbor po Dukle největší ztráty. Sami volyňští Češi charakterizovali boje u Liptovského Svatého Mikuláše jako "Duklu v malém". V bojích o město bylo 2478 příslušníků sboru raněno, 514 padlo a 632 se stali nezvěstnými.^{54/}

Také v průběhu ostravské operace se vyznamenali volyňští Češi - příslušníci 1. československé samostatné tankové brigády. Mladistvý elán volyňských tankistů a tankových samopalníků, kteří tvořili jádro tankových jednotek, vnesl do brigády vysokého bojového ducha. Svými činy udivovali českoslovenští tankisté v bojích o Jaslo, Velké Petrovice, Opavu, Velkou Polom a Moravskou Ostravu i sovětské odborníky. Tankisté čtyři podporučíka Emila Cilce úspěšně bojovali v Kravařích na Hlučínsku, kde po těžkých bojích překročili řeku Opavu.

V prvních květnových dnech roku 1945 se podílely jednotky 1. československého armádního sboru i 1. československé tankové brigády spolu s vojsky 4. ukrajinského frontu na osvobození Moravy. Jedním z posledních bojových střetnutí, kterých se zúčastnili volyňští Češi, byly boje u Holešova. Cesta 1. československého armádního sboru skončila 17. května 1945 v Praze, kde její příslušníci defillovali před prezidentem dr. E. Benešem a členy vlády.

Volyňští Češi bojovali na polsko-německé frontě v září 1939, jako letci ve Velké Británii, u Tobruku, Dunkerque, vítězné fanfáry na vrcholku italské hory Monte Cassino troubil po jejím dobytí polskými vojáky v roce 1944 volyňský Čech Václav Hrnčíř. Bojovali spolu se sovětskými partyzány, v Rudé armádě a v 1. československém armádním sboru v SSSR. S muži bojovaly se zbraní v ruce i volyňské ženy.

V průběhu osvobozovacích bojů od 8. září 1944 do 15. května 1945 ztratil 1. československý armádní sbor v SSSR 11 856 svých příslušníků, z toho bylo 2267 padlých, 1704 nezvěstných a

7885 raněných.55/ U volyňských Čechů představují ztráty 691 padlých, 195 zemřelých na následky zranění či nemoci, 211 nezvěstných a tisíce raněných.56/ Další volyňští krajané padli v řadách Rudé armády, v polské armádě a v československých vojenských jednotkách ve Velké Británii. Stovky osob zahynuly jako oběti nacistické perzekuce, různých band a válečných operací. Jiní zemřeli na nucených pracích v Německu.

Na 180 volyňských Čechů získalo důstojnickou a 60 rotmistrovskou hodnost. Celkem 420 volyňských krajanů získalo Československý válečný kříž z roku 1939, 27 osob dva tyto válečné kříže, 4 osoby tři kříže, 2 osoby čtyři kříže, 58 Čechů z Volyně obdrželo československou medaili Za chrabrost před nepřítelem, 156 československou vojenskou medaili Za zásluhu a 90 sovětské řády a medaile.57/ Aktivní podíl volyňských Čechů na osvobození Československa naplnil i poslední cíl české ilegální organizace Blaník, totiž aby menšina měla čistý štít v dějinách našeho národa.58/

Na Volyni, kde po odchodu mužů do 1. československého armádního sboru zůstaly na hospodářstvích jen ženy, si po přechodu fronty udržela silné pozice přes velké ztráty v boji se sovětskými jednotkami, Ukrajinská povstalecká armáda, pro kterou toto území bylo vzhledem ke svému geografickému charakteru jednou z hlavních operačních základů. Od února do listopadu 1944 realizovala na Volyni více než 800 ozbrojených akcí, v dalším roce ještě více. V řadě okresů sovětská administrativa kontrolovala, stejně jako dříve nacisté, jen města, vojenské objekty a železnice. Někdy Poláci, zbaveni ochrany AK, vstupovali do tzv. istrebitelnych bataljonov (vyhlazovacích oddílů), které organizovala NKVD s cílem likvidovat ukrajinské nacionalistické hnutí. Pomoc orgánům NKVD museli - koňmi a povozy - poskytovat i volyňští Češi.

Nástup mužů do armády ukázal statečnost českých žen, které se musely ujmout vedení hospodářství bez koňských potahů a s prázdnými stodolami, zajistit jarní orbu, setí obilí, jeho sklizeň a výmlat, rovnání slámy do stohů, podzimní práce, mletí mouky, výrobu oleje a mýdla, které se nedaly koupit, chod domácnosti, péči o děti, povinné dodávky novým úřadům a čelit požadavkům UPA. Ženy musely vykonávat i ty nejtěžší práce, neboť chyběly pracovní síly, což vedlo k jejich nadměrnému fyzickému a psychickému vyčerpání. Do práce musely být zapojeny také děti.

Volyň po okupaci nacistickým Německem v létě 1941 se stala teritoriem vzájemných zápasů mezi okupačními vojsky (Němci, Maďaři) a partyzánskými jednotkami různé orientace (sovětské, ukrajinské, polské). Východiskem z konfliktních situací v tomto národnostně komplikovaném prostředí se pro volyňské Čechy stalo vytvoření organizace Blaník, která je sjednocovala a hovořila jejich jménem s ostatními. Volyňští Češi jasně zdůraznili, že jsou součástí českého národa, jehož reprezentantem je československá vláda v Londýně, a že jejich cílem je boj proti nacistickým okupantům v řadách československé armády. To dokázal také dobrovolný vstup tisíců volyňských Čechů do 1. československého armádního sboru v SSSR, stejně jako i boj dalších z nich v jiných československých a spojeneckých jednotkách. Stovky z nich za osvobození staré vlasti položily své životy.

1) Administrativno-territorialnyj sostav SSSR na 1. ijulja 1925 g. i 1. ijulja 1926 g. v sopostavlennii s dovojennym delenijem Rossii. Moskva 1926, s. 39.

2) Vsesojuznaja perepis naselenija 17. dekabnja 1926 g. Tom IV. - Narodnost' i rodnoj jazyk naselenija SSSR. Moskva 1928.

3) Tamtéž, tab. č. 1-2, s. 2-3.

4) Tamtéž, tab. č. 3; Korotki pidsumky perepysu naselenja Ukrajiny 17 grudnja roku 1926. Charkiv 1928.

5) Vsesojuznaja perepis naselenija 17. dekabnja 1926 g. Tom XI. - USSR. Polesskij podrajon. Narodnost'. Moskva 1929, tab. VII. Materiály Ústavu uměnovědy, folkloristiky a etnografie Národní akademie věd Ukrajiny v Kyjevě uvádí obdobné údaje: na Volyňském okruhu Okolek 406 (50 usedlostí), Okolek - Ivanoviči 248 (40 usedlostí), Č. Slobodka 124, Česká 258, Vysokočeská - Vysoká 361 (45 usedlostí), Vysokočeská - Vinohrady 146, Vysokočeská - V. Horbaši 49, Vysokočeská - M. Horbaši 61, Kletišče-Plechov 115, Kletišče-Selenčina 198 (30 usedlostí), Č. Krošna 592 (98 usedlostí); v Korosteňském okruhu Huta Marjatin 98, Kužel, 138, Slavkoviče 98; v Šepetovském okruhu Chorovice 45, Holoveň 263, Antonovka 313; v Berdičevském okruhu Olšanka

737. Instytut mystectvoznavstva, etnografii ta folklorystyky Nacional'noj akademiji nauk Ukrajinny (dále jen IMFE), f. 135, op. 3, č. 579, 580, 581, 617.
- 6) Vsesojuznaja perepis naselenija 17. dekabnja 1926 g. Tom XII. - USSR. Pravoberežnyj podrajon. Narodnosť, rodnoj jazyk, vozrast, gramotnosť. Moskva 1928, tab. VI.
- 7) Tamtéž, tab. X. Též Sprawy narodowosciowe (Warszawa), 1, 1927, s. 5-6, s. 623. Též Zprávy SÚS, 8, 1927, č. 52, s. 391-392.
- 8) Vsesojuznaja perepis naselenija 1939 g. Osnovnyje itogi. Moskva 1992, s. 58 n.
- 9) KLÍMA, S.: Čechové a Slováci za hranicemi. Praha 1925, s. 134.
- 10) Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR Praha (dále jen AMZV), f. 2. sekce, k. 269, dopis Sdružení Čechů a Slováků z Ruska MZV z 6. 3. 1922.
- 11) Tamtéž, dopis MZV Sdružení Čechů a Slováků z Ruska z 14. 3. 1922.
- 12) Státní ústřední archiv Praha (dále jen SÚA), f. Předsednictvo ministerské rady, k. 497, dopis ministerstva pro správu Slovenska Předsednictvu ministerské rady z 15. 9. 1924.
- 13) AMZV, f. 2. sekce, k. 269, dopis R. Šedého MZV z 27. 7. 1920.
- 14) BARTOŠ, J.: Mise evangelického vikáře Rudolfa Šedého ke krajanům na Volyň a Ukrajinu. Severní Morava, sv. 72, 1996, s. 27-34; Věstník Domoviny zahraničních Čechoslováků, 2, 1937, č. 2, s. 3.
- 15) Věrná stráž (dále jen VS), 3, 26. 3. 1948, s. 5-6.
- 16) Zprávy Státního úřadu statistického, 8, 1927, č. 52, s. 391-392.
- 17) Naše zahraničí (dále jen NZ), 5, 1924, sv. 1, s. 62.
- 18) IMEF, odd. rukopisů, fond Kabinet národnostních menšin (Nacmen), č. 29.
- 19) Národní rada, 14, 1934, č. 1, s. 15-17.
- 20) AUERHAN, J.: Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků. In: Československá vlastivěda, sv. Národopis. Praha 1930, s. 7-8.
- 21) ENT, A.: Východní Volyň v letech 1918-1947. Rkp.
- 22) VS, 3, 26. 3. 1948, s. 6.
- 23) IMFE, f. Nacmen, č. 29; VS, 3, 1948, č. 6, s. 8.
- 24) OLSZANSKI, T. A.: Historia Ukrainy XX w. Warszawa s. a. (1992), s. 110-118; KASJANOV, G.: Ukrajina 1932-1933. In: Porohy, 1993, č. 3, s. 12-14.
- 25) RAMPASOVÁ, A.-PĚNIČKA, V.: Východní Volyň. Rkp., s. 6.
- 26) NZ, 7, 1926, s. 180.
- 27) NZ, 3, 1922, č. 1, s. 72.
- 28) VS, 3, 9. 4. 1948, s. 7.
- 29) Volyňská pravda, 1, 1921, č. 6, s. 1.
- 30) MUŠINKA, A.: Evžen Rychlík - zapomenutý slavista českého původu. In: Češi v cizině, sv. 6. Praha 1992, s. 85-92.
- 31) IMFE, f. Nacmen, č. 28.
- 32) Krajan, 3, 1934, č. 1, s. 4; č. 21, s. 2.

POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

1. Archivní prameny

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR Praha (AMZV)

fondy: 1. sekce - presidium

2. sekce

Personální spisy

Zastupitelský úřad Varšava, politické zprávy (ZÚ Varšava, PZ)

Archiwum Akt Nowych Warszawa (AAN)

fondy: Komenda Glówna Policji Panstwowej (KGPP)

Ministerstwo Spraw Wewiecznych (MSW)

Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ)

Centralnyj deržavnyj istoryčnyj archiv Ukrajiny u Kyjevi (CDIA)

fond: 274 Kyjivs'kyj guberns'kyj žandarms'kyj komandyr

Instytut mystectvoznavstva, fol'klorystyky ta etnografiji Akademiji nauk Ukrajiny u Kyjevi (IMFE)

fond: Kabinet nacmen (KNM)

Státní ústřední archiv Praha (SÚA)

fondy: Češi a Slováci v Rusku (č. 31 AÚML)

Československá obec sokolská (ČOS)

Ministerstvo školství a národní osvěty (MŠANO)

Národní rada česká (NRČ)

Předsednictvo ministerské rady (PMR)

Svaz Čechů z Volyně (SČzV)

Vojenský historický archiv Praha (VHA)

fondy: Česká družina (ČD)

Český záložní a spořitelní spolek Žitomir

Československá vojenská mise v SSSR (ČSVM-SSSR)

Domáci odboj (DO)

Komitét občanů ČSR v Kyjevě

Kruh starodružiníků

Odbočka Československé národní rady v Rusku

SSSR - IV

SSSR - V

SSSR - VI

Svaz československých spolků na Rusi (SČSR)

Ústřední sdružení Čechů a Slováků z Ruska (ÚSČSR)

Zemský archiv Opava (ZAO), pracoviště Olomouc

fond: Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje (ACM)

2. Publikované prameny

Administrativno-teritorialnyj sostav SSSR na 1. ijulja 1925 g. i 1. ijulja 1926 g. v sopostavlenii s dovojennym delenijem Rossii. Moskva 1926.

Drugi powszechny spis ludnosci z dnia 9. XII. 1931 r. Wojewódstwo wolynskie. Warszawa 1938.

HOFMAN, J.-KLICPERA, J.-PELCOVÁ, V.: Historická mapa českého osídlení na Volyni. Praha 1995.

Korotki pidsumky perepysu naselenňa Ukrajiny 17 grudňa roku 1926. Charkiv 1928.

Skorowidz miejscowosci RP, t. IX., Wojewódstwo Wolynskie. Warszawa 1923.

Statystyka Polski. Pierwszy powszechny spis RP z dnia 30 wresnia 1921 r., t. XXIII., Wojewódstwo Wolynskie. Warszawa 1926.

Statystyka szkolnictwa 1937-1938. Warszawa 1939.
Vsesojuznaja perepis naselenija 17. dekabnja 1926 g. Tom IV - Narodnost' i rodnoj jazyk naselenija SSSR. Moskva 1928.
Vsesojuznaja perepis naselenija 1939 g. Osnovnyje itogi. Moskva 1992.
Wieksza i srednia wlasnosc na Wolyniu. Wedlug stanu posiadania w roku 1936. Luck 1937.

3. Kroniky

Kronika Hončarky. Rkp.
Kronika Podhájců. Rkp.
LEDVINKA, J.: Kronika Těřešova. Rkp.
MARTÍNEK, J.: Kronika české obce Selenčiny. Rkp.
MARTINOVSKÝ, J. A.: Kronika Českého Malína. 2. vyd. Praha 1945.
PULER, V.: Holoveň Česká. Rkp.
REJCHRT, O.: Michalovské ozvěny. Lovosice 1997.
SAMEC, V.: Kronika obce Dembrovka. Rkp.
Stopy zaváté časem. Kronika Volkova a přilehlých českých osad na Volyni. Lipenec 1980.
ŠERETŮK, M.: Kvasilov. Rkp.
VEGRICHOVÁ, M.: Holoveň Česká. Rkp.

4. Nепublikované rukopisy

ENT, A.: Východní Volyň v letech 1918-1947. Rkp.
HOFMAN, J. a kol.: Účast volyňských Čechů v protirakouském a protinacistickém boji. Rkp.
HOFMAN, J.-KLICPERA, J.-MALÍNSKÁ, I.: Zápis o zjišťování počtu Čechů z Volyně v 1. československém armádním sboru v SSSR. Rkp.
KNOP, V.: Jednání delegace Blaníka 24. 10. 1943 v Dermani s velením banderovců. Rkp.
KULICH, J.: Volyňští Češi bojující ve dvou světových válkách. Rkp.
KŘIVKA, J.: Náboženské a národní dějiny volyňských Čechů během jejich pobytu v Rusku, Polsku a SSSR. D. 1-2. Rkp. (1988).
MORAVEC, J.: Paměti. Rkp.
RAMPASOVÁ, A.-PĚNIČKA, V.: Východní Volyň. Rkp.
ŠEDÝ, R.: Paměti vikáře Rudolfa Šedého I. Rkp. Zábřeh 1972.
ŠIRC, V.: Česká volyňská mládež v boji proti fašismu. Rkp.
Týž: Vojenský přínos volyňských Čechů pro osvobození Československa. Rkp.
Týž: Zvláštnosti osvětové práce mezi volyňskými Čechy v 1. československém armádním sboru v SSSR. Rkp.
Týž: Nedoletěli. Rkp.

5. Publikované paměti

KOVÁŘÍK, F.: Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství. Praha 1932.
KUBIJOVYČ, V.: Meni 70. Paryž-Mjunchen 1970.
PALIČKA, V.: Nezaváté časem. Volyňští Češi v tankových bojích. Praha 1995.
PÁNKOVÁ, M.: Radostná zpráva. In: Dukla večne živá. Svidník 1969.
REJZEK, J. V.: Nezradili. Generační odkaz volyňských Čechů. Brno 1947.
ŠIRC, V.: Deníček psaný krví. In: Dukla večne živá. Svidník 1969.
Týž: Spojení fungovalo. In: Dukla večne živá, sv. 5. Košice-Svidník 1983, s. 146 n.
TICHA, V.: Po boku mužů. Praha 1966.
VONDRÁK, V.: Z doby bojů o samostatné české vojsko. Praha 1925.
Týž: Vondrák contra Masaryk. Köln/R. 1958.

6. Periodika

Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje (Olomouc) 1921-1938
Aussiger Tagblatt (Aussig) 1940
Buditel (Varšava) 1928
Čechoslovan (Kyjev) 1914, 1916-1918
Čechoslovák (Petrohrad) 1915-1917
Čechoslovák (Praha) 1922-1930
České kvítko (Luck) 1938-1939
České slovo (Praha) 1936
Československé listy (Moskva) 1944
Československý denník (Kyjev) 1918
Československý legionář 1919
Československý svět (Praha) 1946-1947
Češko-ruskoje jedinjenje (Kijev) 1915
Dziennik Urzędowy Wojewódstwa Wołyńskiego (Luck) 1923
Express Poranny (Warszawa) 1930
Hlas revoluce (Praha) 1981
Hlas Volyně (Kvasilov) 1926-1937
Ilustrowany Kurier Codzienny (Kraków) 1927, 1934
Kostnické jiskry (Praha) 1926
Krajan (Praha) 1932-1937
Krajanské listy (Luck) 1938-1939
Kronika (Žitomir) 1921
Kurier Polski (Warszawa) 1922
Kurier Warszawski (Warszawa) 1927
Moravská orlice (Brno) 1936
Národní listy (Praha) 1932
Národní rada (Praha) 1934
Náš buditel (Varšava) 1930-1931
Naše vojsko v SSSR 1944
Naše zahraničí (Praha) 1919-1930
Nové knihy (Praha) 1984
Obrana lidu (Praha) 1947
Poškolák (Luck) 1937-1938
Rzeczpospolita (Warszawa) 1922
Sbírka zákonů a nařízení státu Československého (Praha) 1926
Selka (Brno) 1932
Slovenská politika (Bratislava) 1939
Sprawy narodowosciowe (Warszawa) 1927-39
Svobodné slovo (Praha) 1948
Věrná stráž (Žatec) 1946-1953
Věstník Ústředního sdružení Čechů a Slováků z Ruska (Praha) 1920-1938
Volyňská pravda (Žitomir) 1921
Wieczor Warszawski (Warszawa) 1937
Wolyn (Luck) 1938-1939
Zpravodaj Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel (Praha) 1991-1997
Zprávy Státního úřadu statistického (Praha) 1927

7. Literatura

ANDRES, E.: Zločiny proti lidskosti spáchané KSSS na Čechách a Němcích žijících na území bývalé Volyňské gubernie. In: Stálá mezinárodní konference o zločinech komunismu. Sborník přednášek a dokumentů. Praha 1991, s. 166-170.

AUERHAN, J.: České jazykové menšiny v evropském zahraničí. Praha 1935.

Týž: Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků. In: Československá vlastivěda, sv. Národopis. Praha 1930, s. 7n.

BARTOŠ, J.: Mise evangelického vikáře Rudolfa Šedého ke krajanům na Volyni a Ukrajině. In: Severní Morava, sv. 72, 1996, s. 27-34.

BENEŠ, E.: Světová válka a naše revoluce III. Praha 1931.

CIESELSKI, S.: Polacy w Kazachstanie 1940-1946. Zeslancy let wojny. Wroclaw 1996.

CICHOCKA, Z.: Kolonje czeskie na Wolyniu. Warszawa 1928.

CICHOCKA-PETRAZYCKA, Z.: Zywiol niemiecki na Wolyniu. Warszawa 1930.

CZUBINSKI, A.: Dzieje najnowsze Polski do roku 1945. Poznań 1994.

Týž: Rusko-polská válka v letech 1918-1921. Brno 1996.

Dějiny občanské války v SSSR. Praha 1937.

Deset let České matice školské. Luck 1933.

FILIP, Z.: Případ učitele Bezděka. In: Severní Morava, sv. 59, 1990, s. 23-38.

FOLPRECHT, J.: Československé školské obce v evropském zahraničí. Praha 1937.

Týž: Volyňští krajané. Praha 1947.

CHOJNOWSKI, A.: Pilsudczycy u władzy. Wroclaw 1986.

Týž: Ukraina. Warszawa 1997.

CHOLÍNSKÝ, J.: ČT 1 o T. G. Masarykovi. In: Střední Evropa, ;14;, 1998, sv. 76, s. 114-118.

Istorija gorodov i sel Ukrajinskoj SSR. Volynskaja oblast'. Kyjev 1970.

IWANOW, M.: Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939. Warszawa-Wroclaw 1991.

JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania. Bratislava 1969.

Kapitoly z dějin volyňských Čechů. Praha 1997.

KARAS, F.: Obrazy z českých osad v Polsku. Praha 1935.

KASJANOV, G.: Ukrajina 1932-1933. In: Poroky, 1993, č. 3.

KESIK, J.: Zarys stosunków gospodarczych i cywilizacyjnych w województwie wolynskim w latach 1921-1939. In: Studia wschodnie. Wroclaw 1993, s. 98-110.

KLÍMA, S.: Čechové a Slováci za hranicemi. Praha 1925.

Týž: Československá péče krajanská. Praha 1931.

Krajané v cizině a jejich styky s domovem. Ročenka Československého ústavu zahraničního. Praha 1930.

LOGVIN, V.: Co nyní zpívají Češi na Volyni. In: Český lid, 1993, č. 3, s. 185-191.

MEDEK, R.: Pouť do Československa IV. Praha s.l.

MEDRECKI, W.: Województwo Wolynskie 1921-1939. Wroclaw 1988.

MÍČAN, V.: Česká emigrace v Polsku a na Volyni. Brno 1924.

MOSNÝ, P.: Mezinárodní zmluvy a československý menšinový problém po prvej svetovej vojne. In: Vedecké informácie SVÚ SAV, 1987, č. 1, s. 14n.

MUŠINKA, A.: Evžen Rychlík - zapomenutý slavista českého původu. In: Češi v cizině, sv. 6. Praha 1922, s. 85-92.

NADOBNIK, M.: Ludnosc Polski vedlug ostatniego spisu z uwzględnieniem statystyki narodowosciowej w okregach wyborczych. Poznań 1922.

NĚMEČEK, J.: Československý odboj v Polsku (březen-září 1939). In: Slezský sborník, 94, 1966, č. 1, s. 83-86.

OLIVOVÁ, V.: Otevřít Rusko Evropě. Praha 1992.

OLSZANSKI, T. A.: Historia Ukrainy XX w. Warszawa 1992.

Památník založení a desetiletí činnosti České matice školské v Republice polské. Luck 1933.

PICHLÍK, K.: Zahraniční odboj 1914-1918 bez legend. Praha 1968.

PICHLÍK, K.-KLÍPA, B.-ZABLOUDILOVÁ, J.: Českoslovenští legionáři (1914-1920). Praha 1996.

POLIŠČUK, V.: Girka pravda. Zločynnist' OUN-UPA. Toronto-Varšava-Kyjiv 1995.

Polska odrodzona 1918-1939. Panstwo - spoleczenstwo - kultura. Warszawa 1988.

POSPÍŠIL, J.-LOHVINOVÁ, V.: České písně z ukrajinské Volyně. Praha 1997.

RICHTER, K.: Cesta k Sokolovu. Praha 1981.

Týž: Východní skupina československé armády. In: Historie a vojenství, 1980, č. 2, s. 56-73.

RICHTER, K.-BENČÍK, A.: Kdo byl generál Píka. Brno 1997.

REPRINCEV, V.: Szkodliwe stereotypy. In: Wiadomosci historyczne. 1997, s. 257-263.

Ročenka Československého ústavu zahraničního. Praha 1937.

Rodinný kalendář volyňských Čechů na rok 1937. Luck 1937.

SIMONĚNKO, R. G.: Nacionalno-kulturnaja autonomija na Ukrajině v 1917-1918 gg. In: Voprosy istorii, 1997, č. 1, s. 50-63.

SVOBODA, L.: Oranki. In: Historie a vojenství, 1990, č. 3, s. 108-131.

SWORAKOWSKI, W.: Miedzynarodowe zabowiazanie mniejszosciowe Polski. Warszawa 1935.

ŠNOBL, J.: Osudy volyňských Čechů. In: Lidová armáda, 16, č. 10, s. 62n.

Týž: Svědectví o velikém boji. Praha 1960.

TOBJANSKI, Z.: Czesi w Polsce. Kraków 1994.

TOMASZEWSKI, J.: Czechoslovak Diplomats on th National Minorities in Poland 1924-1939. In: Acta Sueco-Polonica (Uppsala), 2/1994, s. 53-62.

Týž: Czechoslowacka emigracja polityczna w dokumentach polskiej służby zagranicznej z roku 1939. In: Teki archiwalne (Warszawa-Lódz), 20/1987, s. 102-132.

Týž: Czeska oswiata na Wolyniu przed rokiem 1939. In: Przegląd Humanistyczny, 6/1995, s. 87-98.

Týž: Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszosci narodowe w Polsce w latach 1918-1939. Warszawa 1985.

Týž: Rzeczpospolita wielu narodów. Warszawa 1985.

TORZECKI, R.: Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny swiatowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa 1993.

Týž: Sprawy polsko-ukraińskie w czasie II wojny swiatowej. In: Wiadomosci historyczne, 1997, s. 264-276.

TUROWSKI, J.: Pozoga. Walki 27. Wolynskiej Dywizji AK. Warszawa 1990.

Ukraine. A Concise Encyclopaedia. Vol 1. Toronto s. a.

VACULÍK, J.: Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948. Brno 1984, 2. vyd. 1987.

Týž: Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945-1950. Brno 1993.

Týž: Rossijskij Čech dr. V. Vondrak. In: Russian, Ukrainian and Belorussian Emigration between the World Wars in Czechoslovakia. Vol. 2. Prague 1995, s. 615-627.

Týž: Vondrák kontra Masaryk. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd, č. 13, 1996, s. 50-62.

Týž: Volyňští Češi v protifašistickém zápase. Praha 1987.

Týž: Dr. V. Vondrák a Svaz československých spolků na Rusi v letech 1916-1917. In: Hoši od Zborova. Brno 1997, s. 84-87.

VÁVRA, V.: Formování České družiny. Historie a vojenství, 1990, č. 1, s. 116n.

Zycie codzienne polskich zeslanców w ZSRR w latach 1940-1946. Wroclaw 1997.

JMENNÝ REJSTŘÍK

Adlof, A. 53
Albl, Josef 61
Albrecht, Josef 44-45, 56
Alexandr Karadjordjevič, jugoslávský král 43
Alexejev, ruský generál 10
Andres, Josef 94
Andres, Vladimír 94, 96
Auerhan, Jan 41
Balabán, A. 53
Bandera, Stepan 103
Beck, Józef 43
Beneš, Edvard 67, 75, 91, 113, 116, 120
Beneš, Martin 94
Beneš, profesor 91
Beran, Josef 52
Betka, Pavel 94
Biněvská, Vanda 119
Boček, Antonín 108
Boček, K. 25
Borovec', Taras "Bul'ba" 104
Bouček, Jaroslav 18, 28
Bouček, Josef 21
Braitto, Silvestr 50
Brouček, V. 47
Brusilov, Alexej 7, 29
Bud'onnyj, Semjon 9
Bureš, František 25
Cichočka-Petrazycka, Zofja 37
Cilc, Emil 108-109, 120
Cvrk, Josef 86
Čermák, Bohumil 16
Čermák, J. 88
Čermák, Štěpán 92
Černík, Bohuslav 15, 94
Červín, A. V. 48-49
Činková, Ludmila 106
Čížková, Emilie 89, 95
Děnikin, Anton 23
Doležal, Josef 25
Dostál, Josef (Ivanoviče) 96
Dostál, Josef (Okolek) 94
Dubinin, generálmajor RA 114
Ducháček (Žitomir) 11
Dušek, Jindřich 51-52
Dušek (Krošna) 94
Eichhorn, B. 27
Fanta, František 117
Feigl, Ludvík 36
Ficek, J. 47
Ficek, Vladimír 57

Fixl (Čerňachov) 94
Flengr, J. 47
Foitík, Josef V. 44, 46-47, 49
Frydrych, Rudolf 41
Gavanda, Václav 89, 91
Girsa, Václav 16-18, 20-21, 26, 65-66, 69, 71
Godlewski, biskup 51
Gorazd, biskup 48-49
Gotvald, student 89
Grejza, Václav 94
Hájek, J. 90, 97
Haken, Josef 90-91
Hasal-Nižborský, Antonín 113
Hasal (Žitomir) 11
Hašek, Jaroslav 89
Havlín (Kutuzov) 87
Hegr, Josef 95
Hejret, Josef 36, 41, 47, 58
Hladký, farář 53
Hlaváček, Rostislav 47, 49
Hodža, Milan 60
Hopko, Vasil 50
Hrčič, Václav 120
Hrdlička, Václav 53
Hrouda, Jiří 111
Hrubeš, starosta 28
Hryševyč, Leonid 96
Hybler, Vladislav 44, 47
Charvát, František 24
Chobot, poslanec 66
Chvalkovský, František 73
Ingr, Sergej 116
Ivanov, ruský generál 5, 10
Jadrníček, farář 53
Jakoubek, Vladimír 95
Jakubovská, Růžena 118
Janáček, Jiří 111
Janata, Jan 57
Jandura, Ivan 27
Jandura, Josef 16-17, 26
Jansa, Bohdan 24, 26-27
Jefremov, Ivan 16
Jelínek, Jan 53, 111
Jindříšek, Jindřich 10
Jirásek, Alois 45
Jozef, Rudolf 38, 44, 64, 69-70
Józewski, Henryk 60, 65-66, 69, 71
Kahánek, Ferdinand 67
Kačer, Vladimír 48
Kašpar, František 21
Kazda, Josef 110
Kerenskij, Alexandr 8, 13

Khol, Alexandr 18, 26
Khol, Mikuláš 108
Klecanda, Jiří 15
Kleša, Rudolf 94
Klich, Václav 12, 16, 20, 26, 28, 87
Klimeš, Josef 52, 84
Knop, Vladimír (J. Vlček) 47, 107-109
Knotek, Alois 46, 59
Knytl, Josef 96
Kohout, Viktor 94
Koch, Erich 103-104
Kolaja, Maxmilián 61
Koněv, Ivan 117
Kopecký, Václav 96
Kopta, Josef 22
Kořán (Mlynov) 38
Kosek, Josef 58, 60
Kostka, Václav 96
Koutecký, Jan 54
Kovalčuk, Vladimír 96
Kovalevskij, Maxim 15
Kovpak, Sydor 110
Kozák, Jan 60
Kozlovský, Tadeáš 119
Kramář, Karel 23, 45, 57
Kratochvíl, Jan 114, 116-117
Kredba, Josef 60
Kreizinger, student 89
Krejza, Vladimír 94
Krob (Dubno) 38
Krupička (Žitomir) 87
Křenek, Jindřich 50-51
Křivka, A. 47, 59
Křivský, Antonín 44
Kříž, Jaroslav 88, 95
Kudela, Josef 22
Kydliček, Václav 25
Ledvina, Bohuslav 111
Libovický, Vladimír 44
Linhart (Hlinsk) 43
Lipnicki, Jerzy 46
Lisickij, Gervasij 49
Lízálek, Jiří (V. Brož) 107-109
Lízálková, Ludmila 114
Lomský (Lenc), Bohumír 114
Lukavský, Vladimír 94
Lvov, Nikolaj 16
Maklakov, N. A. 14
Maklakov, Vasilij 16
Malínský, Josef 46, 98
Malý, Emanuel 20, 94
Malý, Josef 94

Manujil's'kyj, Dmytro 92
Martínek, Jaroslav 52, 84, 94-95
Martínek, Josef 23-24
Martínek, Vladimír 96
Martinovský, Josef V. 118
Martinovský, Václav 42-43
Masaryk, Tomáš Garrigue 17-20, 25, 43, 49, 62, 83
Masopust, Antonín 58
Maxa, Prokop 41-42, 62-63
Meduna, Vladimír 40, 42, 45, 65-67
Medveděv, Dmitrij 111
Mech, W. 65
Melnyk, Andrij 103
Mencl, Josef 16
Menzl (Semiduby) 38
Merunka, František 94
Merunka, Josef 94
Mesner, Václav 43, 98
Mesner, Vladimír 39, 45-46, 52, 57, 65-67, 71
Míčan, Vladimír 53
Michalský, Josef 95
Miljukov, Pavel 15
Mojdl, Josef (J. Mráček) 44, 49, 108
Moscicki, Ignacy 74
Mráček (Volkov) 38
Mrázková, Libuše 118
Müller, profesor 91
Nagy, K. 62
Nekvasil, Bohumil 75
Němec, Vojtěch 27
Němeček, Josef 89, 95
Nikolaj Nikolajevič (Romanov) 7
Novotný, advokát 20
Novotný (Chrpa), Mikuláš 47
Novotný, student 89
Oliverius, František 13
Olšina, Vladislav 75
Opočenský, Jaroslav 53
Országh, Josef 16-18
Ort, V. 88
Pacovský, Josef 96
Palička, Vladimír 111
Palla, Joachim 44
Pánková, Marie 118
Parma, Jaroslav 46
Pařízek, Antonín 48
Patejdl, Josef 22, 27
Paul, školní inspektor 89
Pavlů, Bohdan 16
Perný, Antonín (Velenský, Jaroslav) 41, 44-45, 62, 64-65
Perný, Jaroslav 112
Perný, V. 37

Perovskij-Petrovo-Solovovo, ruský hrabě 16
Petlach, František 41
Petljura, Symon 9
Petrlík (Salát), Jaroslav 88, 92
Petřek, Vladimír 49
Pícha-Petrovský, Josef 95
Píka, Heliodor 116, 118
Plánička, Jan 41
Plašil, Václav 95
Platon, biskup 107
Pokorný, Václav 96
Polák, V. 87
Polykarp, metropolita 107
Pospíšil, Alexej 16
Pospíšil, obchodník 38
Postl, Vojtěch 94
Preisler, V. 56
Prchala, Lev 67
Procházka, K. 92
Prokůpek (Luck) 38
Prudký, František 52
Průša, Mikuláš 108
Pulawski, Ignacy 66
Puler, Václav 96
Půlpytel (Plamínek), Karel 44, 65
Rada, Svatopluk 114
Radechovský, farář 53
Rak, Josef 24-25
Rajman, Václav 96
Rašín, Alois 45
Ráž, Josef 64
Rážová, Marie 44
Rébl, Jiří 43-44
Rejchrt, Pavel 54
Rejzek, Josef V. (J. Vinařický) 44, 47, 67, 107-108, 110, 114
Rektor (Luck) 38
Roubal, Vladimír 96
Rychlík, Evžen 16, 88-90
Řehák, Vladimír 47
Sanguszko, polský kníže 87
Skirmunt, Konstanty 62
Skladkowski-Slawoj, Felicjan 60
Skoropads'kyj, Pavlo 22-24, 29
Sládek, Václav 94
Slávik, Juraj 60, 67, 71-72
Slepička, J. 28
Smetana, farář 53
Sobek, Jan 41
Somol, Dimitrij 108
Somol, J. A. 9
Souček, Antonín 94
Souček (Krošna) 94

Staněk (Luck) 38
Staroň, Stanislav 96
Stojan, Antonín Cyril 50
Střelka, Karel 117
Stříž, Josef 50-51
Studničková, Ludmila 119
Svárovský, Vladimír 38, 44, 70-73, 99
Svoboda (Luck) 38
Svoboda, Ludvík 74, 113, 115, 117-118
Syrovátko, Josef 18
Szwarcenberg-Czerny, K. 73
Šebesta, farář 53
Šedý, Rudolf 52, 83-84, 95
Šechtman, učitel 89
Šmolík, Jiří 71
Šneidr (Dubno) 9
Špirit, Václav 92
Šťastný, Václav 94
Štěpánek, Bedřich 25
Štrombach, Jaroslav 95
Šturm, ministerský úředník 64
Šulgin, Vasilij 16
Šuttová, Anna 113
Švarc, Karel 60-61
Švihovský, František 64
Švihovský, Věnceslav 6, 11, 15-18, 20, 25-26, 41-42
Teplanský, Pavol 42
Toman (Krošna) 95
Toman, Josef 47
Tomáš, Vladimír 57, 71
Tomášek, Antonín 46
Tomeš, Vladimír 47
Tůma, Vratislav 11
Uhlíř, Václav 106
Urx, Eduard 89
Vaněk, Alexej 48
Včelička, Gejza 89
Vigner, Theodor 13
Vícha (Krušinec) 94
Víšek, Vladimír 64
Vlasáková, Ljuba 58
Vlček, Vladimír 58, 60
Vlk, Josef (duchovní) 48
Vlk, Josef (Selenčina) 96
Vlk, Josef (učitel) 25, 42, 45, 47, 56
Vodsed'álek, Antonín 89-90, 95
Vokáč, Josef 92
Volanský, Vilém 54
Volfová, Marie 89
Vondrák, Václav 9, 11, 15-20, 22-23, 26, 29, 68
Vostrý (Zdolbunov) 38
Vrabec, Antonín (Savvatij) 48

Vrána, Stanislav 61
Witos, Wincenty 65
Zach, Vladimír 48
Zajíc, Antonín 48
Zajícová, Marie 106
Zedwitz, Jiří 73
Zeman, Josef 44
Zichová, Anna 118
Židlický, Jaroslav 51
Žitný, člen vydavatelství 47
Žůrek, Klement 50-51

MÍSTNÍ REJSTŘÍK

Alexandrovka 20
Alexandrovka (Chersonsko) 54, 94
Antonovka 91, 95
Archangelsk 94-95
Babín 37
Bachmač 14
Baranoviči 74
Bardejov 119
Bazar 12
Berlín 88
Bílá Cerkev 114
Bílsko 100
Bocánovka 108
Bohemka 54, 94
Bohosudov 100
Bohumín 100
Bojarka 39
Boratín 11, 17, 37, 40, 42-43, 52-54, 57, 62-63, 67
Boskovice 62
Brest Litevský 8, 13
Brno 53, 61
Brody 103
Brzozów 117
Buderáž 49, 51-52, 107
Buršovka 17, 110
Buzuluk 112
Čerňachov 27, 94
Černigov 88
Černovice 116
Česká (Kolonie) 82, 89, 93
Český Háj 52-54
Český Malín viz Malín
Čop 116
Dažva 53
Dědkovice 64
Dědova Hora 82, 91, 97
Dembrovka 39, 42-43, 112
Dermaň 49, 53
Dorohostaje 39, 43
Dubno 7-9, 12, 16, 18, 20, 23-24, 26, 35-36, 38, 41, 45, 56, 59-60, 63, 65, 69, 75, 110-112, 114, 119
Dukla 118-119
Dunkerque 120
Hlinsk 12, 16-17, 35, 37, 40-43, 49, 69, 71, 75
Hlupanín viz Mirotín
Hnidava 112
Holešov 120
Holoveň 91, 96
Horbaši (Veliký) 27
Horodišče 27
Horochoch 63, 65

Hořice 69
Hrabová 83
Hrušvice 12, 43, 48-49, 51
Hubín 12
Huleč 16, 41-43, 48-49, 52, 67, 75, 108, 110
Huta-Marjatin 82, 91
Chabařovice 100
Charkov 15, 83, 90, 95
Chomout 36, 49, 108
Ivanoviče 22, 86, 88, 91, 96
Ivanoviči 27
Jadvipol 54
Jaroslavl 95
Jarovka 54
Jaslo 116, 119-120
Jedvaniny 91
Jefremov 115
Jekatěrinoslav (nyní Dnipropetrovs'k) 15
Jezírko 49, 110
Jičín 70
Kalisz 100
Kanice 41
Kežmarok 116, 119
Klevaň 7
Kněhyninky 8, 12, 17, 39, 43, 67
Kněhynin 66
Kneruty 7, 12
Korec 37
Korostyšev 91
Košice 116
Kovel 63, 65, 110-112
Kozatín 87
Kozín 111
Krajev 28
Krakov 40, 116
Kravaře 120
Krivín 12, 87
Krosno 116-117
Krošna 11-12, 17, 20, 22, 26-27, 82, 84, 86, 88, 91-96
Krupá Hranice 7
Krušinec 27, 91, 94
Křemenec 9, 23-24, 48, 63, 65
Kucov 56
Kupičov 7, 12, 39, 43, 49, 51-54, 60, 67, 75, 110-111
Kutuzov 87
Kužel 91, 95
Kvasilov 12-13, 16-18, 26, 28, 36-45, 49, 57, 64-65, 67, 69-75, 97
Kyjev 5, 7, 9-12, 14-16, 18-19, 22-23, 26, 28, 88, 90-91, 94-95, 113-115
Leszná 74
Leština 84
Libánovka 7
Lipiny 49

Liptovský Svätý Mikuláš (nyní Liptovský Mikuláš) 119
Litomyšl 49
Lodž 40
Londýn 75, 112, 118, 121
Louny 95
Lovosice 100
Luboml 63, 65
Luck 7-8, 11, 20, 23-24, 32, 38, 43, 45-46, 51-52, 55-63, 65, 67, 69, 71-72, 74-75, 103, 107-108, 112, 114
Luthardovka 49, 51
Lvov 13, 24, 36, 40, 68-69, 73-75, 110
Machnówka 117
Malín 7, 12-13, 42, 60-61, 67, 106-107
Malovaná 39, 43
Manieviče 75
Marjánovka 91
Martinovka 12, 43, 49
Melitopol 115
Mežiliska 91, 94
Michalovka 39, 52-54
Michna-Sergejevka 51-52, 107
Miluše 7, 66
Mirohošť 9, 12, 17, 28, 36, 41-43, 60, 67, 69, 119
Mirotín 52-54, 67, 75, 110
Mizoč 37, 49
Mlynov 38, 111-112
Moldava 36, 41, 69
Moravská Ostrava 116, 120
Moskovština 7, 39, 67, 107-108, 110
Moskva 14, 74, 88, 105, 110, 118
Moščanovka 97
Moštěnice 42
Mstěšín 54
New York 118
Něžin 88
Niva Hubínská 40, 43, 107
Noviny 12, 39, 110
Novokrajev 12, 110
Novorossijsk 23
Novostavce 27, 53-54
Nový Račín 42
Nymburk 46
Oděsa 15, 23
Okolek 16, 22, 27, 82, 86, 88-89, 91, 93-94, 96
Olomouc 50, 52
Olšanka 12, 19, 26-28, 82-83, 86-88, 90-91, 95-96
Omelanština 67
Opava 120
Ostroh 23, 59, 63
Ostrzeszow 56
Ozerany (u Kupačova) 53-54
Ozerany (u Radomyšle) 53

Paříž 19, 26
Petrohrad 14-16, 19, 70
Piotrków 100
Plechová 22, 27, 91
Plzeň 41
Podcurkov 37, 67
Poděbrady 74
Podhájce 119
Pokosy 54
Poprad 116, 119
Porošov 54
Praha 36, 41-42, 51, 53-54, 58, 61, 70, 88, 118, 120
Prešov 116
Proskurov (nyní Chmel'nyck'yj) 116
Radzivillov (nyní Červonoarmijs'k) 75
Romanov (nyní Dzeržyns'k) 91, 95
Rostov na Donu 15
Rovno 7, 23-24, 39-41, 44, 54, 58-61, 63-65, 67-69, 71, 74-75, 103, 110-112, 114
Říčany 58
Sadagura 115-116
Sambor 116
Sedmihrany 69
Selenčina 22, 27, 88-89, 91, 95-96
Semiduby 16, 28, 38, 41, 43, 57, 67
Senkevičovka 40, 49
Sergejevka viz Michna-Sergejevka
Sklíň 51
Slavkoviče 91
Slavuta 12, 62, 87
Slezská Ostrava 74
Smolárna 49, 51
Sňatyn 116
Sofijevka 12
Sokolov 95
Sokolovo 113-114
Spišská Nová Ves 116
Stanislav (nyní Ivano-Frankivsk) 110
Stará Bělá 50
Staré Teremno viz Teremno
Straklov 17, 36, 41-43, 59, 67, 69, 75, 108
Stromovka 7, 69
Svatá 107
Svébohov 52, 83
Šepetovka 74-75
Špakov 12, 75
Špánov 37
Tarnov 13
Teodorówka 117
Teremno 7, 42, 48-49
Těšín 100
Tobruk 120
Torčín 115

Trnkovka 53
Újezdce 12
Ukrajinské Teremno viz Teremno
Ukrajinský Malín viz Malín
Ulhárov 12, 48-49, 51-52, 67, 75, 108, 110
Unčín 100
Urveny 12
Ústí nad Labem 100
Užhorod 116
Užinec 39
Vanovice 62
Varkoviče 112
Varšava 9, 14-15, 40, 45-46, 66, 70, 73-74
Vejprnice 41
Velehrad 51
Velká Polom 120
Velké Petrovice 120
Víděň 50
Vilémov 53
Vilhemovka 46-47
Vinohrady (Čuranda) 27
Vladimír (Volyňský) 7, 63, 65, 112
Volovec 74
Volkov 12, 37-38, 41-43, 69, 119
Vrbično 53
Vysoká (Vysokočeská) 16-17, 19, 27, 82, 84, 86, 88-89, 91, 93-94, 96
Wrocanka 117
Zálesí 110
Závidov 75
Zborov (Halič) 13-14
Zborov (Slovensko) 119
Zdolbice 12
Zdolbunov 9, 11-12, 18-20, 23-24, 26, 28, 38, 41, 44, 52, 54, 57-61, 63-69, 71-72, 74-75
Zelov 53-54, 56
Zubovština 15-16
Zvolen 119
Žitomír 5, 7, 11, 18, 20, 22, 24, 26-27, 84, 87-88, 90-92, 94-97, 104
Živěc 100

Jaroslav Vaculík
Dějiny Volyňských Čechů II. (1914-1945)
Vydalo Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel v Praze roku 1998
Náklad 0000 výtisků
Vydání první
AA - 00,00 VA - 00,00
Vytiskly
ISBN